

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК

**«Юриспруденция» сериясы
Серия «Юриспруденция»
№ 4 (34), 2013**

Алматы, 2013

Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ХАБАРШЫ
«Юриспруденция» сериясы
№ 4 (34), 2013

Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір.
2001 ж. бастап шығады

Бас редактор
заң ғыл.к., доцент
(Қырғыз Республикасы ЖАК докторы)
Т.Т. БАЛАШОВ

Редакциялық алқа мүшелері:
заң ғыл.д., ҚР ҰҒА академигі, проф.
С.Н. Сабикенов
заң ғыл.д., проф. Т.Е. Сәрсенбаев –
ҚР Парламенті Сенатының аппарат
жетекшісі,
заң ғыл.д., проф. Н.А. Әбдіқанов - Солтүстік
Қазақстан облыстық Сотының төрағасы,
заң ғыл.д., проф. Малиновский В.А. -
ҚР Конституциялық Кеңес мүшесі,
заң ғыл.д., Цепелев В.Ф. - РФ ИМ
академиясы профессоры (Мәскеу),
заң ғыл.д., проф. Муратова Н.Г. –
Казан мемлекеттік университеті,
«Қылмыстық іс жүргізу» кафедрасының
меңгерушісі (Казань),
доктор Права Джон Берк – «Таллин»
университетінің ректоры (Эстония),
заң ғыл.д., проф. Арабаев А.А. – Баласағұн
атындағы ҚҰУ, Заң институты Ғылым
орталығының меңгерушісі (Қырғызстан),
заң ғыл.д., проф. Айтмухамбетов Т.К.,
заң ғыл.д., проф. Төлеубекова Б.Х.,
заң ғыл.д., проф. Дүйсенов Э.Э.,
заң ғыл.д., доцент Сулейманов А.Ф.,
заң ғыл.к., профессор Орынтаев Ж.К.
Жауапты хатшы – Битұрсын Ғ.Ш.

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті, 2013

Қазақстан Республикасының
мәдениет және ақпарат министрлігінде
2009 жылы мамырдың 8-де тіркелген
№ 10111–Ж

Басуға 30.12.13. қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 16 е.б.т.
Таралымы 300 дана. Тапсырыс ?.

050010, Алматы қаласы, Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университетінің «Ұлағат»
баспаханасының баспаханасында басылды

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ
ТЕОРИЯСЫ МЕН КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ
ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И
ПРАВА И КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ
ІС ЖҮРГІЗУ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО И УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ
ІС ЖҮРГІЗУ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ГРАЖДАНСКИЙ
ПРОЦЕСС

Балашов Т.Т. Обеспечение реализации права на защиту
несовершеннолетних подозреваемых и обвиняемых в
стадии предварительного следствия..... 123
Төлеубекова Б.Х. Концептуальные аспекты
современной стратегии борьбы с преступностью в
контексте стратегии «Казахстан - 2050».....
Накипов Б.И. Проблемы изучения психологии
личности преступника
Тілеубергенов Е.М. Достижения естественных и
технических наук в криминалистике.....
Дүйсенов Э.Э., Калматов А.Б. К вопросу о
формировании гражданского общества и
конституционно-правовой ответственности.....
Исабеков А.Қ., Битұрсын Ғ.Ш., Омар Б.М.
Қазақстан Республикасы сот билігінің құқықтық
жағдайы және оның жеке тұлғаның құқықтарын
қорғаудағы рөлі.....
Дүйсенов Э.Э., Ураимова Т. О правовом
регулировании сферы охраны здоровья в Кыргызской
Республике.....
Сайлибаева Ж.Ю. Законодательство Канады о
недропользовании.....
Tileubergenov E.M. Criminalistik methods and means of
fixing removal, study of odorology traces.....
Қабдрахимова Р.Д. Заңсыз айналымдағы қарулардың
алдын-алу жолдары.....
Тілеубергенов Е.М. Кәметке толмағандардың тонау
және қарақшылық шабуыл жасау тәсілдері.....
Абдықалықов А.Ұ., Омар Б.М. Қазақстан Республика-
сында жеке детектив қызметін қалыптастырудың
құқықтық маңызы.....
Мейірбекова Г.Б. Адвокаттық қызметтің ұйымдық
және құқықтық негізі

**Казахский национальный
педагогический университет имени Абая**

**ВЕСТНИК
Серия «Юриспруденция»
№ 4 (34), 2013**

Периодичность – 4 номера в год.
Выходит с 2001 года

Главный редактор
к.ю.н., доцент **Т.Т.БАЛАШОВ**

Члены редколлегии:
д.ю.н., академик НАН РК, профессор
С.Н.Сабиков,
д.ю.н., проф., **Т.Е. Сарсенбаев** –
Руководитель аппарата Сената
Парламента РК,
д.ю.н., проф. **Н.А. Абдиканов** –
Председатель Суда СКО,
д.ю.н., проф., **В.А. Малиновский** –
член Конституционного Совета РК,
д.ю.н., профессор Академии МВД РФ
В.Ф. Цепелев (г. Москва),
д.ю.н., проф. **Н.Г. Муратова** –
зав. кафедрой «Уголовный процесс»
Казанский государственный университета
(г.Казань),
доктор Права **Джон Берк** – Ректор
университета «Таллин» (Эстония),
д.ю.н., проф. **А.А. Арабаев** – заслуженный
юрист КР, заведующий центром науки
Юридического института КНУ им.
Ж.Баласагына (Кыргызстан),
д.ю.н., проф. **Т.К. Айтмухамбетов,**
д.ю.н., проф. **Б.Х. Төлеубекова,**
д.ю.н., проф. **Э.Э. Дуйсенов,**
д.ю.н., доцент **А.Ф. Сулейманов,**
к.ю.н. профессор **Ж.К. Орынтаев**

Ответ. секретарь - **Г.Ш. Битурсын**

**Казахский национальный педагогический
университет имени Абая, 2013**

Зарегистрировано в Министерстве
культуры и информации
Республики Казахстан 8 мая 2009 г. № 10111 – Ж

Подписано в печать 17.01.2014.
Формат 60x84 1/8. Объем 16 уч.-изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ ??.

050010, г.Алматы, пр.Достык, 13.
КазНПУ им.Абая

Издательство «Ұлағат»
Казахского национального педагогического
университета имени Абая

Ибраев Ж.Г. Қазақстан Республикасындағы жұмыс күшінің көші-қоны және оның еңбек нарығына әсері.....
Мазбаев Т. Оценка эффективности портфеля ценных бумаг на Казахстанском рынке.....
Омар Б.М., Айдарбеков А. Заң терминдерін мемлекеттік тілге дұрыс аудару - бүгінгі күннің өзекті мәселесі.....
Ибраев Ж.Г. Жан, тән және рухты тәрбиелеудің негіздері
Тілеужан Ғ.Б. Өсиет бойынша мұрагерлік.....
Кәрібек Ж. Құқықтық тәрбие беру арқылы болашақ заңгер мамандардың құқықтық санасы мен мәдениетін жетілдіру.....
Есдәулет И.С. Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушылары жаңалықтары.....
Баймұратова А. Алимент әке бола ма?.....
Ереханова А.Е. Суррогат ана.....
Кенес Ф. Еңбекті қорғау әлеуметтік жүйе ретінде: түсінігі, қағидалары, жалпы сипаттамасы.....
Майлыбаева Н.А. Правовое регулирование экологического нормирования.....
Омаров Н. Защита прав потребителей в Республике Казахстан.....
Абжапбар А. Қазақстан республикасында конституциялық бақылауды жетілдіру мәселелері.....
Асқарова А.Қ. ҚР Президентінің заң шығару қызметінің реттелуі және жүзеге асырылуы.....
Мұхтар Ж.Қ. Мемлекеттік тілдің мәні және оның Қазақстан Республикасында реттелуі мен қолданылуының кейбір мәселелері.....

**МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ
ТЕОРИЯСЫ МЕН КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ
ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА И КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА
ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО И УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС
АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС**

УДК: 347.01.48

**ОБЕСПЕЧЕНИЕ РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВА НА ЗАЩИТУ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ
ПОДОЗРЕВАЕМЫХ И ОБВИНЯЕМЫХ В СТАДИИ ПРЕДВАРИТЕЛЬНОГО СЛЕДСТВИЯ**

Балашов Талгат Тулеуович - доктор юридических наук, доцент,
директор института Права и экономики КазНПУ им.Абая

Аннотация

Гарантией обеспечения прав и законных интересов несовершеннолетних подозреваемых и обвиняемых в стадии предварительного следствия может служить законодательно закрепленная обязанность должностных лиц, ведущих производство по делам несовершеннолетних уведомлять защитника-адвоката несовершеннолетнего о времени и месте производства следственных действий.

Ключевые слова: правонарушения несовершеннолетних, делинквенты, условное осуждение, инспекция по делам несовершеннолетних, социальное обследование.

Отдельные вопросы производства следствия по делам несовершеннолетних, в том числе история становления и развития уголовно–процессуального законодательства, регламентирующего производство по делам несовершеннолетних, особенности рассмотрения и разрешения первичных материалов о преступлениях несовершеннолетних, порядок реагирования на факты совершения общественно опасных деяний лицами, не достигшими возраста уголовной ответственности, применение мер уголовно–процессуального принуждения к несовершеннолетним, участие в уголовном деле родителей несовершеннолетних подозреваемых и обвиняемых, выполнение некоторых процессуальных и следственных действий с участием несовершеннолетних не получили достаточно подробного и четкого освещения в литературе [1]. Уголовно–процессуальное законодательство Республики Казахстан формулирует специальные правила выполнения отдельных процессуальных и следственных действий с участием несовершеннолетних. Имеется в виду вызов к следователю несовершеннолетнего подозреваемого и обвиняемого, не содержащегося под стражей (ст. 484 УПК РК), допрос несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого (ст. 216, 217, 485 УПК РК) и т.д. Однако при производстве следственных действий возрастает вероятность противоправных посягательств на неприкосновенность личности несовершеннолетних подозреваемых и обвиняемых. Т.Н. Москалькова пишет: «защита должностными лицами, ведущими процесс, достоинства и чести участников судопроизводства позволит оградить последних от причинения морального вреда, нравственных страданий в ходе предварительного расследования и судебного разбирательства уголовного дела» [2].

В ходе производства следствия следователь и прокурор обязаны выявить как уличающие, так и оправдывающие несовершеннолетнего подозреваемого и обвиняемого, а также смягчающие и отягчающие ответственность обстоятельства. Однако всестороннее выявление данными лицами оправдывающих и смягчающих моментов по делу на практике осложняется [3]. Если следователь предполагает виновность, тем более, когда он уже предъявил обвинение, а иногда и избрал меру пресечения в виде содержания под стражей, ему психологически очень трудно одновременно предполагать невиновность, искать с той же энергией ее подтверждение. Следователь может находиться

и под воздействием общественного мнения, считающего привлекаемого в качестве несовершеннолетнего обвиняемого виновным.

Участие защитника в производстве следствия по делам несовершеннолетних повышает его объективность, позволяет всесторонне оценить вмененные в вину эпизоды, а иногда и в целом прийти к выводу о невиновности несовершеннолетнего подозреваемого и обвиняемого. Правильно оценивая деятельность защитника, следователь должен понимать, что «анализируя материалы предварительного следствия и судебного разбирательства, защитник вправе исходить и исходит из предположения, что обвиняемый или невиновен вовсе, или виновен в меньшей степени, чем его обвиняют. Любая иная нравственная и правовая установка делает участие защитника в процессе опасным для обвиняемого и ненужным для правосудия» [4].

Следователь в стадии следствия обязан соблюдать требование ч. 3 ст. 49 УПК РК о выделении уголовного дела несовершеннолетнего обвиняемого, привлеченного к уголовной ответственности вместе со взрослыми в самостоятельное производство. Данное уголовно-процессуальное правило включено в закон, для того чтобы предотвратить вредное влияние на несовершеннолетнего взрослых соучастников преступления и расследовать дело о несовершеннолетнем в более сжатые сроки. Следователю важно предотвратить отрицательное влияние совершеннолетних лиц на несовершеннолетних соучастников преступления, для чего к взрослым подозреваемым, обвиняемым могут быть применены соответствующие меры пресечения. Важной гарантией обеспечения данного требования уголовно-процессуального закона служит, на наш взгляд, дополнительное закрепление отдельной статьи аналогично о выделении дела в отношении несовершеннолетних в отдельное производство (ст. 483 УПК РК). Следователю надлежит стремиться к тому, чтобы избегать совместного рассмотрения уголовного дела о несовершеннолетнем и взрослых соучастниках преступления в суде, так как именно в условиях судебного разбирательства совершеннолетние соучастники имеют возможность оказать давление на несовершеннолетнее лицо. В связи с этим, если в ходе производства следствия будет установлена второстепенная роль подростка в совершении преступления в сравнении со взрослыми, и не исключается возможность их отрицательного влияния на несовершеннолетнего в зале судебного заседания (в том числе попытки переложить вину в совершении преступления), дело о несовершеннолетнем надлежит выделять в самостоятельное производство и направлять в суд для отдельного рассмотрения. При рассмотрении в суде выделенного дела целесообразно истребовать для обозрения основное дело.

В соответствии со ст. 484 УПК РК вызов несовершеннолетнего подозреваемого и обвиняемого к следователю должен производиться по общему правилу, через его родителей или других законных представителей, при их отсутствии – через органы опеки и попечительства. Иной способ вызова допускается лишь в случае, когда это вызывается обстоятельствами дела. Несовершеннолетний, находящийся под стражей, вызывается через администрацию места заключения. Такой порядок используется, отмечает В.В. Шимановский для того чтобы «предупредить слишком сильное эмоциональное воздействие на несовершеннолетнего, уведомить родителей о происшедшем, усилить надзор за подростком, а также дать этим лицам возможность своевременно пригласить защитника»[5].

На наш взгляд, следователь должен уведомлять защитника несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого о месте и времени производства следственных действий. Эта просьба защитника несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого, по нашему мнению, не может быть не выполнена следователем. В юридической литературе имеются и другие высказывания по этому вопросу. Так, Н.Гуковская и А.Кожевников полагают, что следователь обязан сообщать защитнику не только о тех следственных действиях, в производстве которых он может и желает участвовать, а также обо всех следственных действиях, затрагивающих интересы несовершеннолетнего подсудимого [6]. Эти предложения Н.Гуковской и А.Кожевникова, направленные на повышение гарантий прав несовершеннолетнего обвиняемого на защиту, поддерживаются другими процессуалистами [7]. Однако на практике эти предложения пока не находят поддержки. Изучение правоприменительной практики показывает, что следователи при производстве следствия по делам несовершеннолетних подозреваемых и обвиняемых не всегда ставят адвокатов в известность о дне выполнения следственных действий.

Это является следствием того, что уголовно-процессуальный закон не регламентирует порядок извещения защитника о производстве следственных действий. В связи с этим следовало бы восполнить данный пробел, указав в уголовно-процессуальном законе об обязанности следователя извещать защитника, допущенного к участию в деле, о времени и месте производства следственных действий,

затрагивающих интересы несовершеннолетнего подозреваемого и обвиняемого при проведении которых он желает участвовать. Такое изменение закона, на наш взгляд, будет способствовать устранению нарушений прав несовершеннолетних подозреваемых и обвиняемых на защиту. Участие защитника при производстве следственных действий нередко даёт в руки защиты весьма ценный материал и положительно сказывается на соблюдении законного порядка следствия и обеспечении прав несовершеннолетнего подзащитного, так как закон прямо указывает на право защитника, участвующего в производстве следственного действия, задавать вопросы допрашиваемым лицам, делать письменные замечания по поводу правильности и полноты записей в протоколе этого следственного действия. Следователь может отвести вопросы защитника несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого, но обязан занести эти вопросы в протокол. Между тем защитники в большинстве случаев ограничиваются лишь ходатайством о производстве следственного действия и не всегда используют право участия в нём [8]. Необходимо отметить, что участие защитника в следственных действиях, особенно важно, когда они проводятся по его ходатайству или по ходатайствам несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого, так как его участие при производстве следственного действия влияет, прежде всего, на качество удовлетворения ходатайства, то есть получение желаемого результата, а также на выявление важных для защиты обстоятельств (проверка доказательств, их достоверности, доброкачественности источника фактических данных и т.д.).

Он может заявить ходатайство и о недостаточности доказательств, которыми устанавливаются отдельные факты и обстоятельства, например, характеризующих личность несовершеннолетнего, или о недопустимости приведенного в качестве доказательства факта, который может неблагоприятно сказаться на психике несовершеннолетнего подозреваемого и обвиняемого. Реализуя свои функции, защитник несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого в своих ходатайствах может указать и на нарушения следователем закона при проведении экспертиз, очных ставок, проверок показаний на месте и других следственных действий; при ознакомлении несовершеннолетнего обвиняемого со всеми материалами дела по окончании следствия. Существенными нарушениями, влекущими за собой признание доказательств недопустимыми, могут быть признаны доказательства, полученные с нарушением уголовно-процессуального закона.

В ходе предварительного следствия прокурор обязан осуществлять надзор за расследованием преступлений таким образом, чтобы наряду с установлением обстоятельств, входящих в предмет доказывания по уголовному делу, иных имеющих значение для расследования сведений, строго соблюдались требования уголовно-процессуального закона о порядке выполнения следственных действий, которыми устанавливаются эти данные, а также об их содержательной и достоверительной стороне.

Допрос несовершеннолетнего подозреваемого и обвиняемого представляет собой предусмотренное уголовно-процессуальным законом и производимое следователем (прокурором) в стадии производства следствия процессуальное, следственное действие, направленное на собирание, проверку и оценку доказательств по уголовному делу. Он представляет собой процесс установления объективной истины, в ходе которого следователь проходит путь от вероятного знания к достоверному. В ходе допроса следователь производит тщательную проверку всех возможных версий. Недопустимо увлечение одной из версий, какой бы она ни казалось убедительной на первый взгляд.

Целью допроса несовершеннолетнего подозреваемого и обвиняемого, в конечном счете, является достижение объективной истины. Если полученные в ходе допроса знания следователя об обстоятельствах дела вероятны (предположительны), а не истинны, то цель допроса не достигнута. Вывод следователя о причастности несовершеннолетнего подозреваемого и обвиняемого к совершению преступления носит субъективный и вероятностный характер. Внутреннее убеждение следователя складывается на основе определенной совокупности доказательств. Во время допроса несовершеннолетнего подозреваемого и обвиняемого защитник, с разрешения следователя, вправе задавать вопросы. Следователь может отвести лишь те вопросы, которые не относятся к делу, но обязан занести их в протокол допроса.

Относительно целесообразности производства очных ставок с участием несовершеннолетних существует несколько точек зрения, при этом каждым из авторов приводятся собственные аргументы. Поскольку очная ставка это сложный психологический поединок между двумя сторонами процесса — стороны защиты и обвинения, он является серьезным испытанием даже для взрослого участника. Поэтому в некоторых случаях из тактических соображений производство очной ставки может быть

признано нецелесообразным. Особенно когда противоречия возникают между показаниями совершеннолетнего участника преступления и несовершеннолетнего.

Так О.Х. Галимов, например, считает, что в ходе «очного поединка» ребенку, как правило, не под силу изболтать во лжи противоборствующую сторону, следовательно, ставится под сомнение и сама цель производства такого следственного действия [9]. Н.В. Бахарев предлагает решать вопрос о возможности производства очной ставки с участием несовершеннолетних в зависимости от того, насколько он поддается влиянию со стороны взрослых [10]. Данное мнение представляется нами правильным в том вопросе, что «для того, чтобы не травмировать психику ребенка, проводить очную ставку с его участием следует лишь в тех случаях, когда противоречия не могут быть преодолены другим путем» [11].

По окончании следствия следователь уведомляет несовершеннолетнего подозреваемого и обвиняемого о том, что следствие по делу окончено, и что он имеет право на ознакомление со всеми материалами дела. Об окончании следствия уведомляется и защитник. Следователь, обязан не только объявить несовершеннолетнему подозреваемому, обвиняемому и его защитнику об окончании производства следствия, но и обеспечить им надлежащие условия для ознакомления с уголовным делом. Уголовно-процессуальный закон обязывает следвателя ознакомить несовершеннолетнего обвиняемого и его защитника со всеми материалами дела. Однако следователь должен учитывать, что в деле могут быть также материалы, знакомство с которыми может оказать отрицательное воздействие на несовершеннолетнего обвиняемого. В тех случаях, когда при производстве следствия применялись киносъёмка и звукозапись, они воспроизводятся несовершеннолетнему обвиняемому и его защитнику. Закон не ограничивает несовершеннолетнего обвиняемого и его защитника каким-либо сроком на ознакомление с делом. Им должно быть представлено необходимое для этого время. При ознакомлении с материалами дела защитник обязан выяснить, соблюдены ли органами производства следствия нормы уголовно-процессуального закона, обоснованно ли возбуждено уголовное дело, нет ли оснований для его прекращения (например, обвиняемый не достиг возраста, по достижению которого возможна уголовная ответственность), правильно ли задержан или заключён под стражу несовершеннолетний обвиняемый, соблюдены ли сроки содержания его под стражей и т.п. Защитник должен потребовать соблюдения всех процессуальных действий по оформлению уголовного дела. Уголовное дело должно быть подшито, пронумеровано, систематизировано по эпизодам предъявленного обвинения.

Защитник, которому несовершеннолетний подозреваемый, обвиняемый доверил свою защиту, не имеет права нарушать свой профессиональный долг, действовать во вред подзащитному. Это особенно важно по делам несовершеннолетних, по которым вопрос взаимного доверия между защитником и подзащитным приобретает принципиальное значение. Нельзя осуществлять защиту несовершеннолетнего, не установив психологического контакта с ним, не добившись его расположения к себе. Несовершеннолетний подозреваемый или обвиняемый вправе выбрать в качестве защитника определённого адвоката. Назначение для участия в деле другого адвоката, вопреки желанию несовершеннолетнего подозреваемого и обвиняемого, является существенным нарушением уголовно-процессуального закона.

Несовершеннолетний подозреваемый и обвиняемый вправе иметь несколько защитников. В стадии производства следствия нередко возникает необходимость замены одного защитника другим (болезнь, командировка, занятость в процессе по другому делу, отказ обвиняемого от защитника и др.). В этом случае органы следствия и суд вправе предложить несовершеннолетнему пригласить другого защитника или с его согласия назначить ему защитника через коллеггию адвокатов.

В соответствии с ч. 2 ст. 74 УПК Республики Казахстан, защитник вправе: запрашивать через юридическую консультацию справки, характеристики и иные документы, необходимые для оказания юридической помощи. Истребуемые справки могут носить самый разный характер (например, с места учёбы несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого об успеваемости и поведении, с места работы подзащитного об отношении к труду, из медицинских учреждений о состоянии его здоровья и т.п.). Справки и характеристики могут быть истребованы не только в отношении несовершеннолетнего подозреваемого и обвиняемого, но и других участвующих в деле лиц, если это необходимо для опровержения их утверждений, направленных против несовершеннолетних (в частности, отрицательная характеристика потерпевшего). Адвокат может получить те или иные документы и от несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого или его родственников. Эти документы адвокатом могут быть представлены следователю для приобщения к делу.

Защитник несовершеннолетнего подозреваемого и обвиняемого призван защищать, а не проводить расследование по делу. В целях устранения ошибок в деятельности адвокатов коллегия адвокатов обязана уделять больше внимания вопросам участия адвокатов в проведении следственных действий, обобщать их опыт работы, разрабатывать тактику и методику участия адвокатов в конкретных следственных действиях, что способствовало бы повышению качества производства следствия и более полному осуществлению защиты прав и законных интересов несовершеннолетних подозреваемых и обвиняемых.

На наш взгляд, было бы целесообразно дополнить ст. 74 УПК РК «Полномочия защитника» пунктом о праве защитника привлекать специалиста в соответствии со статьей 84 УПК РК. Как правильно отмечает адвокат Адвокатской палаты г.Москвы Е.Ю. Львова в статье «Взаимодействие специалиста и защитника в рамках уголовного процесса» [12]. Установленными УПК процессуальными действиями сторона обвинения формирует свои доказательства, а сторона защиты – свои, в том числе используя помощь привлечённого специалиста.

Свидание защитника с несовершеннолетним подозреваемым и обвиняемым может быть наедине. Это право защитника вытекает из ч. 2 п.1 ст. 74 УПК Республики Казахстан, согласно которой защитник с момента допуска к участию в деле приобретает право на свидание с несовершеннолетним подозреваемым и обвиняемым без ограничения их количества и продолжительности. Свидание наедине имеет своей целью обеспечить доверительные отношения между защитником и подзащитным, так как без этого защита крайне затруднительна, а иногда и невозможна. Поскольку несовершеннолетние слабо знают процессуальные права, значение предъявленного обвинения, защитник во время беседы обязан разъяснить несовершеннолетнему подзащитному его процессуальные права, сущность и юридическое значение предъявленного обвинения, выяснить его отношение к обвинению. Особое внимание должно быть обращено на выяснение фактических обстоятельств совершенного преступления, если несовершеннолетний участвовал в преступлении, то в чём конкретно заключалось его участие.

Защитник должен согласовать с подзащитным ходатайства, которые он намерен заявить. Если несовершеннолетний возражает против какого-либо ходатайства, то защитник обязан разъяснить ему значение данного процессуального действия для правильной организации защиты. Наряду с этим он должен выяснить причины, по которым подзащитный возражает против его ходатайства. У несовершеннолетнего могут быть основания категорически протестовать против допроса определенного лица в качестве свидетеля, потому что это может ухудшить его положение. В этих случаях защитник обязан отказаться от намерения заявить такое ходатайство [13]. Защитник также не может игнорировать желание подзащитного защищаться без допроса родителей или иных близких родственников, хоть их показания, возможно, несколько смягчили бы его вину.

Однако если защитник на основе глубокого анализа материалов дела придёт к выводу, что его ходатайство будет способствовать выяснению существа дела, устранению уголовной ответственности подзащитного, а возражение несовершеннолетнего несостоятельны, он вправе заявить ходатайство. Но прежде чем совершить данное процессуальное действие, защитник должен предупредить об этом несовершеннолетнего подзащитного и разъяснить ему, чем вызывается необходимость в ходатайстве, а также, что он может отказаться от его услуг и выбрать себе другого защитника. Если отказ от данного защитника заявлен не будет, последний получает право совершить намеченное процессуальное действие. Такое решение вопроса даёт возможность несовершеннолетнему подозреваемому и обвиняемому воспрепятствовать заявлению ходатайств против его воли и в то же время не лишает защитника его определенной процессуальной самостоятельности в выборе средств защиты. Ходатайства защитника не должны противоречить законным интересам несовершеннолетнего подозреваемого и обвиняемого и принципам правосудия. Они должны быть законными, иметь значение для дела, быть обоснованными и выполнимыми. В них должно быть указано, для установления каких обстоятельств дела требуется произвести то или иное следственное действие, почему необходимо принять то решение, которое предлагает адвокат. Возбуждаемые ходатайства могут быть направлены на выяснение обстоятельств, оправдывающих несовершеннолетнего или смягчающих его ответственность, устранение из обвинения обстоятельств, незаконно ухудшающих его положение, переквалификацию обвинения с более тяжкого на менее тяжкое, изменение меры пресечения и т.п. Прежде чем заявить ходатайство, защитник обязан тщательно изучить материалы дела и выяснить, действительно ли имеется неполнота произведённого следствия с позиции защиты, может ли быть она восполнена, удовлетворением ходатайства, не отягчит ли положение подзащитного. Обоснованное ходатайство может способствовать восстановлению нарушенных прав несовершеннолетнего, предупреждению судебных ошибок. Ходатайства, заявленные

адвокатом, должны быть конкретными, мотивированными, понятными участникам процесса и, как верно замечает С.Ф. Ширинский, должны быть заявлены вовремя [14]. Если защитник при анализе доказательств приходит к выводу, например, о наличии оснований для прекращения дела в отношении его подзащитного, он обязан законными средствами добиваться принятия такого решения. При отказе следователем в удовлетворении ходатайства о прекращении дела он должен подать жалобу в суд. Иное поведение защитника – есть невыполнение им своих процессуальных обязанностей. Ходатайства несовершеннолетнего подозреваемого и обвиняемого и его защитника следователем должны быть разрешены до передачи дела прокурору. В случае если следователь отказывается в удовлетворении заявленных ходатайств, он выносит об этом мотивированное постановление. При этом отказ должен мотивироваться в отношении каждого ходатайства несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого и его защитника.

Несовершеннолетний подозреваемый, обвиняемый и его защитник, несогласные с постановлением следователя, вправе обжаловать его в суд. В жалобе адвокат обязан указать не только на пробелы следствия, нарушение прав и законных интересов несовершеннолетнего обвиняемого, но и рассмотреть каждый довод отказа следователя в удовлетворении ходатайства.

Как видно, ряд положений уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан, предусматривающий особые правила производства следствия в отношении несовершеннолетних подозреваемых, обвиняемых и, в частности, касающихся реализации права на защиту данной категорией лиц, требует совершенствования. Поэтому важно не то, чтобы формально закрепить отдельные положения производства по делам о преступлениях несовершеннолетних, а реально обеспечить широкую возможность данным субъектам свободно обеспечивать свои права и законные интересы, в том числе через заявление защитником ходатайств, подачей жалоб, а также посредством процессуальных действий, решений государственных органов и их должностных лиц. В частности выделением в отдельное производство уголовных дел по делам несовершеннолетних; разъяснением прав несовершеннолетним подозреваемым, обвиняемым и порядка производства следственных действий.

Гарантией обеспечения прав и законных интересов несовершеннолетних подозреваемых и обвиняемых в стадии предварительного следствия может служить законодательно закрепленная обязанность должностных лиц, ведущих производство по делам несовершеннолетних уведомлять защитника-адвоката несовершеннолетнего о времени и месте производства следственных действий.

Список литературы:

- 1 Николук В.В. Производство с участием несовершеннолетних. - Омск, 1994. - С.3.
- 2 Москалькова Т.Н. Честь и достоинство личности, как объект охраны в уголовном процессе // Совершенствование законодательства о суде и правосудии. - М., 1985. - С. 77.
- 3 Особенности предварительного расследования преступлений, осуществляемого с участием адвоката / Леви А.А., Игнатъева М.В., Катица Е.И. – М., 2003. С. 5.
- 4 Бойков А.Д. Этика профессиональной защиты по уголовным делам. - М., 1978. - С. 60-61.
- 5 Шимановский В.В. Процессуальные особенности расследования преступлений несовершеннолетних. – Волгоград, 1980. - С. 34.
- 6 Гуковская Н., Кожевников А. Особенности прокурорского надзора за расследованием преступлений несовершеннолетних. – Соц. законность. 1968. № 5. - С. 24.
- 7 См.: Например, Каретников А.С. Участие защитника по делам, возвращенным на доследование. – В кн.: Проблемы предварительного следствия в свете решений XXV съезда КПСС, Труды Высшей Следственной школы МВД СССР. Вып. 18. Волгоград, 1978. - С. 78.
- 8 Милова И. Участие адвоката в следственных действиях // Российская юстиция. – 1996. - № 11. - С. 45-46.
- 9 Галимов О.Х. Малолетние лица в уголовном судопроизводстве. – СПб.: Питер, 2001, С. 111.
- 10 Бахарев Н.В. Очная ставка: уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы. – Казань, 1982. - С. 66.
- 11 Бахарев Н.В. Указ. раб. – Казань, 1982. - С. 53.
- 12 Взаимодействие специалиста и защитника в рамках уголовного процесса. // Возможности защиты в рамках нового УПК России. Материалы Научно-практической конференции адвокатов, проведенной адвокатской палатой г. Москвы при содействии Коллегии адвокатов “Львова и партнеры” (17 апреля 2003 г.). /Под ред. Г.М. Резника, Е.Ю. Львовой. – М.: ЛексЭст, 2003. - С. 47.

13 Титаренко В.В. Вопросы тактики участия адвокатов в производстве следственных и судебных действий. – В кн.: Криминалистика и судебная экспертиза. № 19 за 1979 г. – С. 35-36.

14 Ширинский С.Ф. Адвокат не вправе вредить своему подзащитному // Адвокат, - 2000. -№ 5.- С. 24.

Түйін

Берілген мақалада алдын ала тергеу сатысындағы кәмелеттік жасқа толмаған сезікті мен айыпталушының құқықтарын қорғау мәселелері қарастырылған.

Resume

Suspicion, that not filled maturity on stair investigation beforehand in the article, that was named, young, examined questions of me rights for a defendant defence.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ СОВРЕМЕННОЙ СТРАТЕГИИ БОРЬБЫ С ПРЕСТУПНОСТЬЮ В КОНТЕКСТЕ СТРАТЕГИИ «КАЗАХСТАН – 2050»

Толеубекова Бахытжан Хасеновна –

д.ю.н., профессор, заведующая кафедрой Уголовно-правовых дисциплин КазНПУ им. Абая

Ключевые слова: правовая концепция, стратегия, борьба с преступностью контроль над преступностью, национальное право, методология выработки концепции.

Стратегия «Казахстан – 2050» – это многовекторный, комплексный документ, концентрирующий в себе наиболее важные направления общегосударственной политики с конкретизацией долгосрочных целей и поэтапных задач. Одной из важнейших составляющих названной Стратегии является стратегия борьбы с преступностью, конкретизированная целями и задачами, вытекающими из анализа и оценки состояния и динамики коррупционных правонарушений.

В контексте Стратегии «Казахстан – 2050» представляет интерес задача по реализации очередного этапа «модернизации национальной правовой системы» [1]. Для выстраивания концепции современной стратегии борьбы с преступностью имеют значение следующие положения, относящиеся к модернизации права: 1) принятие системных мер по повышению конкурентоспособности правовой системы Казахстана; 2) реформирование уголовного законодательства; 3) дальнейшая гуманизация, в том числе декриминализация экономических правонарушений; 4) концептуальная модернизация системы уголовного судопроизводства.

Вместе с тем, решение стратегических задач связано с новыми подходами к выработке методологии борьбы с преступностью, отвечающими вызовам современности. В этом плане мы видим перспективу в замене идеологии борьбы на контроль над преступностью. В пользу изложенного нами сформулированы следующие аргументы.

Однобокая государственная политика, направленная на полное искоренение преступности, не терпящая инакомыслия в этой области, объективно породила социальный конформизм, выразившийся в приспособленчестве правовой теории и правоприменительной практики вопреки объективной реальности. Такой мощный институт, как профилактика преступлений зачастую понимался утилитарно, слишком узко, применительно к конкретному виду (уже имеющему детальную уголовно-правовую регламентацию) преступлений, определенной территории, известному объекту, установленному контингенту и т.п. А такой аспект профилактики, как принятие на базе научных прогнозов контрмер для упреждения процессов по формированию новых видов преступлений, – разрабатывался крайне недостаточно. Предупреждение уже расцветшей преступности, на наш взгляд, – социально-правовой нонсенс. Профилактика должна пониматься, с одной стороны, как деятельность, направленная на сокращение преступности, известной материальному праву. И в этом смысле профилактика должна носить частный, прикладной характер. (Именно частная профилактика наиболее глубоко была разработана специалистами советского периода развития). С другой стороны, профилактика должна преследовать более высокие цели, связанные, как отмечалось ранее, с разработкой мер по нейтрализации

возможных негативно-криминальных последствий любых, в том числе и позитивных, социальных явлений.

Такой подход, как нам представляется, позволяет относить профилактику к одной из форм социально-правового контроля при условии отнесения правового контроля к видам социального контроля. И это совпадает с доктринальным толкованием понятия «предупреждение преступлений». В частности, энциклопедия поясняет: «Предупреждение преступлений - ... система мер экономического, социально-культурного, воспитательного и правового характера, проводимых гос. органами и общественными организациями, в целях борьбы с преступностью и устранения ее причин. Составной частью предупредительных мер являются законодательство и практическая деятельность правоохранительных органов...» [2, с.285]. Далее, философское толкование понятия «социальный контроль» включает в себя совокупность процессов в социальной системе (обществе, социальной группе, организации и т.п.), посредством которых обеспечивается следование определенным «образцам» деятельности, а также соблюдение ограничений в поведении, нарушение которых отрицательно сказывается на функционировании системы. Такими образцами и ограничениями являются системы ценностей, правовые и моральные нормы, административные предписания, решения, обычаи, привычки и т.п. Социальный контроль обеспечивает определенную организацию общественной жизни, адекватность поведения членов общества взаимным ожиданиям...» [3, с.639].

Доктринальное толкование имеет много общего с пониманием сущности социального контроля представителями американской (Росс, Парк) и французской (Тард, Ламьер) научных социологических школ. В частности, идея социального контроля ими сводится к целенаправленному влиянию общества на поведение индивида в целях обеспечения «здорового социального порядка» [4, с. 140-141].

Во взаимосвязи с изложенным представляет интерес мнение О.К. Биктасова, который пишет: «Контроль над преступностью – знание состояния и тенденций преступности и целенаправленное воздействие на нее в целях уменьшения темпов ее роста в меру возможностей, которыми располагает данное общество на конкретном этапе его развития. Данное понятие условное и в него включены два момента. Во-первых, это целенаправленные меры на уровне уголовной политики (профилактической, уголовно-правовой и уголовно-исполнительной); меры оздоровления социальной обстановки в обществе, побочным следствием которых является смягчение криминальной обстановки. Однако необходима экспертиза мероприятий этого уровня и с позиций, прогноза преступности. Это лишь один из элементов, которые влияют на принятие подобных решений, причем не самый главный. Во-вторых, это меры контроля за преступностью, которые могут существенно сдерживать ее неблагоприятное развитие. Если регионы со сходными условиями – демографическими, экономическими, психологическими – существенно различаются по уровню преступности, то это связано с качеством правоохранительной деятельности, которая может держать преступность на минимально возможном низком уровне. Отсюда и должно строиться целеуказание на ближайшую перспективу [5, с.55].

Таким образом, целенаправленное влияние общества на поведение индивида, наряду с иными средствами, может осуществляться посредством правовых норм. Правовая норма, становясь регулятором процессов в социальной системе, одновременно берет на себя контролирующую функцию. В противном случае регулирование [6, с.599] как система взаимозависимостей теряет смысл. Общее понятие функции права как «общесоциального регулятора» [7, с.155], как нам представляется, не противоречит идее о контролирующей функции, а напротив, имманентно присуще праву.

В конечном счете функции права, представляющие собой направления правового воздействия, выражающие роль права в организации (упорядочении) общественных отношений [7, с.191], включает в себя элементы контроля над преступностью. Последнее реализуется средствами отраслевого законодательства. Итак, социальный контроль, осуществляемый наряду с иными и правовыми средствами, в зависимости от характера средств, может быть представлен в виде слагаемых: экономический контроль + политический контроль + правовой контроль и т.д. Но коль скоро социальный контроль - "совокупность процессов" [8, с.661], реализуемых через специфические функции, то и правовые средства социального контроля - суть инструменты внутри контрольной функции права. Таким образом, социальный контроль может быть реализован на базе отраслевых составляющих контрольных функций.

Специфической формой контрольной функции права представляется контроль над преступностью. И эта позиция оправдана в свете ставшего классическим утверждением о том, что общественные отношения составляют тот единственный в своем роде предмет, на который направлено правовое регулирование и от особенностей которого зависит специфика этого регулирования, и исследований, проводимых в правовой науке [9]. Признание категории «функции права» в качестве динамической субстанции с учетом диалектизма общественных отношений позволяет выйти за пределы традиционной классификации данной категории. Именно в этом смысле необходимо понимать позицию И.Грязина о том, что «изменение происходит всюду на деле и не имеет особого смысла задаваться вопросом - почему? а попытаться предсказать ответ на вопрос - как?» [10, с.140].

Поиски истины всегда сопряжены с трудностями адекватного осмысления явлений, свидетелем которых является исследователь. В свое время С.Г.Келина высказала мысль о том, что НТР всегда влияет на законодательство, и оно (это влияние) как правило выражается в значительном изменении или обновлении отраслевого законодательства [11, с.66]. Идея в целом верная за исключением одного обстоятельства. Сама по себе НТР не может влиять на состояние законодательства непосредственно, как это понимает С.Г. Келина. Научно-техническая революция - это коренное качественное преобразование производительных сил на основе превращения науки в ведущий фактор развития общественного производства [12, с.408]. Значит законодательство являясь специфической формой выражения общественных отношений, должно быть изменено в той мере, в какой оно отвечает уровню развития этих отношений, в противном случае законодательное регулирование отношений и фактическое состояние последних войдут в глубокое противоречие. Эта поправка нужна в связи с пониманием в социально-правовом смысле сущности категории "компьютерная преступность" и местом этой категории в действующей системе права [13].

Что касается доктрины борьбы с преступностью, места этой деятельности в современных условиях, – единого мнения нет. В частности, Т.Э. Караев, признавая необходимость качественно новой концепции «политики борьбы с преступностью», в сущности остается приверженцем прежней доктрины, нацеленной на полное искоренение преступности. И здесь речь должна идти не столько о «чувствительности к терминологии» [13] тех, кто возражает против словесной формулы «борьбы с преступностью», а сколько о качественно новом подходе к оценке социального феномена, представленного преступностью.

Весь опыт бывшего СССР продемонстрировал утопичность идеи полного искоренения преступности. А доктрина борьбы с преступностью неразрывно связана с этой идеей, более того - эта бесконечная борьба есть не что иное, как инструмент воплощения идеи искоренения преступности. Именно поэтому мы должны быть весьма разборчивы в терминологии, в этом тончайшем инструменте, посредством которого возможно адекватное осмысление реальной действительности.

Сохраняя термин «борьба с преступностью», мы рискуем сохранив и идеологическую взаимосвязь между этим понятием и задачей полного искоренения преступности. Ведь горчайшая ирония момента заключается в том, что исследователи советского периода развития страны нас убеждали в невозможности избавить общество от преступности в условиях капиталистического способа производства. Ныне, когда бывшие союзные ныне суверенные республики стали на путь капитализации, мы должны либо признать ошибочность данного утверждения, либо согласиться с ним, одновременно воспринять мысль о бесплодности деятельности по борьбе с преступностью. Поэтому ближе к истине Ю.Д. Блувштейн и А.М. Яковлев, когда говорят, что преступность всегда связана со всеми сферами наличной системы социальных условий и что «экономические, политические, социально-классовые, идеологические, демографические и иные протекающие в обществе процессы, в различных своих проявлениях, одни в большей, другие в меньшей степени детерминируют существование преступности» [14, с.34].

Но коль скоро борьба с преступностью (в интерпретации советской криминологии - искоренение преступности и причин, ее порождающих) в условиях капитализации страны невозможна, то и сохранение термина себя не оправдывает, как бы ни меняли его содержание [15].

Если следовать французской социологической школе в лице ее основателя Э.Дюркгейма, продолжателя позитивистской контровской традиции в социологии, то мы должны признать его дихотомическую структуру общества с механической и органической солидарностью как двух звеньев единой эволюционной цепи, при которой человеческое общество никогда не будет свободно от преступлений. Именно поэтому нам импонирует мнение Х.Д. Аликперова о том, что концептуальные положения о недалёковидности задачи искоренения преступности, о необходимости исходить из

длящегося характера этого явления в обществе, об ухудшении криминогенной обстановки и невозможности переломить ее наращиванием жестокости репрессии, обуславливают и неизбежный вывод в необходимости качественного изменения стратегии и тактики борьбы с преступностью. Именно в этом смысле необходимо говорить о системе контроля над преступностью, как об активной деятельности, а не пассивном наблюдении извне [16].

Если верно, что в каждом обществе с развитой классовой структурой существуют альтернативные идеологии, которые не только противоборствуют, но и выполняют различные социальные функции [17, с.85], то необходимо согласиться с тем, что операционально-инструментальное обеспечение средств достижения цели должно «отмирать» по мере выполнения ими своей миссии. Иными словами борьба с преступностью понятие операционально-инструментальное, обеспечивавшее достижение цели искоренения преступности и условий, ее порождающих, – вместе с отмежеванием общества от прокоммунистической идеологии потеряла свою актуальность. Как инструмент прежней идеологии, она (борьба) должна не наполняться новым содержанием, а должна быть заменена иным понятием, адекватно отражающим цели и задачи господствующей идеологии. И это не просто «жонглирование» терминами, а поиски рациональных путей обновления стратегии и тактики правовой политики государства.

Вопрос о функциях права сам по себе не нов. В различные периоды развития теории права предлагались различные их классификации. Не ставя специальной целью анализ научных воззрений на этот предмет, сошлемся на авторитетное, суждение Т.Н. Радько, который выделяет следующие социальные функции права: экономическую, политическую и идеологическую [18]. Отношение государственной идеологии к проблемам преступности, отражаясь в системе права, автоматически возводит эти проблемы к разряду идеологических. Это обстоятельство укрепляет нас во мнении о том, что смена идеологий требует также смены набора операционально-инструментальных средств.

Известно, что право является регулятором складывающихся отношений между индивидуумами, индивидуумом и государством, то регулирование невозможно без контроля. Поэтому можно смело утверждать, что любая функция права осуществляется, наряду с иными средствами, и путем контроля. Однако ни одна правовая функция не реализуется в отрыве от других. Специфика функций в их диффузном характере. Отсюда: методологически контроль может быть выделен в качестве еще одной специальной функции права. И одна из граней проявления этой функции - правовой контроль над преступностью.

Вместе с тем, понятие «контроль – не единственное терминологическое обозначение всего, что связано с противодействием преступности. Именно на это обстоятельство указывает С.А. Маркунцов. Он пишет: «Вопросы борьбы с преступностью возникли и решались в течение многих столетий, единой терминологии в этом отношении до сих пор, по крайней мере, в российской науке и практике, не выработано... Для обозначения указанного процесса в литературе используются такие термины, как «борьба», «война», «контроль», «противодействие», «предупреждение», «сдерживание», «профилактика», «реагирование», «управление» и даже «компромисс»... Таким образом, в криминологической литературе по обозначенному вопросу существует терминологическая полифония» [19, с.69-70]. Мы придерживаемся ранее высказанной позиции о том, что правильное терминологическое обозначение явления – ключ к пониманию существа проблемы, а значит и выработки правильной стратегии в исследуемой части.

Таким образом, социальный контроль, осуществляемый системой, совокупностью отраслевых элементов, включает в себя также правовой контроль, который понимается нами как самостоятельная правовая функция. В пределах этой функции мы и усматриваем контроль над преступностью.

Бесспорно то, что все ценное, накопленное правовой наукой и правоохранительной практикой, должно быть сохранено в силу преемственности и развито. Многие составляющие категории "борьба с преступностью" актуальны и сегодня. Однако угол зрения на их сущностную сторону должен быть скорректирован с учетом сегодняшних реалий. Речь идет о формах, методах и средствах контроля над преступностью, что является самостоятельной темой.

Традиционно сложилось так, что основная тяжесть по осуществлению борьбы с преступностью ложилась на правоохранительные органы, а в их системе - на органы внутренних дел. Но эта традиция объективно была предопределена всем ходом развития советского общества доминирующей идеологией. В отдельные периоды складывались ситуации, когда вся ответственность за состояние борьбы с преступностью, криминогенную ситуацию возлагалась исключительно на правоохранительные органы,

Узость, однобокость такого подхода очевидна. Но она также является закономерным следствием характера сложившихся в советский период отношений, взаимосвязей и взаимозависимостей. И как объективный результат - бесплодность этой борьбы, ее бесперспективность.

Новое концептуальное осмысление уголовной политики государства, возводящее контроль над преступностью в ранг правовой функции, выводит сущностно-содержательную сторону этого контроля далеко за пределы деятельности всей системы правоохранительных органов. Правовой контроль над преступностью, представляя собой элемент целостной системы социального контроля, при своей реализации требует комплексного подхода, охватывающего все отрасли права, с учетом их междисциплинарных связей, всех иных социально значимых факторов. В идеале представляется, что законодатель, конструируя норму права, всегда должен иметь ввиду возможные негативные последствия применения в целом позитивной регламентации. То есть сторожевой, контрольный фактор должен присутствовать всегда. С учетом этого корреспондировать те или иные нормы с положениями в смежных отраслях. Но это в идеале. На деле дисфункции - неизбежный спутник правотворческой деятельности.

Предлагаемый концепт функций права позволяет применительно к конкретной категории преступлений говорить о формах и средствах, содержании и видах, задачах правового контроля. А это уже основание для дифференциации пластов исследования на концептуальный, законодательный и организационный. Однако оговоримся сразу, что все три пласта логически взаимосвязаны и генетически предопределяют друг друга. От сущности концепта зависит гипотетическая модель законодательного регулирования, от комплекса законодательных предписаний зависит набор организационных решений.

Список литературы:

- 1 Стратегия «Казахстан – 2050»: новый политический курс состоявшегося государства. – Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана. 14 декабря 2012 г. //Каз. правда, 15 декабря 2013 г.
- 2 Юридический энциклопедический словарь, – М.,1984.
- 3 Философский энциклопедический словарь. – М.,1983.
- 4 См.: Современная западная социология: Словарь. – М.,1990.
- 5 Биктасов О.К. Национальное законодательство и социально-правовой контроль над преступностью// «Казахстан – 2030» – проблемы совершенствования деятельности правоохранительных органов. – Алматы: Академия МВД РК, 1999. – С.55-60.
- 6 Этимологически "регулирование" - направление развития, движения чего-нибудь с целью привести в порядок, в систему (См.: Ожегов СИ. Словарь русского языка. – М.,1983.
- 7 Алексеев С.С. Общая теория права. Т.1. - М.,1981.
- 8 Новейший философский словарь. – М.,1998.
- 9 Панюшкин В.А. Научно-технический прогресс и уголовное судопроизводство (правовые аспекты). – Воронеж: ВГУ,1985. - С.5; Ракитов А.И. Историческое познание. Системно-гносеологический подход.- М., 1982.
- 10 Грязин И. Текст права (Опыт методологического анализа конкурирующих теорий). – Таллин, 1983.
- 11 Совершенствование мер борьбы с преступностью в условиях научно-технической революции. – М.,1980.
- 12 Философский энциклопедический словарь. – М., 1998.
- 13 Караев Э.Т. считает, что в условиях поворота политики страны на путь капитализации достаточно наполнить традиционное понятие "Борьбы с преступностью" новым содержанием, как многие проблемы найдут правильное и исчерпывающее разрешение. При этом он не оспаривает то обстоятельство, что эта борьба протяжена во времени неопределенно далеко. (См.:Караев Э.Т. Проблемы борьбы с преступностью в Азербайджане.- Баку, 1992. - С.3-П).
- 14 Блувитейн Ю.Д., Яковлев А.М. Введение в курс криминологии. – Минск, 1983.
- 15 Именно на взаимосвязь слова и содержания, носящую генетический характер, указывал И.Грязин (См.:Грязин И. Текст права. – Таллин, 1983).
- 16 См.: Аликуперов Х.Д. Преступность и компромисс. – Баку, 1992.
- 17 См.: Ракитов А.И. Историческое познание: Системно-гносеологический подход. – М., 1982
- 18 См.: Радько Т.Н. Теоретические и методологические проблемы функции социалистического права (Автореф. дисс... д.ю.н., – М., 1978); Радько Т.Н. Функции права //Общая теория государства и права: Академический курс в 2-х томах. Под. ред М.Н. Марченко. Том 2. – М.: Изд.: «Зерцало», 1998. - С.53-63.

19 Маркунцов С.А. О роли уголовно-правовых запретов в механизме противодействия преступности// Совершенствование правового регулирования и механизмов функционирования системы противодействия преступности: Материалы международной научно-практической конференции. Минск, 18-19 декабря 2013 г. – Минск: БГУ, 2013. - С 69-72.

Түйін

Толеубекова Бахытжан Хасенқызы – заң ғылымдарының докторы, профессор,
Абай атындағы ҚазҰПУ «Қылмыстық-құқықтық пәндер» кафедрасының меңгерушісі

«Концептуальные аспекты современной стратегии борьбы с преступностью в контексте стратегии «Казахстан – 2050»

Resume

Toleubekova Bakhitzhan Khasenovna – doctor of Laws., professor, Head of the department
«Criminal Law subjects» KazNPU named after Abay

«Концептуальные аспекты современной стратегии борьбы с преступностью в контексте стратегии «Казахстан – 2050»

УДК 628.369:296

ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ ПСИХОЛОГИИ ЛИЧНОСТИ ПРЕСТУПНИКА

Накипов Балгабай Исакулович –

д.ю.н., профессор, декан Юридического факультета МКТУ имени Х.А.Ясауи

Аннотация:

Психологическое изучение личности преступника имеет различные аспекты, определяемые правовым положением лица, совершившего преступление, и задачами правоохранительной деятельности. Преступник в соответствии со своим правовым положением изучается как субъект преступного деяния, посткриминального поведения/уголовного процесса, уголовно-исполнительных правоотношений, постпенитенциарного поведения, а также как объект исправления и профилактики.

Ключевые слова: Преступник, личности преступника, криминогенно, ретроспективное исследование, генезиса преступлений, изучение личности преступника, антиобщественно.

Опираясь на понимание личности как социального качества человека, можно сказать, что личность преступника выражает своеобразие социального качества человека, виновно совершившего уголовно наказуемое деяние. Специфическая сущность личности преступника заключается в особенностях его психического склада, которые выражают собой внутренние предпосылки антиобщественного поведения, а также определяют индивидуальные особенности юридически значимого поведения, связанного с правовым положением лица, совершившего преступление.

Психологическое изучение личности преступника имеет различные аспекты, определяемые правовым положением лица, совершившего преступление, и задачами правоохранительной деятельности. Преступник в соответствии со своим правовым положением изучается как субъект преступного деяния, посткриминального поведения/уголовного процесса, уголовно-исполнительных правоотношений, постпенитенциарного поведения, а также как объект исправления и профилактики. Каждому из названных подходов к лицу, совершившему преступление, соответствуют свой аспект и задачи психологического изучения его личности.

Изучение личности преступника как субъекта преступного поведения является центральным. Задача его - познание той совокупности психологических свойств, которые определили субъективную необходимость и возможность совершения человеком уголовно наказуемых деяний. В этой связи работники правоохранительных органов, осуществляющие раскрытие и расследование преступлений, участвующие в судебном процессе, ставят перед собой задачу понять, что же в "психологии" личности выступило причиной совершения деяния, в силу каких индивидуальных психологических особенностей личности в сложившихся условиях человек действовал преступным образом, являются ли его действия

плодом собственной инициативы или к этим действиям его подтолкнули неблагоприятные обстоятельства? Изучение личностных предпосылок преступного поведения необходимо для реконструирования психологической стороны генезиса совершенного деяния, понимания его мотивов и целей, психического состояния субъекта [1, 1].

К психологической структуре личности преступника исследователи в различных сочетаниях относят: свойства потребностно-мотивационной сферы (потребности, интересы, устойчивые мотивы и др.); свойства ценностно-нормативной сферы (взгляды, убеждения, ценностные ориентации, установки, позиции личности и др.); интеллектуальные свойства (уровень умственного развития, особенности мышления и др.); свойства, представляющие опыт, значимые в преступном поведении (знания, умения, навыки, способности); эмоциональные, волевые свойства, темперамент.

Если посмотреть на психологическую структуру личности преступника с точки зрения выполняемых ею функций в порождении преступного поведения, то она должна включать свойства, обуславливающие:

- криминогенно значимое восприятие тех или иных социальных условий и ситуаций;
- мотивацию к преступному поведению;
- приемлемость преступной цели, которая как таковая определяется криминальным способом реализации мотивов;
- возможность реализации преступного способа, т.е. достижения преступной цели.

Центральным моментом в генезисе преступного поведения при этом является принятие криминальной цели и способа. Наиболее существенные психологические особенности личности преступника проявляются в особенностях принятия преступной цели и способа, в личностной обусловленности их принятия.

При подходе к лицу, совершившему преступление, как к субъекту уголовного процесса психологическое познание его личности имеет целью выявить те ее особенности, которые значимы для эффективного построения с ним взаимодействия в рамках уголовно-процессуальных правоотношений и решения задач расследования совершенных им преступлений. В этом плане важно предвидеть, как подозреваемый, обвиняемый в силу своих психологических свойств будет вести себя при проведении следственных действий, реагировать на те или иные методы правомерного психологического воздействия, какие личностные свойства должны быть учтены при подходе к установлению с ним психологического контакта и склонению его к правдивым показаниям. В этом аспекте психологического изучения личности преступника важно выяснить предубеждения относительно работников следственных органов и их деятельности, опыт "нахождения" под следствием, уровень интеллекта, доминирование расчетливо-рассудительной, образной или чувственной формы умственной деятельности, внушаемость, подвижность-инертность психических процессов, экстраверсию-интроверсию и др [2, 16].

Изучая личность преступника в роли осужденного, отбывающего наказание, важно познание тех ее психологических особенностей, которые определяют его отношение к соблюдению режима, к труду, сотрудникам уголовно-исполнительного органа (учреждения), его склонности к совершению тех или иных противоправных действий, к лидерству среди осужденных и др. Этот аспект изучения личности определяет индивидуальный подход к управлению поведением осужденного, осуществлению профилактики. Для индивидуального подхода к исправлению личности осужденного важно изучать и анализировать широкий спектр психологических свойств и качеств личности. В этой связи важно познание психологического типа криминогенности личности, Ценностно-мотивационной сферы ее, которую составляют потребности и жизненные ценности, желательный Я-образ и образ жизнедеятельности, самооценка, совокупность отношений личности, определяющих ее нравственно-правовую позицию. Не менее важно изучение психологических особенностей личности, которые осложняют социальную адаптацию, например, конфликтный стиль взаимодействия с другими людьми, чувство собственной ущербности, несправедливости своего положения или алкоголизм, наркомания и др. Важно также учитывать психологические свойства, значимые для установления контакта в целях проведения индивидуальной воспитательной работы, избрания методов и форм исправительного воздействия.

Приемлемость совершения преступного деяния. Важнейшую отличительную особенность личности, обладающей склонностью к совершению преступного деяния, составляет психологическая приемлемость такого деяния как способа удовлетворения потребности или разрешения проблемной ситуации. Потребность или возникшая проблемная ситуация, связанная, например, с необходимостью защиты определенных личностных ценностей, является источником мотива поведенческого акта. Ради удовлетворения этой потребности или разрешения проблемной ситуации индивид вынужден совершать целесообразные действия. Цель этих действий всегда субъективно осознается в неразрывной связи со способом достижения желательного результата. Без осознания способа достижения результата,

последовательности необходимых действий целесообразная активность человека невозможна, а побуждение удовлетворить потребность разрешить возникшую проблему останется не "нашедшим" способом своей реализации. Для реализации одного и того же мотива человек может избирать совершенно разные способы и наметить цели. Так, мотив удовлетворения материальной потребности может быть реализован правомерным способом, когда субъект ставит перед собой цель заработать необходимую сумму денег, а также противоправно, когда он избирает противозаконный способ и соответствующую ему цель - украсть деньги или совершить вымогательство, ограбление.

Личностные факторы индивидуальной приемлемости преступного способа поведения. Что же определяет индивидуальную приемлемость либо неприятие преступного способа поведения? Для того чтобы ответить на этот вопрос, необходимо обратиться к анализу психологического механизма целеполагания в преступном поведении.

Принятие преступной цели (способа) может происходить на основе:

- выбора ее из альтернативных способов удовлетворения потребности или поведения в проблемной ситуации. В числе возможных способов субъект может видеть правомерный, правонарушающий (но не преступный) и преступный. Он также может осознавать эскапический вариант поведения, выражающийся в отказе от удовлетворения потребности, уходе от разрешения возникшей проблемы;
- изначально безальтернативной ориентации на использование общественно опасных действий, к которым субъект лично привержен. При этом у него не возникает необходимости принципиального выбора;
- решающей роли внешнего воздействия на субъекта или вследствие его идентификации с поведением иных лиц в составе референтной группы (подражание, психологическое взаимозаражение, конформное поведение).

Принятие преступной цели-способа в результате выбора определяется преобладающей личностной приемлемостью антиобщественного способа по сравнению с известными субъекту правомерными. В этом случае возможно внутренне противоречивое принятие противозаконного способа, когда субъект отрицательно относится к нему, однако допускает его использование в связи со сложившимися условиями, поскольку не видит возможности использовать правомерный способ или не желает его использовать по различным причинам. Возникновение преступной цели под решающим влиянием психологического воздействия на субъект может представлять собой процесс как относительно критичного интеллектуального следования аргументированному убеждению других лиц, так и формирования внушением или по механизмам подражания и взаимозаражения в составе группы. В любом случае этот процесс основывается на личностных предпосылках принятия преступного способа, хотя они могут и не иметь степени зрелости, достаточной для того, чтобы субъект был способен совершить преступное деяние по собственной "инициативе", а лишь выражают отсутствие антикриминальной устойчивости личности. Лица, для которых приемлемо использование преступного способа действий, видят в нем в первую очередь позитивную сторону: возможность удовлетворить материальную потребность, отстоять свои интересы в конфликтной ситуации, удовлетворить сексуальную потребность, воздать другому человеку за причиненный вред и т.п. Отрицательная сторона преступного деяния в их представлении уходит на второй план и осознается весьма ограниченно, в основном лишь как возможность наступления уголовного наказания. Причем большинство из этих лиц считают, что вероятность наступления отрицательных последствий минимальна. При этом значительная часть лиц, неоднократно судимых за корыстные и корыстно-насильственные преступления, предвидит высокую вероятность или даже неизбежность новых судимостей в будущем. Однако это предвидение парадоксально сочетается с уверенностью в минимальной вероятности быть избранным, когда они планируют совершить конкретное преступление. В процессе совершения ими преступных деяний установка на достижение желаемого результата настолько доминирует, что погашает внимание к отрицательным последствиям, чувство страха и другие сдерживающие переживания. Для лиц, совершающих корыстные и корыстно-насильственные деяния, приемлемость преступного способа определяется возможностью получить материальные средства в достаточном количестве, не затрачивая на это много времени и труда, а также его доступностью и нередко - эмоциональной привлекательностью. В то же время для части корыстных и корыстно-насильственных преступников правомерный способ обеспечения материальных потребностей имеет отрицательный личностный смысл. Правомерный способ воспринимается ими прежде всего как не позволяющий получить такой материальный результат, который отвечает их притязаниям. Отрицательное значение для себя правомерного способа они связывают с однообразием трудовой деятельности, ее примитивностью, наличием тягостных обязанностей, зависимости от начальства, с необходимостью соблюдать трудовую дисциплину и т.д. Некоторые из преступников отмечают, что могли бы

"Обеспечивать материальную потребность законным трудом, но лишь в качестве организатора предпринимательской деятельности или делая работу, которая была бы по душе и хорошо оплачивалась. Однако конкретных представлений о приемлемой трудовой деятельности они либо не имеют, либо выражают намерение, приобретя начальный капитал незаконным путем, впоследствии его использовать для обогащения, избегая конфликтов с законом. Наряду с такими лицами часть преступников рассматривают законную трудовую деятельность как необходимую наряду с противозаконной или как условие для осуществления последней. Насильственные преступники своеобразно осознают положительное значение преступного способа действий, отмечая, что нанесение побоев или причинение более тяжкого физического вреда или убийство являются наиболее успешными или единственно возможными способами отстоять свои интересы в конфликтной ситуации или воздать другому человеку за причиненный вред. Большинство из них убеждены в невозможности в конфликтных ситуациях отстоять свои интересы, не прибегая к угрозе насилием, либо считают бессмысленным или недостойным использование правомерных способов разрешения острых проблемных ситуаций в межлических отношениях. При этом правомерный способ они представляют как избегание выяснения отношений, упрощение соперника, покорное снесение оскорблений или побоев или обращение в милицию. Такое поведение оценивается ими и как бесполезное, и как позорное. Терпеть позор, по их мнению, хуже, чем совершить насильственные действия, несмотря на риск уголовной ответственности. Часть из насильственных преступников хотя и допускает возможность разрешения конфликтных ситуаций без применения насилия, но весьма ограниченно и смутно представляет, как это может быть осуществлено [3, 1].

У части преступников в качестве одной из сторон приемлемости противозаконного способа действий выступает для них положительная эмоциональная сторона. Она выражается в предвосхищении положительных эмоций в процессе совершения противозаконного деяния или при достижении желаемого результата. Для значительной части лиц, совершавших корыстные деяния, это "дело" представляется как интересное, азартное, "живое" и т.п. Для другой части из них оно выступает как обыденное, без выраженного как положительного, так и отрицательного чувственного оттенка ("крадешь потому, что как без этого обойдешься") или даже как вынужденное, с проявлением, однако, положительных чувств в связи с предвосхищением успеха. Для некоторых преступников с устойчивой криминогенной склонностью противозаконное деяние представляется как тревожное, напряженное, неприятное, но в то же время дающее положительный результат, что компенсирует отрицательные чувства в процессе его совершения. У некоторых несовершеннолетних лиц, совершающих корыстные преступления, наблюдается парадоксальное отношение к деянию, когда его процесс вызывает положительные эмоции, а результат связан с отрицательными чувствами ("на краденое смотришь и чувствуешь себя как-то нехорошо", "продукты, купленные на краденые деньги, - невкусные" и т.п.).

У некоторых лиц, совершающих насильственные и сексуально-насильственные преступления, обнаруживается также положительная эмоциональная окраска противозаконных действий и в меньшей мере ее противоречивость. Они гордятся своим хладнокровием и способностями подавлять другого человека, переживают удовлетворение, когда устрашают потерпевшего и подчиняют своей воле. При этом сам процесс совершения насильственных действий и сопротивления для части из них является напряженным и тревожным. Однако подавление другого человека вызывает положительные эмоции, разрядку отрицательного эмоционального возбуждения и напряженности. Подсознательное предвосхищение этого определяет положительный эмоциональный компонент отношения к насильственному деянию. У некоторых сексуально-насильственных преступников проявляется "криминогенный круг" отношений: их пристрастию соответствуют женщины легкого поведения и в то же время они считают, что такие женщины могут подвергаться насильственному принуждению к вступлению в половую связь, такое обращение с ними преступники расценивают как должное.

У преступников с устойчивой криминогенной склонностью обнаруживается наличие криминальной личностной нормы. Последняя представляет собой сложившуюся предрешенность использования определенного противозаконного способа действий для удовлетворения некоторой потребности или разрешения определенного типа проблемной ситуации. Это психологическое свойство выражает высокую зрелость готовности к совершению преступного деяния определенного характера при определенных условиях. Важным показателем наличия такой нормы является чувство уверенности в правильности противозаконного намерения. В то же время возможна рассогласованность криминальной личностной нормы с характером совершаемых антиобщественных деяний. Так, некоторые лица, совершающие насильственные преступления, как показало ретроспективное исследование генезиса преступлений, имели предрешенность действовать менее опасно, чем действовали на самом деле. Причинение тяжелого физического вреда другому человеку для них было приемлемо лишь в ситуациях,

имеющих исключительное значение - связанных с необходимостью защиты своих жизненно важных ценностей. Однако возникшее у них агрессивное побуждение приобрело характер экспансии и преодолело осознаваемые пределы должного и допустимого. Такое явление может иметь место на фоне повышенного нервно-психического возбуждения субъекта, нередко оно обусловлено опьянением или психическими аномалиями [4, 69].

Личностная норма, выражающая предрешенную желательность и необходимость использовать в определенных случаях противозаконный способ действий, выступает основой формирования фиксированной криминальной установки (криминального стереотипа) как психологического свойства личности, представляющего еще более высокую степень зрелости потенциальной готовности к определенным противозаконным действиям. Такая установка выражает не только личностную предрешенность необходимости совершения в определенных ситуациях противозаконных действий, но и практическую освоенность, которая реализуется на уровне подсознательной регуляции поведения. Она "срабатывает" в форме поведенческой реакции, например, нападения в ответ на оскорбительное высказывание или совершения карманной кражи при благоприятной ситуации и т.д.

Еще одним из элементов криминальной установки является ее импульсивная актуализация, т.е. подсознательное, сопряженная с переживанием влечение к совершению действий. У отдельных лиц такое влечение приобретает произвольно непреодолимый патологический характер. Важнейшим психологическим атрибутом приемлемости совершения преступного деяния является позитивное самовосприятие себя как субъекта такого деяния. Оно выражается порой не только в самооправдании, но и в приписывании себе положительных черт, требуемых для такого рода действий. Это явление можно назвать согласованностью собственного Я-образа с образом человека, для которого приемлемо совершить преступное деяние. Такая согласованность ослабляет или исключает переживание чувства вины, стыда за совершение противозаконных действий. Некоторые закоренелые преступники проявляют противоречивую самооценку и обнаруживают подсознательную протестную или самоуничижительную мотивацию: они совершают деяния как бы наперекор здравому смыслу, рискуя обречь себя на страдания, чтобы отомстить своей судьбе за перенесенные лишения и наказания.

Список литературы:

- 1 Психология личности преступника - М.И. Еникеев ...rudocs.exdat.com/docs/index-82204.html.
- 2 Антонян Ю.М., Еникеев М. И., Эминов В.Е. Психология преступника и расследования преступления. - М., 1996.
- 3 Психология личности преступника. - Юридическая психология. psycho-jur.ru/yuridicheskaya.../100-psixologiya-lichnosti-prestupnika.ht...
- 4 Еникеев М.И. Основы общей и юридической психологии. Учебник для вузов. -М.: Юрист, 1996.

Резюме

Накипов Балгабай Исакулович - д.ю.н., профессор, декан юридического факультета МКТУ имени Х.А.Ясави

В данной статье рассматриваются Психологическое изучение личности преступника имеет различные аспекты, определяемые правовым положением лица, совершившего преступление, и задачами правоохранительной деятельности. Преступник в соответствии со своим правовым положением изучается как субъект преступного деяния, посткриминального поведения/уголовного процесса, уголовно-исполнительных правоотношений, постпенитенциарного поведения, а также как объект исправления и профилактики. Каждому из названных подходов к лицу, совершившему преступление, соответствуют свой аспект и задачи психологического изучения его личности.

Resume

Nakipov Balgabay Isakulovich - doctor of Laws., professor, Head of the «Law faculty» International kazakh-turkish university named after H.A.Yasavi

This article discusses the psychological study of offender has different aspects , defines the legal status of the offender , and objectives of law enforcement. Offender in accordance with their legal situation is studied as a subject of the criminal act of post- behavior / criminal proceedings, penal relations, post-penitentiary behavior, as well as to correction and prevention. Each of these approaches to the person who committed the crime , match your aspect and the psychological study of the problem of his personality.

УДК 343.98:5:62(574)

ДОСТИЖЕНИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ И ТЕХНИЧЕСКИХ НАУК В КРИМИНАЛИСТИКЕ

Тилеубергенов Еразак Манапович – кандидат юридических наук, доцент
Заместитель директора по науке и международным связям Института права и экономики
КазНПУ имени Абая

Аннотация

Известно, что раскрытие и расследование преступлений все в большей степени требует использования специальных знаний, а также новейших достижений научно-технических средств и методов. Научно-техническая революция создала реальные условия для расширения диапазона разных наук. Одним из ее проявлений является бурный процесс дифференциации и интеграции наук, в т.ч. общественных, естественных и технических. Именно на стыках этих наук в последние годы рождаются новые научные направления и науки, творческое использование которых открывает широкие возможности для дальнейшей оптимизации и повышения эффективности различных сфер человеческой деятельности, в т.ч. в деле борьбы с преступностью. В данной статье показана роль интеграции научного знания, которая неизбежно сопутствует процессу их дифференциации. Подчеркивается особая интегрирующая роль криминалистики применительно к задачам раскрытия и расследования преступлений – в целом на уровне науки.

Ключевые слова: достижения естественных, технических наук, доказательственная информация, интеграция и дифференциация научных знаний, судебная экспертиза, судебная физика, судебная химия, судебная биология, криминалистическая техника, типовые криминалистические задачи.

Прогресс науки, сопровождающийся интенсивным превращением ее в непосредственную производительную силу, есть в значительной степени результат тесного взаимодействия и взаимопроникновения наук.

Решение наиболее сложных, социально-значимых научных проблем зачастую оказывалось возможным на стыке различных отраслей научного знания, в результате комплексного использования достижений различных наук. Более того, именно на этой основе зарождались новые отрасли знания, создавались новые средства познания действительности. Наглядный пример тому дает криминалистика, которая, по сути, является синтетической отраслью научного знания, наукой, призванной аккумулировать достижения естественных, технических, гуманитарных наук и преломлять их в интересах практики борьбы с преступностью.

Следует отметить, что никакое использование данных наук не означает лишения криминалистики значения самостоятельной области знаний. Криминалистика не выступает только в роли проводника чужих знаний, а является качественно новым знанием. Взаимодействие криминалистики с естественными и техническими науками не означает поглощения этих наук криминалистикой и включения их в ее содержание, либо, наоборот, поглощения ими криминалистики /1/.

Привлекаемые для борьбы с преступностью научные и технические знания во взаимодействии друг с другом и юридическими элементами постоянно трансформируются в систему знаний с новыми интегративными качествами, не присущими исходным компонентам. При этом привлечение криминалистикой данных естественных и технических наук является закономерностью и обусловливается природой возникновения следов преступлений, «дешифровка» которых с целью получения доказательственной информации невозможна без глубокого и всестороннего использования естественнонаучных методов и научно-технических средств /2/.

Интеграции научных знаний неизбежно и постоянно сопутствует процесс их дифференциации. С ним, в частности, связываются возможности более углубленного и обстоятельного изучения предмета познания. Дифференциации обязаны своим рождением новые отрасли науки, новые методы, приемы и средства научного познания. Например, физическая химия, как самостоятельная отрасль научного знания, появилась вследствие формирования теории электролитической диссоциации, толчком к созданию которой было открытие секрета действия электрической искры на процесс химического разложения; биохимия, представляя собой результат связи биологии и химии, завоевала право на свое самостоятельное существование после проникновения в тайны синтеза органических веществ химическим путем.

Диалектически проявляющаяся взаимосвязь интеграции и дифференциации научных знаний, нашла свое отражение в зарождении и развитии криминалистики. Она получила статус «независимой» отрасли знания, отпочковавшись от уголовного процесса. Правда, судебные медики претендуют на свою роль в ее зарождении, и то же не без оснований, хотя бы потому, что криминалистика изначально была продуктом

синтеза, интеграции естественнонаучных (судебно-медицинских, биологических, химических и т.п.) и обществоведческих (не только правовых) знаний. Дифференциация ускорила конкретизацию своего предмета, а соответственно, направлений научных исследований.

В теории и практике судебной экспертизы наиболее наглядно проявляются единство и противоположность интеграции и дифференциации научных знаний, что обусловлено, с одной стороны, множеством и своеобразием экспертных задач, огромным количеством объектов исследований, многогранностью их свойств, а с другой – общностью целей и методологией таких исследований.

Наиболее интенсивно проникновение достижений естественных и технических наук в криминалистику проявляется в криминалистической экспертизе, что дает основание ряду ученых обозначить ее особое место, с претензией на самостоятельность в системе криминалистических знаний, исходя из того, что естественнонаучные методы и средства разрабатываются не в криминалистике, а в соответствующих фундаментальных (материнских) науках. Между тем, судебная физика, судебная химия, судебная биология не могут иметь своей, отличительной от криминалистики, теории и методологии, ибо они возникли и развиваются не как отрасли физики, химии, биологии, а как элементы органически единого комплексного криминалистического знания, используемого для решения задач раскрытия, расследования и предупреждения преступлений не на основе замкнутой (допустим, физической) системы методов, а на базе комплекса, где естественнонаучные методы выступают в совокупности, а структура исследования полностью определяется криминалистической задачей, например, задачей обнаружения, фиксации, «дешифровки» следов, идентификации применительно к объектам той или иной природы. Это полностью подтверждается формами специализации естественнонаучного знания, сложившимися в криминалистике. Наиболее показательны в этом отношении развитие криминалистического исследования материалов, веществ и изделий (уже сформировавшегося в результате цикла исследований, выполненных на базе ЦСЭ МЮ и других криминалистических учреждений), а также других областей криминалистической экспертизы, в том числе криминалистического почвоведения, криминалистической фонографии и других.

Развитие и специализация естественнонаучного знания в криминалистике идет не по пути выделения автономных частнонаучных комплексов, а по пути формирования внутри криминалистики, что особенно важно, на базе ее теории и методологии, специализированных направлений, обеспечивающих решение типовых криминалистических задач применительно как к типовым, так и к нетипичным, в том числе и вновь появляющимся, криминалистическим объектам. При этом под комплексностью, синтезом знаний понимается не простое сложение методов, средств различных наук вместе, а их слияние воедино при изучении общего для них объекта /3/. В основу формирования таких методик кладется и предметно-целевой и частно-научный принцип.

Все это исключает противоречивые крайности, проявляющиеся до недавних пор в толковании рассматриваемой проблемы, в частности, что криминалистика – правовая (юридическая) наука, что криминалистическая техника – ее естественно-техническая часть; а криминалистическая (судебная) экспертиза – самостоятельная отрасль знания и т.п.

Действительно, криминалистика обслуживает правоприменительную деятельность в сфере охраны правопорядка и борьбы с преступностью, однако многие из используемых ею средств и методов базируются на достижениях естественных и технических наук. При этом следует различать сферу применения криминалистических знаний, обуславливающие потребность в них, и источники (природу) происхождения таких знаний. Суть данной проблемы заключается не в противопоставлении этих наук гуманитарным (в том числе правовым) наукам, а в поиске оптимальных путей взаимно согласованной их интеграции в криминалистике как равнозначных, взаимодополняемых источников ее развития. При этом интегрируемые из других наук знания приобретают качественно иной характер, то своеобразное органическое единство, которое и называется криминалистикой.

Известное многообразие преступлений по видам, способам их совершения, используемые при этом преступниками средства, обуславливают многоаспектность процесса интеграции достижений других наук в криминалистике, его объемность и структурную сложность. По выражению польского криминалиста Т.Котортинского, расследуя преступления, «юрист должен знать не только право, но и все то, с чем право сталкивается в жизни, а сталкивается оно и связывается со всем» /4/. Это дает основание утверждать, что в тех или иных пределах все отрасли науки, точнее их достижения могут представлять интерес для криминалистики, что находит свое подтверждение при анализе ее интеграционных связей в общей системе научного знания или основных направлений интеграции в нее достижений других наук.

Конечно, преступность, особенности ее проявления, характеристика последствий преступных действий, равно как и практика раскрытия и расследования преступлений, не являются предметом изучения химии, физики, биологии и т.п. наук. Однако этим лишь подчеркивается особая интегрирующая роль криминалистики применительно к задачам раскрытия и расследования преступлений – в целом на

уровне науки. Эта роль проявляется в формировании стратегии развития криминалистики, исследований, в освоении результатов криминалистической практики.

Основу криминалистических знаний составляют достижения множества естественных, технических и гуманитарных наук, но используются они в целях борьбы с преступностью, а потому в определенных уголовно-процессуальным законодательством правовых рамках. В этом смысле криминалистика представляется в качестве правовой (юридической) науки. Однако, ее природа, как и любой другой науки, определяется не только сферой применения научных знаний, пусть даже регламентированной правом, но и источниками их формирования /5/. В данном случае право и практика его применения формируют лишь заказ, задание криминалистике на такие знания, а средства и методы его выполнения обязана найти сама наука, используя уже накопленный ею научный потенциал и заимствуя новые идеи, методы и средства из других наук.

Противоречивость процесса интеграции достижений других наук в криминалистике, в его практическом аспекте, обуславливается сочетанием множества самых разнообразных объективных и субъективных факторов: социальных, экономических, правовых, организационных и т.п. В частности, к числу таких факторов относятся: сочетание потребностей практики борьбы с преступностью и научно-технических возможностей их удовлетворения; признание социальной значимости предлагаемых методов и средств; законодательное разрешение допустимости их применения в процессе доказывания; борьба «идей» в самой криминалистике /6/.

Важны также факторы социально-экономического характера, с которыми связываются проблемы промышленного производства технических средств, их освоения криминалистикой, приток в нее интеллектуальных сил (интеграция «мозгов») из других отраслей знания.

Все эти факторы подтверждают не только сложность рассматриваемого процесса, многопрофильность, но и необходимость более обстоятельного изучения проявляющихся при этом закономерностей в целях последующего их использования в разработке и реализации мер по совершенствованию системы научно-технического (криминалистического) обеспечения раскрытия и расследования преступлений.

Общество, стремясь к прогрессу, все больше вынуждено считаться с необходимостью обеспечения безопасности своего существования. Научно-технический потенциал порождает противоречия, но он же дает возможности их преодоления – это достижения науки и техники. При этом сложность преодолеваемых противоречий объективно предполагает использование всего багажа научных знаний в их интеграционной взаимосвязи.

Список литературы:

- 1 Белкин Р.С. Курс криминалистики. Т.1. - М., 1977.
- 2 Гончаренко В.И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве. - Киев, 1980.
- 3 Кедров В.М. Классификация наук. - М., 1985.
- 4 Цитируется по книге: Zelwinski R., Wojcik W., Pieme reczne – jeden ze srodkon identyfikacyjn calonika. «Woyskong Prjwnicay Rizoglad», 1960. - № 3.
- 5 Эскаропуло А.А. Основы криминалистической теории. - Санкт-Петербург, 1992.
- 6 Каныгин Ю.М. Научно-технический потенциал (проблемы накопления и использования). - Новосибирск, 1984.

Түйін

Тілеубергенов Еразак Манапұлы – заң ғылымдарының кандидаты, доцент
Абай атындағы ҚазҰПУ, Құқық және экономика институтының ғылыми ісі және
халықаралық байланыстар жөніндегі директор орынбасары

Берілген мақалада құқық қорғау органдарының арсеналына кіретін жаратылыстану және техника ғылымдарындағы мәліметтерді пайдалану мәні жоғарылау сұрақтары, сәйкесінше сараптамалық-криминалистика қызметіндегі қылмыстың ашылуы қарастырылады. Олардың ілесу үдеріс дифференциациясы шоғырландырылуында ғылыми білімдегі интеграцияның рөлі дәлелденеді. Жалпы ғылым деңгейінде қылмысты ашу және тергеу жұмысында криминалистиканың аса біріктіру (ықпалдау) рөлінің аса маңыздылығы айтылады.

Resume

Tileubergenov Erazak Manapovich – candidate of Laws., associate professor, The deputy director ILE
of KazNPU named after Abay

The problems of increasing the significance of using the data of natural and technical sciences, including into the arsenal of juridical structures and expert – criminalistic activity in disclosing crimes are considered in the article. The role of integration of scientific knowledge which influences the process of its differentiation has been shown. The special integrating role of criminalistic in the way of disclosing and investigating the crimes at the level of science has been emphasized.

УДК342. 4(574)

К ВОПРОСУ О ФОРМИРОВАНИИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА И КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Дуйсенов Э.Э. - доктор юридических наук, профессор,
зав. кафедрой теории государства и права и конституционного права
КазНПУ им. Абая,

Калматов А.Б. - к.ю.н., депутат Жогорку Кенеша Кыргызской Республики,
Председатель комитета по противодействию коррупции, Кыргызская Республика

Аннотация

В статье автор анализирует проблемы гражданского общества и конституционно-правовой ответственности. Современная кыргызстанская политическая система переживает эпоху перемен. Оставаясь политизированной отраслью, конституционное право превращается в действительно правовой инструмент формирования демократического, правового государства. Гражданское общество как совокупность частных лиц, отношений, интересов, структур может реально функционировать в активном взаимодействии с государством. Причем взаимодействие как важнейший элемент должен быть включен в механизм контроля общества за государственной властью. Эта проблема для Кыргызстана остается актуальной и в теоретическом, и в практическом плане.

Ключевые слова: Политическая система, гражданское общество, оазделение властей, правовое государство, отрасль, конституционное право, конституционная ответственность, нормативный акт

Современная кыргызстанская политическая система переживает эпоху перемен, изменив облик всех ее составляющих и в первую очередь государства. Еще недавно обсуждалась проблема законодательного закрепления в качестве правовых категорий таких явлений, как правовое государство, разделение властей, гражданское общество и т.д., а сегодня это истины, не требующие доказательств.

Из всей системы права кардинальные изменения претерпело конституционное право как ведущая отрасль публичного права. Оставаясь самой политизированной отраслью, конституционное право из исключительно идеологического сегодня превращается в действительно правовой инструмент формирования демократического, правового государства. А поскольку социальной основой такого государства является гражданское общество, то роль конституционного права в создании условий для его развития велика.

Гражданское общество как совокупность частных лиц, отношений, интересов, структур может реально функционировать в активном взаимодействии с государством. Причем взаимодействие как важнейший элемент должен быть включен в механизм контроля общества за государственной властью. Эта проблема для Кыргызстана остается актуальной и в теоретическом, и в практическом плане. Контроль может быть как предварительным (обсуждение, согласование принимаемого решения, его утверждение), так и последующим (ретроспективным)[1].

Другой вид контроля - это реакция на уже принятое решение и его неблагоприятные, противоправные последствия, за что неизбежно должна наступать негативная ответственность. Из всех видов вычленим юридическую, а именно - конституционную ответственность. Вполне аксиоматично, что такой вид юридической ответственности существует. С.А. Авакьян в «Российской юридической энциклопедии» предельно широко определяет ее негативный аспект. Автор пишет: «это - ответственность за действия, противоречащие закону... наступает за нарушение не конкретной нормы, а общих требований конституционно-правовых предписаний, включает элементы политической ответственности и наступает в связи с неудовлетворительной работой органа, должностного лица» [2].

Можно полагать, что не требует аргументов тезис, о том, что в целом проблемы конституционной ответственности могут успешно решаться лишь в том государстве, где реально работают все демократические механизмы, где реализуются нормы Основного закона. В формирующемся демократическом государстве ответственности властных структур должно быть гораздо больше, чтобы она выступала как реальная гарантия против концентрации власти и злоупотребления ею. Именно этой цели должен служить институт конституционной ответственности. В приведенном определении С.А. Авакьяна очерчен круг субъектов конституционной ответственности - это должностные лица либо властные органы. На обычных граждан данная ответственность не распространяется. Такое ограничение субъектов

гораздо точнее, чем это представляется Н.М. Колосовой, относящей к субъектам должностных и физических лиц, для которых «не исключена конституционная ответственность в том случае, если деяния этих субъектов нарушают нормы Конституции и налицо другие черты конституционной ответственности» [3]. Между тем, Н.М. Колосова не конкретизирует эти черты, относя выделение четких юридических оснований для привлечения того или иного субъекта к данному виду ответственности к заботе законодателя.

Проблема конституционной ответственности - это ее основание. Можно согласиться с А.Л. Кондрашевым, который отказывается от использования понятия состава и ограничивается выделением в качестве условий конституционной ответственности противоправного деяния, реализуемого как в форме прямого несоответствия акта поведения конкретным требованиям правовой нормы, так и в форме общего предписания нормы о противоречии закону поведения соответствующего лица, нарушающего нормы морали, нравственности и в некоторых случаях и свои собственные обещания, и вины как условие возложения ответственности [4].

Можно также отметить, что попытки выделить в конституционном правонарушении объективную сторону часто обречены на провал. Конструкция юридического состава нежизнеспособна в конституционном праве, поскольку вред, причиненный правопорядку, может не только отражаться в моральной, физической или имущественной сферах потерпевших, но и состоять лишь в ущемлении общественных отношений на уровне идеальных социальных явлений. Например, издание нормативного акта, противоречащего требованиям конституции, или неисполнение должным образом своих обязанностей одним из высших чиновников государства.

В чем же суть проблемы, в механизме защиты действия конституционных норм. Ученые-конституционалисты именно на него обращают внимание [5].

Как известно, без детальной правовой процедуры с участием или без участия суда, прокуратуры обществу невозможно реально влиять на государственные органы и должностных лиц. При этом проявляется и еще одна проблема - разграничение личной (должностного лица) и коллективной (государственного органа) ответственности.

В опубликованном исследовании «Гражданское общество. Истоки и современность» не упоминается категория конституционной ответственности, аргументация авторов в отношении юридической ответственности в целом представляется весомой и может быть применена к предмету нашего исследования. Когда чиновник нарушает возложенные на него обязанности, отклоняясь от должностных инструкций, то это его персональная вина, и отвечает он сам, лично. А вот когда действия чиновника согласуются с его функциональными обязанностями, но, тем не менее, причиняется ущерб - это вина государственного органа. В последнем случае ответственность перед обществом несет именно государство в лице данного органа.

Возвращаясь к механизму реализации конституционной ответственности, следует отметить, что, к примеру, в РФ ряд общественных структур работает над законопроектами, его прописывающими. Наиболее интересными, являются предложения [6].

В него входят следующие законы: «Об ответственности государственных органов и должностных лиц за нарушение прав и свобод граждан», «О мерах по обеспечению соблюдения основ конституционного строя Российской Федерации субъектами Российской Федерации», «О порядке приведения в соответствие с Конституцией Российской Федерации и федеральным законодательством нормативных правовых актов субъектов Российской Федерации» и «О механизме реализации решений Конституционного Суда Российской Федерации». Очевидно, что особенно значим закон «Об ответственности государственных органов и должностных лиц за нарушение прав и свобод граждан». Из многочисленных мер, предлагаемых законом, представляется наиболее спорной следующая: отзыв депутатов законодательного (представительного) органа государственной власти и высшего должностного лица субъекта РФ голосованием избирателей. Таким образом, речь идет о выборных должностных лицах – парламентариях [7].

Институт федерализма и гражданского общества предлагает вновь ввести императивный мандат для депутатов представительных органов субъектов федерации (депутатов Государственной Думы и членов Совета Федерации подобная мера не касается). Но как показала многолетняя практика демократических государств, императивный мандат - институт нежизнеспособный, поскольку не соответствует системному видению общества, а исходит из восприятия общества лишь как простой суммы его составных частей. Парламентарии связаны лишь конституцией (уставом) и своей совестью, которая должна им подсказывать, каким образом в конкретных случаях следует решать те или иные проблемы. Иначе говоря, принцип свободного мандата должен остаться незыблемым и в представительных органах.

Рассмотрим другой аспект проблемы - введение специальных режимов на территории, где имеют место массовые нарушения прав и свобод граждан, повлекшие тяжелые последствия. В период, когда в ряде регионов у власти находятся люди, озабоченные собственным благополучием, либо просто не умеющие управлять, вышеозначенное положение просто необходимо. В Законе «О чрезвычайном положении» должна быть дана детализация оснований введения специальных режимов на отдельных территориях. Причем ценно то, что авторы предлагают временное введение федерального правления в отдельной сфере общественных отношений, находящейся в ведении субъекта РФ, с приостановлением нормативного правового регулирования субъектом общественных отношений в этой сфере и подчинением соответствующих органов исполнительной власти субъекта РФ федеральному органу исполнительной власти. Такая мера назначается, когда субъект неудовлетворительно действует в соответствующей сфере и это вызывает ощутимые отрицательные последствия.

Можно полагать, что опыт российских ученых весьма ценен и вполне может быть адаптирован и в Кыргызстане. Известно, что все законопроекты неоднократно выносились на экспертный анализ и Межпарламентской ассамблее, которая является неким мерилом, стандартом законотворческой работы.

Заслуживают внимания, предлагаемые в законе материальные и финансовые меры, заключающиеся в переводе во временное управление объектов государственной собственности субъекта при неудовлетворительном их применении либо использовании в ущерб государству, населению, соседним субъектам. Вполне приемлемой видится позиция по гарантиям законности при решении вопросов, связанных с обеспечением соблюдения основ конституционного строя. Субъекты наделяются правом доводить свою позицию до сведения Президента в связи с предполагаемым применением мер конституционной ответственности. Кроме того, органы государственной власти, в отношении которого применены меры конституционной ответственности, вправе обжаловать соответствующие действия и акты в Верховный Суд. Право обжалования распространяется и на те, органы, деятельность которых приостановлена, или прекращена.

Подводя итог анализу, следует подчеркнуть своевременность проделанной работы. Вековое наследие общества - бесправие личности, должно уйти в прошлое. И необходимым условием этого является - конституционная ответственность как орудие контроля общества за государством. И насколько действенным будет эта конструкция, настолько станет реальной перспектива создания гражданского общества.

Список литературы:

- 1 Боброва Н.А., Зражевская Т.Д. Ответственность в системе гарантий конституционных норм. - Воронеж, 1985; Шон Д.Т. Конституционная ответственность // Государство и право. - 1995. - № 7. - С. 35-43.
- 2 Авакьян С.А. Конституционная ответственность // Российская юридическая энциклопедия. - М., 1999. - С. 453.
- 3 Колосова Н.М. Конституционная ответственность - самостоятельный вид ответственности // Государство и право. - 1997. - №2. - С. 89-91.
- 4 Кондрашев А.Л. Конституционно-правовая ответственность субъектов Федерации: вопросы теории и законодательного регулирования в Российской Федерации. - Красноярск, 1999. - С. 55.
- 5 Зражевская Т.Д. Становление новых конституционно-правовых институтов: итоги и проблемы // Конституция Российской Федерации. Итоги и перспективы развития. Вып. 9. - Воронеж, 1999. - С. 5-26.
- 6 Честнов И.Л., Волков Ю.Н. Правовые основы взаимосвязи гражданского общества и государства // Гражданское общество. Истоки и современность. - СПб., 2000. - С. 241.
- 7 Аригин А.Н. Государство для человека: новая стратегия развития России // Обществ. науки и современность. - 2000. - № 6. - С. 18-34.

Түйін

Калматов Анарбек Баратович - Кыргыз Республикасының Жогаргы Кеңесінің депутаты,
Коррупцияға қарсы комитетінің төрағасы. Кыргыз Республикасы

Мақалада азаматтық қоғамы мен конституциялық-құқықтық жауапкершіліктің қалыптасу мәселесі туралы қарастырылған.

Resume

Kalmatov Anarbek Baratovich - deputy of the Kyrgyz Parliament,
Chairman of the Committee on Anti-Corruption. Kyrgyz Republic

On the formation of civil society and constitutional responsibility.

ӘОЖ 396.349:696

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ СОТ БИЛІГІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЖЕКЕ ТҮЛҒАНЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДАҒЫ РӨЛІ

Исабеков Ақылбек Қашқынұлы – заң ғылымдарының кандидаты,

ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессоры,

Битұрсын Ғалымжан Шәмшідінұлы – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,

Құқық және экономика институтының директор орынбасары,

Омар Бауыржан Мұсаханұлы – құқық магистрі,

Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

«Азаматтық құқық және іс жүргізу» кафедрасының аға оқытушысы

Андатпа:

Сот органдарының тәуелсіздігіне мемлекет кепілдік береді және елдің конституциясы мен заңдарында бекітіледі. Барлық мемлекеттік органдар мен басқа мекемелер де сот органдарының тәуелсіздігін сақтауға және құрметтеуге міндетті. Көптеген елдердің конституциялары тұлғаның әсерлі сот қорғауын іс жүзіне қамтамасыз ету үшін сот төрелігінің негізгі қағидаларын, сонымен бірге сот шешімдері мен үкімдерінің заңдылығы мен әділеттілігін қамтамасыз етудің процессуалдық кепілдіктерін белгілейді. Сот төрелігін атқару процесіне негізсіз және рұқсатсыз араласуға тыйым салынады.

Түйін сөздер: Жеке тұлға, сот, құқықтық реформа, алқабилер, жолдау, сот төрелігі, демократия, құқықтық, сот әділдігі, судьялар съезі.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 1 бабында «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары», деп айқындалған. Сондықтан, адам құқықтары мен бостандықтарын өте жоғары бағалап, оларды ең жоғарғы құндылық деп мойындау, сонымен қатар, Конституцияға сай оларды қорғау демократияны дамытудың негізі болып табылады. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы Конституциясының 13-бабының 2-тармағында, «Әркімнің өз құқықтары мен бостандықтарының сот арқылы қорғалуына құқығы бар», - деп атап көрсетілген [1].

Бұл дегенеміз, әр адам өз құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғауға құқылы деген сөз. Демек, осы Конституциялық ережелерді негізге ала отырып, кез келген жеке тұлға өздерінің құқықтары мен бостандықтарының, заңмен қорғалатын мүдделерінің сот арқылы тиімді қорғалуына қол жеткізе алады. Сот билігінің де ең басты мақсаты – еліміздің заңдарына сай әділ шешімдер қабылдау, азаматтардың, жеке және заңды тұлғалардың бұзылған құқықтары мен бостандықтарын қорғап, қалпына келтіру болып табылады. Қазақстан Республикасында әркім өзінің құқықтары мен бостандықтары заңға қайшы келмейтін барлық тәсілдермен қорғауға хақылы. Барлық жеке тұлғалар өзінің бұзылған немесе талас тудыратын құқықтарын қорғауды өтініп, сотқа жүгінуге бірдей құқылы. Кез келген жеке тұлға сотқа өзі тікелей немесе өзінің өкілі арқылы жүгіне алады. Сот тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың басты құралы ретінде қарастырылады. Көптеген елдердің конституциялары сотқа жүгіну құқығын жеке тұлғаның жеке және ажыратылмас құқығы ретінде тұжырымдайды. Ешкім де оның ісін сотта қарау құқығынан айыра алмайды. Өзінің құқықтары мен бостандықтарын және заңды мүдделерін қорғау құқығы жеке тұлғалар мемлекеттік органдардың, лауазымды тұлғалардың және азаматтардың кез келген заңсыз әрекеттері мен шешімдеріне сотқа шағымдану арқылы жүзеге асырады. Өркениетті қоғамда сот бүкіл құқық жүйесінде орталық орын алады. Сот нағыз әділеттілікті бейнелейді.

Сот органдарының тәуелсіздігіне мемлекет кепілдік береді және елдің конституциясы мен заңдарында бекітіледі. Барлық мемлекеттік органдар мен басқа мекемелер де сот органдарының тәуелсіздігін сақтауға және құрметтеуге міндетті. Көптеген елдердің конституциялары тұлғаның әсерлі сот қорғауын іс жүзіне қамтамасыз ету үшін сот төрелігінің негізгі қағидаларын, сонымен бірге сот шешімдері мен үкімдерінің заңдылығы мен әділеттілігін қамтамасыз етудің процессуалдық кепілдіктерін белгілейді. Сот төрелігін атқару процесіне негізсіз және рұқсатсыз араласуға тыйым салынады. Жеке тұлғаның құқықтары мен бостандықтары сот жолымен қорғау әртүрлі мақсаттарды көздейді: бұзылған құқықтар мен бостандықтарды қалпына келтіру, бұрынғы ахуалды қалпына келтіру, материалдық және моральдық зиянның

орынын толтыру, мемлекетті орган немесе лауазымы тұлға қабылдаған және адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын бұзатын нормативтік құқықтық актіні түгелдей немесе ішінара бұзу, бұл құқықтарға қол сұққан тұлғаны кінәлі деп табу және оны жауапкершілікке тарту. Сот қорғауы шағымданудың әкімшілік тәжірибесінен өзгеше және әсерлірек. Сот ведомстволық мүдделерге тәуелді емес және тек Конституция мен заңға ғана бағынады. Сот рәсімі ашық, талқыланушы мәселелердің кең түрде жариялылығын, барлық айғақтардың тексерілуін және барлық мүдделі тараптардың сот мәжілісіне тікелей қатысуын қарастырады.

Қазақстан Республикасында сот төрелігін тек сот қана жүзеге асырады. Соттың ерекше өкілеттігін басқа органдарға беретін заң актілерін шығаруға тыйым салынады. Судьялар сот төрелігін іске асыру кезінде тәуелсіз және тек Конституция мен заңға ғана бағынады. Судьялардың мәртебесі мен тәуелсіздігіне нұқсан келтіретін заңдарды немесе өзге де нормативтік құқықтық актілерді қабылдауға жол берілмейді. Соттың сот төрелігін іске асыру жөніндегі қызметіне қандай да бір араласуға жол берілмейді және заң бойынша жауаптылыққа әкеп соғады. Судьялар нақты істер бойынша есеп бермейді. Сот ісін жүргізудің белгіленген тәртібіне карамастан берілген сот істері бойынша, сондай-ақ соттың күзіретіне кірмейтін мәселелер бойынша өтініштерді сот қараусыз қалдырады немесе тиісті органдарға жібереді. Сотқа немесе судьяға құрметтемеушілік білдіру заңда белгіленген жауаптылыққа әкеп соғады. Сот актілері мен судьялардың өз өкілеттіліктерін жүзеге асыру кезіндегі талаптарын барлық мемлекеттік органдар мен олардың лауазымды адамдары, жеке және заңды тұлғалар орындауға міндетті. Сот актілері мен судьяның талаптарын орындамау заңмен белгіленген жауапкершілікке әкеп соғады.

Жеке тұлға құқықтары мен бостандықтарын сындарлы сот қорғауын қамтамасыз ету, сонымен бірге сот жүйесінің тәуелсіздігін күшейту және нығайту үшін Республика Президенті «Қазақстан Республикасының тәуелсіз сот жүйесін күшейту шаралары туралы» жарлығы шығарылды, осыған сәйкес Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанынан сот әкімшілігі жөніндегі Комитет құрылып, сот органдарының атқарушы биліктен тәуелділігінен арылуға мүмкіндік туды. Соттардың тәуелсіздігі бағыты «Қазақстан Республикасының сот жүйесі және судьялардың мәртебесі туралы» заңда да жалғасын тапты [2].

Сот төрелігі саласында қол жеткен жетістіктердің бірі судьялардың ауыстырылмайтындығы мен қол сұғуға болмайтындығының кепілдіктерін Конституцияда бекіту болды. Сот билігінің автономиялық, дербестік және тәуелсіздігі сияқты құрауыштары жүзеге асырылды. Сот билігінің қалыптасуы мен дамуындағы қол жеткен табыстардың көрініп тұрғанына карамастан, сот реформасының жылжуы соттардың жұмысының тиімділігіне әсер етуші біраз факторлардың кедергі келтіріп отырғандығын атап кету керек, бұл туралы азаматтар орынды шағымдануда. Сонымен қатар, сот төрелігін іске асыру аясындағы ахуалды талдау сот жүйесін мамандандыру, соттардың қызметін материалдық-техникалық ұйымдық, кадрлық қамтамасыз етуді жақсартуды, процессуальдық заңнаманы жетілдіруді және сот процестерінің қолжетімділігі мен жариялылығын, жеделдігін және тараптардың шын мәнісіндегі жарысушылығын жетілдіруді талап етеді. 2006 жылдың 16 қаңтарында «Алқа билер туралы» Қазақстан Республикасының заңы және «Қазақстан Республикасының қылмыстық сот ісін алқа билерінің қатысуларымен жүргізуді енгізу мәселелері бойынша кейбір заңнамалық актілеріне қосымшалар мен өзгерістер енгізу туралы» заңы қабылданды. «Қазақстан Республикасында алқа билерінің қатысуларымен сот жүргізуді енгізу сот ісін жүргізудің ашықтығы мен демократиялығын қамтамасыз етуге, жеке тұлғаның сот билігіне сенімдерін арттыруды қалыптастыруды көздейтін сот реформасының негізгі бағыттарының бірі болып табылады [3].

Әркімнің құқықтары мен бостандықтарын сот жолымен қорғау кепілдігі беріледі. Қорғау құқығы кез келген тұлғаға қамтамасыз етіледі. Бұл құқық тек Қазақстан азаматтарына ғана емес, шетел азаматтары мен азаматтығы жоқ тұлғаларға да берілген. Кез келген құқық пен бостандық қай заңда бекітілгендігінен тәуелсіз қорғалуға жатады. Сот қорғауына бекітілгендігінен тәуелсіз қорғалуға жатады. Сот қорғауына конституциялық құқық бір жағында сотқа қорғау туралы арызданған жеке тұлға, екінші жағынан осы жеке тұлғаның арызын қарауға және әділ әрі дәлелді шешім қабылдауға міндетті соттың араларындағы құқықтық қатынастар түрінде көрініс табады.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев өзінің 2012 жылғы 27 қаңтардағы «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту - Қазақстан дамуының басты бағыты» атты Қазақстан халқына арнаған Жолдауында былай деген болатын: - «Судьялар сот төрелігін тек заң мен ар-ожданدى басшылыққа ала отырып шығаруға тиіс. Судьялар жасағын қалыптастырудың тәртібін түбегейлі түрде қайта қарау қажет. Апелляциялық инстанциялардың істерді қарауға төменгі соттарға қайтару жөнінде негізсіз шешімдерінің мүмкіндігін заң жүзінде шектеу керек. Жоғарғы соттан бастап, бүкіл сот жүйесіне өздерінің жауапкершілігі мен біліктілігін арттыру, сөйтіп өз жұмысын жетілдіруді өздері бастау талабы қойылады. Судьялар-

дың заңды бұзуы жұрттың бәріне жария етілетіндей төтенше оқиға болуға тиіс. Арбитраждық және аралық соттар жүйесін нығайту керек», - Елбасы Н.Ә. Назарбаев [4].

Сонымен қатар, Мемлекет басшысы 2012 жылғы 12 желтоқсандағы «Қазақстан – 2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында: - «Құқықтық саясаттың маңызды мәселесі азаматтардың Конституция кепілдік беретін сот арқылы қорғалу құқын жүзеге асыруы болып табылады. Бұл үшін сот төрелігін жүзеге асыру процесін оңайлату, оны басы артық бюрократиялық рәсімдерден арылту керек. Жаңа ақпараттық технологияларды белсенді енгізген жағдайда мұны істеу қиын емес. Сонымен бір мезгілде соттардың жұмысын жеңілдету мақсатында дауларды соттардан тыс реттеу институттарын дамытуды жалғастырған жөн. Болмашы мәселелер бойынша дауларды шешу соттардан тыс тәртіппен жүргізілетіндей тетіктер қарастыру қажет. Сот билігінің беделі - орындалмаған сот шешімдерінен төмендейді. Осыған байланысты, бұл жағдайды түбегейлі өзгерту жөніндегі шаралар қабылдануға тиіс» - деген болатын [5]. Бұл өте маңызды да мәнді бастама. Біз Елбасының ұтымды ұстанымы мен парасатты пайымдарын қуаттай отырып, сот жүйесіне қатысты бұл бастамаларды өте дұрыс деп санаймыз.

Қазіргі таңда біз алға қойған мақсатымызға жетуге үлкен қадам жасап жатырмыз деуге болады. Мәселен, қазіргі сот жүйесіне жаңа ақпараттық технологиялар енгізілуде. Республика бойынша ортақ ақпараттық жүйе құрылып, сот жұмысы жайлы барлық бұқара халықтың қажетті мәлімет алуға мүмкіндігі туындап, сот жүйесі жайлы нормативтік-құқықтық актілер мен басқа да маңызды құжаттар қолжетімді болды.

Үстіміздегі жылдың 20 қарашасы күні Астанадағы **Тәуелсіздік және бейбітшілік сарайында** Қазақстан судьяларының VI съезі өткені бәрімізге белгілі. Оған еліміздің және шет мемлекеттерден келген барлығы 446 делегат қатысып, мәртебелі басқосуда Қазақстан Республикасы сот жүйесінің түйткілді мәселелері көтеріліп, алға қойылған мақсаттары айқындалды. 4 жылда бір рет өткізіліп отыратын алқалы жиында Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев: - «Бұл кездесу жай ғана басқосу емес. Өздеріңізге белгілі, осыдан 1 жыл бұрын мен Қазақстан дамуының 2050 жылға дейінгі стратегиялық бағдарламасын жарияладым. Осы бағдарламаның ең негізгі түйіні – сол кезге дейін дүниенің өркендеп өскен, ең байыған 30 мемлекетінің қатарына кіреміз деп отырмыз. Біз меже қылған биік белестер барлық саладағы игіліктерді көздейді. Сондықтан, сот жүйесі сол елдердің сот жүйесімен бірдей болуы керек. Қазақстанның сот жүйесі алдыңғы қатарда болуы қажет. Бұл туралы мен «Қазақстан-2050» стратегиясында нақты көрсеттім. Барлық құқық қорғау органдары ішінен ең жоғары тұрғаны Жоғарғы Сот болып табылады. Жоғарғы Соттың абыройы – Қазақстанның абыройы, жалпы биліктің абыройы. Біз «Қазақстан 2050» стратегиясын темірқазық ете отырып, сот жүйесін жетілдіруді жалғастыра беруіміз қажет. Дана халқымызда «Билік айту – оңай, біліп айту – қиын» деген сөз бар. Әділ қазылық ету – кез келген судьяның қасиетті парызы. Ол үшін заңды бес саусақтай білу жеткіліксіз. Ең бастысы, би адал, әділ болуы керек. Қазы – халықтың ожданы. Ол қара қылды қақ жарған әділ болса, даугерлер төреліктің дұрыстығына күмән келтірмейді. Айыпкер заң бұзғанға зауал бар екенін түсінеді. Біз мәңгілік Ел боламыз деп, кемел келешегі бар мемлекет құруды көздеген халықпыз. Сот төрелігінің әділдігі мен жедел, әрі толық орындалуы – кез келген елдің кемел болмысының көрінісі. Сот жүйесінің дамуы тоқтап қалатын құбылыс емес, оны үздіксіз жетілдіріп отыру керек. Біз бұл бағыттағы жұмыстарды жалғастыра береміз. Ал судьялар, сіздерден әрқашан жоғары біліктілік пен әділдік, адалдық талап етіледі. Халқы заңын сыйлайтын, сотына сенетін қоғам – ең дамыған қоғам. Біздің мақсатымыз – дәл сондай қоғам құру. Біз қабылдаған көпжылдық стратегияның басты межелерінің бірі – осы. Ендеше, міндеттеріңіз айқын, бағыттарыңыз белгілі. Өздеріңізге артылған үмітті ақтап, адал жұмыс істейтіндеріңізге сенемін. Сіздерге әділ төрелік пен адал қызмет серік болсын. Табыс тілеймін!» - деп, тәуелсіз құқықтық мемлекетіміздің мәртебесін айқындауға атсалысып жүрген судьяларға сенім артып, болашақтың бағыт-бағдарын бағамдап берген болатын [6].

Елімізде азаматтар мен жеке тұлғалардың құқығын қорғау міндетін сот органдарымен қатар, ҚР Президенті жанындағы Адам құқықтарын қорғау жөніндегі комиссия да өз жауапкершілігіне алады. Осы органдар арқылы Қазақстан Республикасының әрбір азаматы өзінің бұзылған құқықтары мен бостандықтары туралы шағымданып, әділ сот төрелігін талап етуге құқылы.

Қорыта келе, Елбасы сенім артқандай, көпжылдық стратегиялық даму бағытын айқындаған егеменді еліміздің кемел келешегі мен жарқын болашағына үмітпен қарап, сот билігі - қара қылды қақ жарған дана билердің дара жолын ұстанады деген сенімдеміз.

Әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының 30.08.1995 жылғы Конституциясы (Қазақстан Республикасы Парламентінің 1996 ж., №4,217-құжат), Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 7 қазандағы Заңымен енгізілген өзгертулер мен толықтырулары (Қазақстан Республикасы Парламентінің 1998 ж., №20,245-құжат), Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 21 мамырдағы Заңымен енгізілген өзгертулер мен толықтырулары (Қазақстан Республикасы Парламентінің 2007 ж., №10, 68-құжат). –Астана: «Елорда» баспасы, 2009. – 8 б.

2 Қазақстан Республикасының 2000 жылдың 25 желтоқсанындағы №132-ІІ «Қазақстан Республикасының сот жүйесі және судьялардың мәртебесі туралы» Заңы (2008.17.11. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) // Егемен Қазақстан. - 2000. - 26 желтоқсан. - 3 б.

3 Закон Республики Казахстан О присяжных заседателях от 16 января 2006 года. Справочная правовая система Юрист. 12.02.2007. - 15 б.

4 Қазақстан Республикасының Президенті-Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың 2012 жылғы 27 қаңтардағы «ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖАҢҒЫРТУ -ҚАЗАҚСТАН ДАМУЫНЫҢ БАСТЫ БАҒЫТЫ» атты Қазақстан халқына Жолдауы.

5 Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. 14.12.2012 ж.

6 Заң газеті. «Астанада судьялардың VI съезі өтті» 25.11.2013 ж.

Резюме

Исабеков Акылбек Кашкынулы – кандидат юридических наук, профессор
Казахского национального университета имени аль-Фараби,
Битурсын Галымжан Шамшидинулы – магистр права, Заместитель директора ИПуЭ
КазНПУ имени Абая,
Омар Бауыржан Мусаханулы – магистр права, Ст. преподаватель кафедры
«Гражданского права и процесса» МКТУ имени Х.А.Ясауи
«Роль судебных органы защиты гражданских прав»

В данной статье рассматриваются проблема защиты прав и свобод человека относится к числу наиболее значимых – это ценности, нуждающиеся в приоритетной защите во всех сферах общественной и государственной жизни. Именно поэтому развитые страны и народы, мировое сообщество рассматривают права человека и их защиту в качестве универсального идеала, основы прогрессивного развития и процветания государства, фактора его устойчивости и стабильности.

Resume

Isabekov Akilbek Kashkinuly – candidate of law, associate professor of the
Kazakh National University named after Al-Farabi
Bitursyn Galimzhan Shamshidinuly – master of Laws,
The deputy director ILE of KazNPU named after Abay
Omar Bauyrzhan Musakhanuly – master of Laws, senior teacher of chair «Civil law and process»
International kazakh-turkish university named after H.A.Yasavi

«A role of judicial system of the Republic of Kazakhstan in protection of the rights and freedoms of the person»

In this article the problem of protection of the rights and freedoms of the person are considered is among the most significant are the values needing priority protection in all spheres of public and state life. For this reason the developed countries and the people, the world community consider human rights and their protection as a universal ideal, a basis of progressive development and prosperity of the state, a factor of its stability and stability.

О ПРАВОВОМ РЕГУЛИРОВАНИИ СФЕРЫ ОХРАНЫ ЗДОРОВЬЯ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Дуйсенов Э.Э. - доктор юридических наук, профессор,
зав. кафедрой теории государства и права и конституционного права
КазНПУ им. Абая,

Ураимова Т. - соискатель ОшГУ, Кыргызская Республика

Аннотация:

В данной статье рассмотрены вопросы законодательного обеспечения деятельности по охране здоровья населения Кыргызстана на современном этапе. Проанализированы пути подготовки, принятия и использования в юридической практике системы взаимосвязанных отраслевых законодательных актов, регулирующих общественные отношения в сфере охраны здоровья.

Ключевые слова: Право, регулирование, охрана здоровья, норма, субъекты, Конституция, права и свободы человека.

Правовое регулирование общественных отношений в той или иной сфере представляет собой систему правовых средств. «Правовое регулирование – это осуществляемое всей системой юридических средств воздействие на общественные отношения в целях их упорядочения» [1, с.110]. Но в правовой науке существуют и другие определения понятия «правового регулирования».

А.Б. Венгеров, к примеру, считает, что правовое регулирование – это процесс наделения участников общественных отношений правомочиями, обязанностями, ответственностью (дозволениями, запретами, правомочиями), реализации этих правомочий, обязанности, ответственности, превращения этих участников в субъектов правовых отношений [2, с. 454].

А.С. Емельянов писал «Под правовым регулированием следует понимать осуществление при помощи системы правовых средств (юридических норм, правоотношений, индивидуальных предписаний и др., составляющих механизм правового регулирования) результативное нормативно-организационное воздействие на общественные отношения с целью их упорядочения, охраны и развития с потребностями общества [3, с.43].

«Цель правового регулирования – упорядочить общественные отношения, обеспечить реализацию позитивных интересов субъектов, устранить разнообразные и многочисленные препятствия, которые тормозят управленческий процесс и мешают удовлетворению правомерных интересов юридических и физических лиц», приходит к выводу Ибраева А.С. [1, с.110]. Значит, ядром правового регулирования являются общественные отношения.

«Общественные отношения – это фактическая действительность, воплощающая между ее участниками (лицами) взаимодействия по поводу интересов, в т.ч. правовых, вызываемых потребностями людей в материальных либо нематериальных благах и ценностях» [4, с.35].

Развивая данное положение, Хамзина Ж.А. отмечает, что «социальные отношения возникают в связи с необходимостью удовлетворения потребностей людей в гарантированных государством социальных благ при наступлении социально значимых юридических фактов. То есть, при наступлении инвалидности, потери кормильца, рождении ребенка и прочих ситуациях, сопряженных с потерей полностью или частично трудоспособности, у человека возникает объективная потребность в материальной поддержке со стороны государства, общества посредством предоставления пенсий, пособий, иной социальной помощи, социальных мероприятий» [5, с.25]. По аналогии данного определения можно предположить, что общественные отношения в сфере охраны здоровья возникают в связи с необходимостью удовлетворения потребностей людей в гарантированных государством социальных благ при наступлении временной или постоянной, частичной или полной нетрудоспособности из-за состояния здоровья.

В правовой науке выделяют элементы и стадии правового регулирования, которые в совокупности образуют механизм правового регулирования. Механизм правового регулирования проходит через следующие стадии: стадия нормотворчества, стадия определения прав и обязанностей, стадия реализации прав и обязанностей субъектов права.

На стадии нормотворчества создаются нормы права, направленные на регламентацию общественных отношений в той или иной сфере. Рассмотрим нормотворчество в области охраны здоровья в Кыргызской Республике, которое является правовой основой права на охрану здоровья.

Правовые нормы по охране здоровья в отечественном законодательстве рассредоточены по разным отраслям, таким как: конституционное, административное, гражданское, трудовое и др.

Конституция Кыргызской Республики - это фундаментальный правовой документ, который является базисом для всего текущего национального законодательства, в том числе конституционного права, административного права, гражданского права, и ряда других правовых отраслей, на которых зиждется анализируемая в исследовании проблема.

Общеизвестно, что именно на основе Конституции Кыргызской Республики и в соответствии с ней должны приниматься и применяться все законы и другие более конкретные акты об охране здоровья. В Основном законе сформулированы исходные отправные положения и нормы, на которые опирается весь комплекс, вся правовая система Кыргызской Республики, ее отрасли и подсистемы, в том числе охрана здоровья населения. Конституция Кыргызской Республики от 27 июня 2010 года в ст. 47 закрепила право на охрану здоровья. Это основополагающая норма для организации и деятельности системы здравоохранения страны. Следует отметить, что законодатель не просто закрепил данное право на самом высоком уровне, но и установил обязанность государства в данной сфере, закрепив в п.2 ст. 47 «Государство создает условия для медицинского обслуживания каждого и принимает меры по развитию государственного, муниципального и частного секторов здравоохранения» [6]. Фактически данная норма устанавливает систему национального здравоохранения, в которой предполагается деятельность государственного, муниципального и частного секторов здравоохранения. Данное, как указывалось ранее, стало возможным в связи с трансформациями в социально-экономической системе государства, в связи с появлением новых экономических, рыночных отношений. Условия рынка способствовали появлению наряду с безвозмездным оказанием медицинской помощи, и возмездной медико-социальной помощи.

В связи с тем, что Конституция в п.п. 1.1 ст. 16 объявляет права и свободы человека являются высшей ценностью, а согласно п. 2 и 3 ст. 9 государство обеспечивает поддержку социально незащищенных категорий граждан и устанавливает гарантии социальной защиты, в том числе и в области охраны здоровья, государством предусматриваются определенные льготы в сфере предоставления услуг по оказанию медицинской помощи. Так, согласно п. 3 ст. 47 Конституции «Бесплатное медицинское обслуживание, а также медицинское обслуживание на льготных условиях осуществляется в объеме государственных гарантий, предусмотренных законом» [6]. В перечне гарантированных социальных услуг, оказываемых населению Кыргызской Республики, утвержденном постановлением Правительства Кыргызской Республики от 27 мая 2011 года №255 наряду с другими предусмотрены и социально-медицинские услуги.

В целом Конституция Кыргызской Республики содержит и другие нормы, которые так или иначе затрагивают вопросы охраны здоровья в Кыргызской Республике. Это статьи 9, п. 2 ст. 16, п.2 ст. 36, ст. 44, ст. 48 и др. [6].

Основополагающим законом в данной сфере жизнедеятельности государства является Закон Кыргызской Республики «Об охране здоровья граждан Кыргызской Республики», принятый 9 января 2005 года [7]. Если обратиться к вопросу соотношения Конституции КР и текущего законодательства об охране здоровья, следует отметить, что оно носит сложный, комплексный и дифференцированный характер. Основы этого соотношения зафиксированы в Конституции Кыргызской Республики. Так, п.1 ст. 6 Конституции устанавливает верховенство Конституции: «Конституция имеет высшую юридическую силу и прямое действие в Кыргызской Республике». П. 2 данной статьи устанавливает производность законов и иных нормативных актов от Конституции. Особо необходимо актуализировать внимание на норме конституции в п.4 ст.6, предполагающей обязательное официальное опубликование законов и иных нормативных правовых актов, поскольку это является обязательным условием вступления их в силу. Неопубликованные законы и иные нормативные акты не имеют юридическую силу.

Одной из важнейших статей закона «Об охране здоровья граждан Кыргызской Республики» в регулировании права на охрану здоровья является ст. 4, которая закрепляет основные принципы государственной политики в области охраны здоровья граждан в Кыргызской Республике [7].

Кроме вышеуказанного закона отношения в сфере охраны здоровья регламентируются целым рядом других законов, таких как Закон КР об организациях здравоохранения в Кыргызской Республике, Закон Кыргызской Республики о ВИЧ инфекции, Закон КР о донорстве крови и ее компонентов, Закон КР о лекарственных средствах, Закон КР о наркотических средствах, психотропных веществах, Закон КР о медицинском страховании граждан в Кыргызской Республике, Закон КР о санитарно-эпидемиологи-

ческом благополучии населения, Закон КР об онкологической помощи населению, Закон КР об иммунопрофилактике инфекционных болезней, Закон КР о профилактике йододефицитных заболеваний, Закон КР о репродуктивных правах граждан и гарантиях их реализации, Закон КР о защите населения от туберкулёза, Закон КР о медицинском страховании граждан Кыргызской Республики и др. Все данные законы и подзаконные акты, принятые на их основе, составляют правовую базу права на охрану здоровья в Кыргызской Республике.

Следующим элементом механизма правового регулирования является стадия определения прав и обязанностей. Как известно, субъективным правам корреспондируют юридические обязанности субъектов права.

В Конституции страны, как уже отмечалось, провозглашено право на охрану здоровья каждого, а также закреплена обязанность государства в области охраны здоровья, которая предполагает создание системы здравоохранения, включающей государственный, муниципальный и частный сектор здравоохранения. В соответствии со ст.7 Закона «Об охране здоровья» «на территории Кыргызской Республики функционирует комплексная интегрированная система здравоохранения, состоящая из государственного и частного секторов здравоохранения». Как видно, в данном случае конституционная норма предполагает трехзвенную структуру системы здравоохранения, а отраслевой закон лишь двухзвенную. Стоит отметить, что законодатель в отраслевом законе муниципальный сектор отождествляет с государственным, отмечая, что «Государственный сектор здравоохранения представлен государственными и муниципальными организациями здравоохранения, ведомственными медицинскими, медико-санитарными и санитарно-профилактическими службами». Считаем, данное неправомерным, поскольку муниципальные образования, равно как и местные органы самоуправления не входят в единую систему государственного управления. В связи с чем на основании принципа верховенства конституции нормы отраслевого законодательства в сфере охраны здоровья необходимо привести в соответствие с нормами Конституции.

Более подробно содержание деятельности государства по охране здоровья регламентировано вышеуказанным законом об охране здоровья. В частности, в нем закреплены права граждан, иностранных граждан, лиц без гражданства, граждан КР за пределами Кыргызской Республики, прав групп населения в области охраны здоровья, а также полномочия Правительства Кыргызской Республики, полномочия местных государственных администраций и органов местного самоуправления в области охраны здоровья граждан, полномочия уполномоченного государственного органа Кыргызской Республики в области здравоохранения.

Глава VII Закона называется «Права граждан в области охраны здоровья» и посвящена регламентации данного права на основе принципа равенства. Однако, несмотря на вышеуказанное название, данная часть закона содержит также правовые нормы, регламентирующие право на охрану здоровья иностранцев, лиц без гражданства, беженцев, граждан КР за пределами государства, а также отдельные элементы содержания данного права. Налицо несоответствие формы содержанию, в связи с чем, полагаем, необходимо ввести коррективы в название главы и представить ее в следующей формулировке «Права человека в области охраны здоровья».

Для обеспечения прав граждан в Кыргызской Республике в области охраны здоровья были приняты и другие законы, которые указаны выше.

Для эффективности реализации права на охрану здоровья было введено обязательное медицинское страхование, которое представляет собой гарантированную государством форму социальной защиты, обеспечивающей конституционное право граждан в Кыргызской Республике на охрану здоровья. Лица, которые не входят в единую систему обязательного медицинского страхования, медицинские, профилактические, реабилитационные и оздоровительные услуги оплачивают самостоятельно.

«Застрахованным гражданам Кыргызской Республики в рамках Базовой программы обязательного медицинского страхования гарантируется стационарная и первичная медико-санитарная помощь в медицинских учреждениях, работающих в системе обязательного медицинского страхования [8].

На основе Закона Кыргызской Республики «О медицинском страховании граждан в Кыргызской Республике» и других нормативных актов по обязательному медицинскому страхованию разработаны Правила обязательного медицинского страхования граждан в Кыргызской Республике [9].

Обязательное медицинское страхование было также введено в других бывших союзных республиках, однако не везде оно было воспринято правильно и не везде имело успех. Так в Республике Казахстан

система ОМС не была развита, а в России, на Украине была внедрена раньше всех и функционирует до сих пор.

Кроме вышеуказанных норм национальное законодательство предполагает введение добровольного медицинского страхования.

Добровольное медицинское страхование представляет собой форму социальной защиты граждан в Кыргызской Республике, которая основывается на принципе добровольного участия граждан. «Гражданам Кыргызской Республики предоставляется право заключать договоры по добровольному медицинскому страхованию. Добровольное медицинское страхование граждан Кыргызской Республики предусматривает реализацию страховых программ оказания медицинской, социальной, оздоровительной и других видов помощи и услуг, финансируемых за счет добровольных взносов предприятий, учреждений, организаций, независимо от форм собственности, а также отдельных граждан на предоставление медицинской, социальной, оздоровительной и других видов помощи и услуг [10].

С целью охраны здоровья населения, формирования здорового образа жизни граждан в Кыргызской Республике, а также профилактики инфекционных и неинфекционных заболеваний был принят Закон Кыргызской Республики «Об общественном здравоохранении» от 24 июля 2009 года N 248 [11]. В соответствии с данным законом Государственный санитарно-эпидемиологический надзор проводит деятельность по предупреждению, обнаружению, пресечению нарушений законодательства Кыргызской Республики в области обеспечения санитарно-эпидемиологического благополучия населения в целях охраны и укрепления здоровья населения. Данный нормативный акт направлен на улучшение здоровья населения через повышение доступа к услугам общественного здравоохранения, продвижение вопросов охраны и укрепления здоровья общества в целом. Закон закрепляет права и обязанности физических и юридических лиц в области общественного здравоохранения [11].

Правовое регулирование общественных отношений в сфере охраны здоровья охватывает также права отдельных групп населения в области охраны здоровья. Так, в законе «Об охране здоровья граждан Кыргызской Республики» закреплены права семьи, права беременных женщин и матерей, права несовершеннолетних, права граждан пожилого возраста, права инвалидов, права граждан, пострадавших при чрезвычайных ситуациях и проживающих в экологически неблагоприятных районах.

Нормы Закона Кыргызской Республики «О защите грудного вскармливания детей и регулировании маркетинга продуктов и средств для искусственного питания детей» от 17 декабря 2008 года N 263 [12]. В соответствии с данным законом государство гарантирует защиту прав, свобод и интересов беременных женщин, кормящих матерей и их детей, осуществляемую через структуру государственных органов.

Данный нормативный акт закрепляет, что помимо мер по защите трудовых, семейных, социальных и иных прав беременных женщин и кормящих матерей, установленных законодательством Кыргызской Республики, данные лица имеют определенные льготы в сфере обслуживания.

Закон КР «О правах и гарантиях лиц с ограниченными возможностями здоровья» от 3 апреля 2008 года [13] устанавливает гарантии защиты и помощи, предоставляемые лицам с ограниченными возможностями здоровья, а также меры, направленные на охрану здоровья населения, профилактику инвалидности и создание условий для интеграции в общество лиц с ограниченными возможностями здоровья.

Если закон как инструмент организации общественных отношений в сфере медицинского обеспечения населения Кыргызстана играет ведущую роль среди средств социального регулирования указанного феномена, то подзаконные нормативные акты более детально регламентируют деятельность непосредственных участников данных общественных отношений, и составляют стадию реализации прав и обязанностей субъектов права. О подзаконном нормотворчестве в сфере охраны здоровья расскажем в следующей работе.

Таким образом, исходя из изложенного, можно сделать вывод о том, что вопросы законодательного обеспечения деятельности по охране здоровья населения Кыргызстана сегодня разрешаются путем подготовки, принятия и использования в юридической практике системы взаимосвязанных отраслевых законодательных актов, регулирующих общественные отношения в сфере охраны здоровья. Специфика этого процесса определяется своеобразием предмета правового регулирования и настоятельной необходимостью централизованного управления указанной деятельностью со стороны уполномоченных органов исполнительной власти.

Анализ отраслевых законодательных норм, позволяет убедиться, что проблемы медицинского обеспечения населения четко, детально и последовательно урегулированы отечественным законодательством. Национальные законы в достаточной степени подробно определяют основные направления деятельности органов государственной власти в сфере охраны здоровья человека.

Список литературы:

- 1 Ибраева А.С. Теория государства и права. – Алматы: Жеті-жарғы, 2009. – С.110.
- 2 Теория государства и права /Венгеров А.Б. –изд, стер. –М.: Омега –Л, 2008.
- 3 Емельянов А.С. Правовые основы обязательного государственного страхования (на примере органов внутренних дел): Диссер. ... кандюрид наук. –М.: РИИС, 1998. –223 с.
- 4 Черняков АА. Эволюция отраслевого содержания конституционного права: теоретические и методологические проблемы: Автореферат ... докт-ра. юрид. наук. – Астана, 2007. – 55 с.
- 5 Хамзина Ж.А. Конституционно-правовые основы государственного управления социальной сферой в РК: Диссер. д.ю.н. – Алматы, 2009. – 307 с.
- 6 Конституция Кыргызской Республики. Принята референдумом 27 июня 2010 года. – Б.: Академия, 2010.
- 7 Закон Кыргызской Республики «Об охране здоровья граждан Кыргызской Республики» от 9 января 2005 года //Эркинтоо от 14 января 2005 года. -№3.Закон Кыргызской Республики «О нормативных правовых актах»// Ведомости ЖогоркуКенеша Кыргызской Республики. -1996. - №7. – С.101.
- 8 Базовая программа обязательного медицинского страхования граждан Кыргызской Республики //Постановление Правительства Кыргызской Республики от 16 июля 1997 года №418 (В редакции постановления Правительства КР от 7 июля 1998 года № 440).
- 9 Правила обязательного медицинского страхования граждан в Кыргызской Республике // Постановление Правительства Кыргызской Республики от 9 марта 2000 года № 121.
- 10 Положение о добровольном медицинском страховании граждан Кыргызской Республики //Постановление Правительства Кыргызской Республики от 16 августа 1993 года. № 380.
- 11 Закон Кыргызской Республики «Об общественном здравоохранении» от 24 июля 2009 года. № 248 // Эркинтоо от 7 августа 2009 года № 68-69.
- 12 Закон Кыргызской Республики «О защите грудного вскармливания детей и регулировании маркетинга продуктов и средств для искусственного питания детей» от 17 декабря 2008 года. № 263// Эркинтоо" от 23 декабря 2008 года. № 95.
- 13 Закон КР «О правах и гарантиях лиц с ограниченными возможностями здоровья» от 3 апреля 2008 года. № 38 (В редакции Закона КР от 30 декабря 2009 года № 319)// Эркинтоо от 15 апреля 2008 года. №27.

Түйін

Ураимова Т – Ош мемлекеттік университетінің ізденушісі

Мақалада Қырғызстан Республикасы денсаулық қорғау саласындағы құқықтық реттеу туралы қарастырылған.

Resume

Uraimova T. – competitor of OShGU

«About legal regulation of the health protection sphere in the Kyrgyz Republic» Kyrgyz Republic

In this article questions of legislative ensuring activity on public health care of Kyrgyzstan at the present stage are considered. Ways of preparation, acceptance and use in legal practice of system of the interconnected industry acts governing the public relations in the sphere of health protection are analyzed.

УДК 349.086:622

ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО КАНАДЫ О НЕДРОПОЛЬЗОВАНИИ

Сайлибаева Жанель Юрсуновна – кандидат юридических наук,
ст. преподаватель кафедры Уголовно-правовых дисциплин КазНПУ имени Абая

Аннотация:

Законы о недрах и недропользовании, принятые в тех странах, которые имеют развитую правовую систему (США, Канаде, Австралии и др.), или комментарии к этим законам констатируют факт снижения нефтегазового потенциала страны при росте потребления продукции нефтяных и газовых производств. Это основной государственный мотив законодательного совершенствования управления ресурсами нефти и газа.

Ключевые слова: недропользование, нефтегазовый потенциал, федеральные нефтяные резервы, минеральные ресурсы, государственное ресурсное управление.

С точки зрения национального права Канады использование недр федеральных земель регулируется, главным образом, двумя законами:

Законом о нефтегазовых ресурсах Канады (Canadian Petroleum Resources Act), 1985 г. [1];

Законом о добыче и сохранении нефти и газа (Oil and Gas Production and Conservation Act), 1985 г. [2].

Существует также принятые в соответствии с этими законами правовые акты исполнительной власти (regulations).

Организация государственного управления недропользованием. Поскольку по законодательству Канады правовой режим недр составляет часть режима земель (land regime), исходной компетенцией в организации управления недропользованием обладают два ведомства:

Министерство энергетики, шахт и ресурсов (Department of Energy, Mines and Resources);

Министерство по делам индейцев и развитию севера (Department of Indian Affairs and Northern Development).

Эти два министерства учредили в 1982 г. специализированный правительственный институт – *Администрацию Канады по нефтегазосодержащим землям* [3]. Как указано в ежегодном отчете этого правительственного органа, его задача состоит в том, чтобы «способствовать (encourage) качественным и ответственным исследованиям, разведке и разработкам нефти и газа на пограничных землях (on frontier lands) такими способами, которые безопасны и экологически приемлемы, и которые приводят к полному и честному (full and fair) доступу канадцев к социально-экономическим благам (to socioeconomic benefits), обусловленным деятельностью по добыче нефти и газа» [4].

Администрация организует государственное управление недропользованием посредством шести своих подразделений: управления по разрешениям на недропользование; инженерного; управления по оценке ресурсов; управления защиты окружающей среды; управления по общенациональным интересам; аналитико-координационного управления.

Выдача разрешений на недропользование. По смыслу законодательства, возможна выдача трех видов разрешений на недропользование:

разрешение на исследование участка недр (an exploration license);

разрешение на открытие существенного месторождения (a significant discovery license);

разрешение на добычу (a production license).

Разрешение на исследование участка недр предоставляет недропользователю следующие права:

право на исследование участка недр (в течение не более девяти лет);

исключительное право на проведение разведочных (поисковых) буровых работ;

исключительное право на получение лицензии на добычу нефти и газа на данном участке недр в соответствии с законодательством.

Если по истечении девяти лет обладатель разрешения на исследование не получил одно из двух других разрешений, данный земельный участок причисляется к резервным землям Короны (Crown reserve lands).

Разрешение на открытие существенного месторождения. Как определено законом, открытие

существенного месторождения – это «открытие месторождения, обозначенного *первой скважиной* на геологической залежи (the existence of hydrocarbons in that feature), и, принимая во внимание соответствующие геологические и инженерные факторы, позволяет предположить существование такого потенциала углеводородов, который позволяет осуществлять их устойчивую добычу» [5].

Согласно Закону при получении первой заявки на выдачу такого разрешения Министр обязан сделать публичное заявление о возможности открытия существенного месторождения «в отношении тех пограничных земель, где, как наличествует разумные основания полагать (reasonable grounds to believe), могут залегать существенные месторождения» [6]. И только после обнародования такой декларации Министра принимается к рассмотрению заявка лица о выдаче разрешения на открытие существенного месторождения. Оно с точки зрения содержания предоставляет недропользователю те же права, что и охарактеризованное выше разрешение на исследование. Отличия между двумя видами разрешений не в содержании предоставляемых недропользователю прав, а в следующем:

1) *в сроках действия*: разрешение на открытие существенного месторождения не ограничено девятью годами; оно действует до тех пор, пока применяется упомянутое публичное заявление Министра или пока оно не заменено на третий вид разрешения – на нефтегазовую добычу;

2) после выдачи разрешения на открытие существенного месторождения в конкретном районе Министр вправе издать распоряжение о бурении скважины в пределах данного района. Об этом распоряжении делается на менее чем за один год уведомление; может быть пробурено *не более одной скважины*; нельзя издавать распоряжения о бурении других скважин до истечения трех лет после закрытия этой первой скважины.

Разрешение на добычу на конкретном участке выдается, согласно закону, в том случае, если нефтегазовые запасы оцениваются как коммерческие. Открытие месторождения квалифицируется законом как коммерческое, если при этом «показано наличие запасов нефти и газа, которые оправдывают вложение капитала в целях разработки запасов, а также соответствующих усилий» [7].

После получения заявки о выдаче разрешения на добычу Министр обязан сделать публичное заявление о возможном открытии коммерческих разработок «в отношении тех участков пограничных земель, где, как имеются разумные основания полагать, может существовать коммерческое месторождение» [8]. Но такое публичное заявление Министр вправе сделать и по собственной инициативе, без обращения заинтересованного недропользователя. После того как заявление обнародовано, Министр вправе издать распоряжение о начале промышленной разработки нефти и газа.

Разрешение на добычу предоставляет недропользователю следующие права:

1) право на исследование запасов нефти и газа, исключительное право на бурильные работы в целях оценки запасов;

2) исключительное право разработки недр на данном участке в целях добычи нефти и газа;

3) исключительное право на добычу нефти и газа на данном участке;

4) право собственности на добытые нефтегазопродукты.

После истечения срока действия разрешения на добычу нефти и газа в недрах данного участка земли он причисляется к резервным запасам Короны [9].

Если в отношении первых двух видов разрешений законодательство не устанавливает никаких ограничений иностранным лицам, то в отношении разрешений на добычу такие ограничения есть. Предусмотрено, что такое разрешение может быть выдано только: компании, зарегистрированной в Канаде; гражданину Канады; лицу, постоянно проживающему в Канаде. Кроме того, для выдачи разрешения требуется еще один юридический «тест» - на уровень доли канадского участия. Разрешение может быть выдано только тогда, когда Министр убедится, что во владении компаний, запрашивающей разрешение, доля канадского участия составляет не менее 50% [10]. На этапе рассмотрения Министром представляемого недропользователем – обладателем разрешения на добычу – плана разработки (development plan) участка, Министр вправе пренебречь этим требованием (о 50% канадского владения), но, согласно закону, должен обеспечить впоследствии продажу «излишних» иностранных долей *канадским частным компаниям или физическим лицам*. Если такой покупатель не находится, министр разрешает государственной канадской компании осуществить эту покупку с тем, чтобы требование о 50% канадского участия во владении разрешением было соблюдено.

Роялти. Согласно Закону размер роялти (платы Короне за пользование недрами) определяется подзаконным актом (правилами). Действующие правила предусматривают размер такой платы в 1% стоимости общего объема продукции, добытой вследствие нефтегазодобычи [11].

Регулирование добычи нефти и газа. Кроме разрешений, охарактеризованных выше, недропользователь на этапе добычи должен иметь еще *операционную лицензию* (an operating license). Хотя выдача таких лицензий (в отличие от разрешения), по мнению авторитетного специалиста по горному праву Канады, является «рутинной формальностью», тем не менее ее надо обязательно соблюсти [12].

Для получения операционной лицензии заявитель обращается в указанную Администрацию с заявкой по форме, публикуемой в правилах, а также с чеком об оплате сбора (25 долл.). При этом предусмотрены разные формы заявки: 1) для геологической и геофизической деятельности; 2) для исследовательской, поисковой деятельности; 3) для бурильных работ.

Для единичного запрашиваемого бурения скважины требуется *разрешение на бурение скважины* (Authority to Drill a Well). Если же недропользователь планирует бурение нескольких скважин, ему надо представить соответствующую программу и получить *одобрение программы бурения* (Drilling Program Approvals).

Главным средством регулирования добычи углеводородов считается рассмотрение Министром и одобрение представляемого недропользователем *плана разработки* (Development plan). Без такого одобрения неправомерна любая добыча углеводородов из недр. Заявление об одобрении такого плана, согласно Закону, должно содержать описание «общего подхода к разработке месторождения», включая ее объем, место, время, характер работ; уровень добычи; экологические факторы; «техническую и иную информацию, необходимую для всесторонней (comprehensive) оценки предложенной разработки месторождения» [13].

Список литературы:

- 1 В юридической литературе закон часто обозначен аббревиатурой «CPRA» (по начальным буквам названия закона).
- 2 Обозначается сокращенно «OGPCA».
- 3 A.Memorandum of Understanding Concerning the Establishment of “The Canada Oil and Gas Lands Administration”. Canada, Senate, Proceedings of the Special Committee of the Senate on the Northern Pipeline: Issue №35. Ottawa, Queen’s Printer, 1982, at 35A:44.
- 4 The Canada Oil and Gas Lands Administration. Annual Report 1985. Ottawa. Department of Supply and Services, 1986. - P.1.
- 5 Lukas A.R., Hunt C.D. Oil and Gas Law in Canada. Toronto; Calgary; Vancouver, 1990. - P.53-54.
- 6 Idid. P.54.
- 7 Lukas A.R., Hunt C.D. Op. cit. P.55. Закон предусматривает, что термин «petroleum» означает и нефть, и газ (as being either oil or gas).
- 8 Idid. P. 57.
- 9 Idid. P. 55-56.
- 10 Lukas A.R., Hunt C.D. Op. cit. P.56.
- 11 Idid. P. 57.
- 12 Idid. P. 60.
- 13 Lukas A.R., Hunt C.D. Op. cit. P. 60.

Түйін

Сайлибаева Жанель Юрсуновна – заң ғылымдарының кандидаты,

Абай атындағы ҚазҰПУ, Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы

Мақалада Канада ұлттық құқығының көзқарасы бойынша федералды жердің жер қойнауының игерушілігі басты бейнемен, екі заңмен реттеледі – Канада мұнайлы-газды қорлары Заңымен және мұнайдың және газды сақтау және шығару Заңы айтылды.

Resume

Saylibaeva Janel - candidate of Laws., senior teacher
of the «Criminal Law» of the KazNPU named after Abay

From the point of view of national law of Canada subsurface use of federal lands is regulated mainly by two laws: the Law on Oil and Gas Resources of Canada Act and the production and preservation of oil and gas.

УДК 343.98.062(574)

CRIMINALISTIK METHODS AND MEANS OF FIXING REMOVAL, STUDY OF ODOROLOGY TRACES

Tileubergenov Erazak Manapovich – *candidate of Laws., associate professor,
The deputy director ILE of KazNPU named after Abay*

Annotation

In the article the author opens the problems of detection, fixing and research of smell traces on the scene, investigates the content of separate categories of Criminalistics, smell science. The author considers the factors influencing the choice of a way of withdrawal the smell traces, their researches in laboratory conditions. He determines the basic direction of perfection the instrumental base of Criminalistics, smell science.

Key words: odorology traces, detection and investigation of crimes, olfactory trace, dog detectors, Odoriferous traces, chroato-mass – spectrometry method and chromatographical methods.

Method of forensic odorology arising in the intersection of criminology and investigation dog, represents a new level of human scent in the detection and investigation of crimes. Odor – continuously produced and allocated biological organisms or physical bodies evaporates volatile compounds, having stable characteristics that can affect the olfactory receptors of animals and cause some sensation. The smell has a number of properties such as volatility, diffusion, the continuity of the process of elimination, the relative stability, diffusion, dynamism, solubility, adsorption. All these properties have a physical nature.

It is known that individual human odor depends primarily on the state of the sources of its secretions, sweat, sebaceous glands, whose livehoods subject to age-related changes, in the relative immutability of smell is in a smaller time interval that, for example, the immutability of the handwriting or naturally papillary pattern. However, the period, during which the smell of human remains unchanged, as the extensive practice, evidence is sufficient for widespread use of data in identifying and solving crimes.

The source of the individual odor of people is genetically determined by the composition of volatile metabolites, found in sweat and fat secretions and blood. Possibility of individual odor retained the surface of objects with which the subject comes into contact, leads to the formation of his odorology (olfactory) traces. Traces of individual scent, possessing a resistance in the external environment is not perceived by the human sense of smell, and therefore are not controlled and, therefore they are not destroyed by the subject – the source of olfactory marks, keeping information about him, as the participants of the event [1]. Odorology method captures characteristic odorants in human subjects a material situation of the site, to save them for the entire period of investigation and use in verifying the involvement of the specific subject to the crime.

Cynological study of odorology objects bases on the specific ability of the olfactory analyzer of dogs quickly enough to remember asked them solo Odoriferous complexes of people (and animals) and recognize them as in fresh specimens and stored in a dormant, including trace amounts and in mixtures with other odors [2]. Using traces of a smell to detect and prosecute criminals, the search of stolen property, the establishment of items belonging to a particular person has been an effective means of inquiry. Our practice of the application – detecting dogs as to work on the trail, as for the sample repeatedly proved the validity of the use of this living analyzer of smells, its underpassed resolution and the ability to operate in a narrow range of odors. Using odorology traces at the scene includes the detection, fixation, removal and direct use of them for organizing the search of people and things in hot pursuit. Odorology traces can be used in the further course of the preliminary investigation to obtain evidence information.

The air with traces of the odor is removed during the inspection of the scene on the bases of Art. 256 Code of Criminal Procedure and in accordance with Art [2] of the same Code of Criminal Procedure, which includes a list of exhibits “all the other items that may serve as a means of detecting crime, the establishment of facts, identify those responsible...”

Preservation of olfactory traces till the arrival of the scene of the accident of the investigation group is in the system of measures for its protection, the organization is vested in to the duty of the city police department, the district police department and it is based on eliminating the conditions that can lead to the disappearance (loss) of

olfactory traces (e/g/, as a result of a draft) or the imposition on the trace of olfactory traces of unauthorized persons, animals, etc.

The discovery of traces – the sources of the smell – a very difficult task, requiring actors to identify and solve crimes, first of all, analyze the mechanism of the events of the incident, and built versions of the likely behavior of the subjects of criminal activity [3].

First of all, when a survey of complainants, witnesses, victims, as well as those protecting IP specifies the location of objects, which may have Odoriferous traces, the most convenient ways of approach to them, the changes of the climate of the scene. For the removal of olfactory traces there could be used places where the offender bid. Removal of the olfactory traces should be made before the active part of the inspection, after photographing and after application of detection dogs.

Objects from which removed Odoriferous traces are marked with numbered signs which do not change until the end of the inspection. Odoriferous traces of objects which are not identified in the scoping acquaintance, removed as they are discovered and it is immediately disclosed to the investigator, who, together with forensic specialist decides whether seizure of data traces. It should be noted that the removal of olfactory traces should not lead to distraction or damage of facilities where they are located, if such a risk exists, then before removing the object is photographed by the rules of scale photography.

When collecting olfactory traces there should be kept in mind that the shelf life and suitability for trace analysis significantly affect the time, atmosphere factors, some physiological parameters and habits of a man. When choosing how the exemption should be taken into account and integrated trace forming. We recommend a selection of smell with the sites on which other tracks are missing (not suitable for further study) or selected objects with the worst marks. Olfactory traces collected from several similar objects (such as footprints) is carried out primarily with subjects not suitable forensic identification by traditional methods or containing fewer features, as well as with those against whom there is no danger of damage or destruction. Removal of olfactory traces of inappropriate sites, the relevance of which to the crime is questionable, as well as from subjects which were in a short contact with the perpetrator.

The decision on whether or not an object with olfactory traces in the crime, if it is not obvious to the participants of inspection, is adopted by the investigator based on the data review and subsequent phrases of the inspectors of MPs, the evidence collected, the results of a preliminary study, material evidence to MPS, etc.

The objects actually contain traces of Odoriferous MP can be:

- dried blood stains, hair, nail edge, separated and dried without putrefactive processes particles of the human body;
- personal things (wearing apparel, footwear), cigarette butts;
- instrumentalities of crime or objects that contain at least an hour in contact with the body of a living person; traces of shoes, feet.

Working with olfactory traces – is a set of factors for the application of technical means of forensic odorology to detect, fix and use, include the following in the identification and solving the crime.

Technical means of fixing and collecting olfactory sign include: devices and instruments for detecting and confiscating olfactory traces and objects for preservation and conservation of smell (cotton napkins – 15x20 sm., aluminum foil, cans, glass, glass or metal lids, packaging material, tweezers, scissors, spatula, spray with water, collotype).

Preparation of the collection and preservation of olfactory should be carried out with one hands, protected by clean rubber gloves.

Collection of olfactory should be implemented through long (at least an hour) contact of the cotton napkins with the object carrier of olfactory trace. To do this, from the collection prepared by the olfactory traces of banks (or packaging of the foil) is extracted. Flap cotton napkins, straightening his forceps on a piece of foil and without touching with his hands, along with the foil plot is imposed to a subject where it is assumed the existence of olfactory trace, previously lightly moistures with water median atomizer. It should not touch the hand of the foil surface facing the cotton napkins.

Adsorption of an artificial olfactory trace media – the most advanced method of fixation.

In compiling the olfactory traces of clothing purchased plots, which are in direct contact with the body, provide ultimate contact with them, 2.4 rag cotton towels and roll clothes with cotton napkins, fixing of with twine or duct tape.

To collect olfactory trace of shoes cotton napkins are covered with foil and pressed to the inner surface of the shoe, compacted crumpled paper or cloth.

Next on the flat horizontal surface of cotton cloths, covered with foil, should be pressed, for example, with loose soil, placed in a plastic bag. If the olfactory trace is located on the object with a curved surface (handle of guns, a bottle, steering wheel, etc.), an object is wrapped in a scrap of cotton napkin and 2 – 3 layers of foil, using cotton cloths tightly to the wearer of olfactory trace. To strengthen the cotton napkins and foil on the subject of media can also use yarn, tape, rubber ring. In compiling the olfactory traces with vertical and overhanging surfaces for tight junction of cotton napkins and trace should be applied and stops of improvised means [4].

Following the collection of olfactory traces of the foil is removed, and tissue with forceps is transferred in the jar tightly closed with a lid and it is sealed by a

Odoriferous traces left on a relatively small objects, subjects to preservation in jar along with the subject vehicle.

Then the bank or parcel of foil is packed according to general rules and it is provided with a label (tag) at which they pointed date and place of seizure of olfactory trace, for what purpose (the fact) the exemptions were made, the material trace of the carrier, the time of adsorption, details of witnesses and experts seizing the trace. Odoriferous traces usually contain impurities of various odorous substances, which may adversely affect the results of identification, especially with regard to olfactory traces of the environment (domestic and industrial, Odoriferous traces of animals, etc.) that must be collected as an auxiliary (reference) samples. To this aim, in a room where has been confiscated Odoriferous traces, not far from their sites, on subject that do not contain traces of human olfactory clean rags napkins are placed. Tome of collection of baseline olfactory trace the same as that of a collection of olfactory traces of objects.

For better preservation of seized Odoriferous traces and background traced Odoriferous with a cover letter are sent to the laboratory.

It should be also dwelt on the method of detection and fixing of traces – odors. Traces of smells are the cloud of molecules dissolved to the air, the source of which in this place is absent. If in the room gasoline or spirits were kept in an open vial, then immediately after the removal of odorous substances in the room for a long time there will remain its smell. Such signs as the source of smell in this place is very unsuitable, rapidly depressed in the environment. Therefore, the practical use of trace – odor detected in open areas, depends on the speed of their fixation with the suction device.

Fixation of traces in the absence of its source, for example, the smell of human sleeping in the room if the room is not ventilated, as the fence is made of molecules of smell directly capacitance. Polyethylene flask is compressed, summed up to with a neck to the track and relieve the compression load. Flask is crashes and draws inward from the surface trace of the air with the odor molecules. Flask quickly hermetically closed. It is known that the smell in such remains conditions about 20 hours after the departure of persons from the premises.

Under laboratory conditions Odoriferous samples from blood samples and small – seized objects are taken in a special device through conservation of preparated microtraces of objects, particles, fibers and fingerprints, which do not prevent their subsequent analysis of their forensic methods.

To carry out a full forensic investigation of seized olfactory traces to specialists is not enough only dog study skills. Requires knowledge of general methods of work with material evidence, skill and experience of their research in appropriate situations, which is possible after a special expert training in forensic units. Currently, the Ministry of Internal Affairs of Kazakhstan a laboratory method of identification of individual scents of people is used with the help of specially trained dogs, developed in the expert forensic center of Russia, which is based on the unique characteristics of smell and higher nervous activity of dogs,

Laboratory study of olfactory traces, seized as the scene of evidence, is used to establish the following:

- involved in the accident and their role in site detection of olfactory traces;
- individual smell the same person in the olfactory traces from different places of accidents;
- accessory items of specific person;
- additional data in an integrated study of forensic objects smell carries.

Dog studies choice of canned olfactory should be made by two specialists in several stages, it is different in formulation of the issue being addressed and a logical construction of olfactory traces in a selective series.

Dog detections are used if they have a balance of nervous processes in the absence of extraneous stimuli, and the optimum conditions in the room (air temperature 20C and relative humidity of not less than 60 %), where on the floor of the containers are placed banks of olfactory traces prepared for specific phase of comparative study.

Every start-up of the animal to find a given olfactory signals pose a trace ends in a selective number in the test and standard (or only in reference) olfactory traces. At any stage of selection it is unclear (fuzzy) object of study allocation of a dog for a given odor requires the use of another dog that demands expertise in the efficient use of available dogs detectors.

Working of dog detectors is taken into account only in case of its reference to olfactory traces, at testing to its normal functional status of its olfactory analyzer in the time of application.

Based on records and recording work with dogs detectors infers the presence or absence of the identity of an individual human olfactory traces compared with objects in the sample.

Conductive sample specialists draw up the results of identification in the form of certificates, which is sent to the initiator of request.

In our opinion the order of Procedure of production samples should be based on the general conditions applicable to the investigation. Containing odorological sample may correspond to the action, referred to as "operational investigations" sample, who which as the subject stands an investigator and specialist odorologist who performs is functions independently within his competence and given right. In the production of odorological sampling the specialist odorologist carries only part of the investigative action – odorological identification. Taking into account the needs – obtaining objective results of the study and his tasks the main aim is to establish the presence and absence of identity between the olfactory traces and a model for comparative studies the specialist odorologist chooses a tactical version of a sample which is not beyond the approved instructions and produces it. Conclusions on the results of the identification in all cases the specialist makes.

It is also necessary to note that in a laboratory technique of the smell trace analysis the criteria inherent in instrument method of research today are introduced: estimation of smell informative tests and the biotector correct perception of the set parameter, the common functional realness of used means, homogeneity of the received results. In the course of research the sufficiency and suitability of every submitted smell tests for recognition its factor, that individualizes its objects defined, the smell of the person is established in general in the tests samples, smell aspects, accompanying live activity of the checked person (featured, household, industrial smells) or occasionally got components. At a level of reliability, going with the dactyloscopy, the given technique allows to define persons involved in a crime. As the result of odorological (smell) samples can be used by the inspector in the process of providing the criminal case it is necessary to provide their reliability with corresponding procedural guarantees. In this connection before having the odorological (smell) identification the expert – odorologist, in our opinion, should be warned of a criminal liability for the obviously false resolutions, in this case carrying out the analogy between resolutions of the expert – odorologist and the resolutions of the expert is quite justified, as the specified measure is directed on elimination of doubts in reliability of resolution formed by the expert and maintenance of realization the principles of innocence presumption.

The technical aspect of the problem passes forward a problem (task) of instrumental methods analysis development and comparison of smells. This task still cannot be counted as the solved, despite of the known successes received at the use of mass – spectrometry gas and liquid chromatography.

Today there are no techniques, allowing to identify the person on smell traces with the help of instrumental method though about 30 years the question on creation of such technique is considered by scientists – criminalists. It is connected not only to smaller sensitivity and selectivity of detectors of a chromatography versus the biotector of a dog, but also that is not established, what group or class of substances of a smell carries in the individual information on the person itself. Proceeding from the data of person smell research is available now, it is offered two possible direction of researches with the purpose of development of the person definition technique of the smell traces substances traces with the help of gas and liquid chromatography.

The first direction is based on statistical processing of very big number of the data gasochrometry divisions of smell samples: a) one person with washouts from various parts of a body, blood, taking for a long time (influenced by a season, illness, feeding, the location) – with the purpose of revealing stable components of a smell; b) people of different sexes, age, race - with the purpose of establishing stable components of a smell standing for an individual. The control of correctness the received results will be a person chosen by a dog on the established stable components. More perspective seems to be the second direction of researches based on the following. The substances, carrying the smell of a person in washouts from the surface of skin or hair consistently divided into the big fractions checking the presence of individual smell components with the help of dog detector. Choosing the fraction carrying the individual information, further consistently divided into smaller fragments and so until such fraction will be established by splitting which further divisions of individual smell properties will be

disappearing. This fraction is being then investigated by chromatoo-mass – spectrometry method and chromatographical methods as well.[5]

In our opinion, similar research will allow to get the substance determining an individual smell of a person. These results can serve as the basis for creating the high – sensitivity detector to these substances which will have sense for their qualitative and quantitative identification.

Besides the general task – the development and perfection of odorological means and methods of disclosing, investigation and prevention of crime should not remain without attention the private problems which contain: development of new methods of the analysis and synthesis of smell molecules; studying of smell bouquet structure; the creation of technical devices – detectors which react to the certain group of monosmells and metabolitis, containing the individual person smell, disclosing the sense of smell nature (processes of perception and recognition of an individual smell of a certain object); studying the laws of smell influence on psychology of an animal and human being, the development of principles of usage the odorology achievements in a struggle against criminality.

The usage of odorology in work of law – enforcement bodies can and should be the powerful means providing the increasing of disclosing efficiency, investigation and the prevention of crime and it opens wide prospects to its development.

Literature

- 1 Belkin R.S. *course of the Soviet Criminalistics. T. 3. Means. Criminalistic means, receptions and recommendations.* - V. 1979.
- 2 Salevsky M.V. *The use of smell traces for disclosing and investigation of crimes.* - Kiev, 1982.
- 3 Snetkov V.A. Starovoitov v.I. *Criminalistic significance of smell characteristics of a person (methodological aspect).* - M., 1990.
- 4 Kisin M.V. *Use of tinned smell in disclosing crimes m.* 1983.
- 5 Tambiev A.N. *Vapouring of substance, smells and their biological value.* - M., 1974.

Түйін

Тілеубергенов Еразак Манапұлы – заң ғылымдарының кандидаты, доцент
Абай атындағы ҚазҰПУ, Құқық және экономика институтының ғылыми ісі және халықаралық
байланыстар жөніндегі директор орынбасары

Автор бұл мақалада иіс іздерін табудың, бекітудің, алудың және зерттеудің кейбір мәселелерін қарастырады. Автор иіс іздерін сақтаудың тиімді жолдарын ұсынады.

Резюме

Тілеубергенов Еразак Манапович – кандидат юридических наук, доцент
Заместитель директора по науке и международным
связям Института права и экономики КазНПУ имени Абая

В статье автор рассматривает проблемы обнаружения, фиксации, выявления и исследования запаха следов на теле, расследует содержание отдельных категорий запахов в криминалистике. Также рассматриваются факторы, влияющие на выбор способов для различения запаха следов и их исследование в лабораторных условиях. Автором определены основные направления совершенствования инструментальной базы запахов в криминалистике.

УДК-341 734

ЗАҢСЫЗ АЙНАЛЫМДАҒЫ ҚАРУЛАРДЫҢ АЛДЫН-АЛУ ЖОЛДАРЫ

Кабдрахимова Раушан Данияловна – құқық магистрі,
«Түркістан Ахмет Ясауи» кәсіби колледжінің аға оқытушысы

Аңдатпа:

Қарудың, оқ-дәрілердің, жарылғыш заттардың және жарылғыш құрылғылардың заңсыз айналымы үшін қылмыстық жауапкерлікті бекіту Қазақстан Республикасында халықаралық міндеттерді тудырады. 1991 жылы Ресейде «Тауып алу мақсатында пластикалық жарылғыш заттарды маркалау туралы» Монреалдық Конвенцияға, ал 1999 жылы «Жеке тұлғалардың отты қаруды сатып алуына және сақтауына бақылау жасау туралы» Еуропа Кеңесінің Конвенциясына қол қойылған болатын. Сондай-ақ бұл мақалада Қазақстан Республикасында заңсыз айналымда қолданылған қаруларды тәркілеу туралы сөз қозғалатын болады.

Түйін сөздер: Қылмыс, суық қару, оқ-дәрі, заңсыз айналым, жарылғыш заттар, халықаралық келісім, кепілдік.

Қарудың заңсыз айналымы көптеген авторлардың зерттеулеріне арқау болған, себебі қарудың заңсыз айналымымен байланысты қылмыстар саны біздің елімізде күн сайын артуда.

Қарудың, оқ-дәрілердің, жарылғыш заттардың және жарылғыш құрылғылардың заңсыз айналымы үшін қылмыстық жауапкерлікті бекіту Қазақстан Республикасында халықаралық міндеттерді тудырады. 1991 жылы ресейде «Тауып алу мақсатында пластикалық жарылғыш заттарды маркалау туралы» Монреалдық Конвенцияға, ал 1999 жылы «Жеке тұлғалардың отты қаруды сатып алуына және сақтауына бақылау жасау туралы» Еуропа Кеңесінің Конвенциясына қол қойылды.

1991 жылғы Конвенцияға сәйкес әрбір мемлекет өзінің аумағында (территориясында) маркалан-баған жарылғыш заттардың дайындалуына тыйым салуға және оның орындалмауына жол бермеуге арналған қажетті әрі тиімді іс-шаралар өткізуге қатысады [4,2]. Ал 1978 жылғы Конвенция бойынша келіскен жақтар отты қарудың заңсыз айналымының жолын кесу мақсатында тиісті әкімшілік органдар бір-біріне көмек көрсетуге қатысады, сондай-ақ бір территориядан екінші бір территорияға ауысып жүрген отты қаруды іздестіруге және тауып алуға мүмкіндіктер жасайды.

Байқағанымыздай, қарудың заңсыз айналымы тақырыбы қазіргі таңда өзекті және бұл мәселелеге қатысты сұрақтардың шешімі халықаралық дәрежеде қарастырылады. Қарудың нақты сипаттағы айналымға жататын элементтер санынан айналымның үш түрін ажыратуға болады [5,5].

Қару айналымының толық шеңбері оның дайындалуынан басталады да, жойылуымен аяқталады. Қаруды дайындау және жою айналымның бірегей элементі болып табылады.

Үлкен шеңбер қаруды жоюмен аяқталады, сондықтан оның ары қарайғы қозғалысы мүмкін емес болады. Үлкен шеңберде қару он, жүз тіпті, мыңдаған жылдарға жетуі мүмкін: әлемнің мұражайында 1835 жылы шыққан атақты «Кольтты» кездестіріп қана қоймай, сонымен бірге 15 ғ. бомбарттарды немесе б.з.д. 3 мыңжылдықта өндірілген соғыс балталарын көруге болады [6,46].

Үлкен шеңбер аясында қарудың нақты үлгісі бірнеше мәрте бір иеліктен екінші иелікке өтуі, бір жерден басқа жерге тасымалдануы, құпия орында жасырылуы, бірнеше рет жөнделуі және әр түрлі мақсатта қолданылуы мүмкін. Осы бөліктің мазмұнын бір жолғы, уникалды болып саналмайтын элементтер, нақтырақ айтсақ, өткізу, сатып ала, сақтау, алып жүру, тасымалдау, жөндеу, қолдану құрайды. Олар қару айналымының аз шеңберін құрайды және бірнеше рет қайталануы мүмкін.

Аз шеңбер ішінде ең жиі кездесетін элементтерді бөлуге болады. Мұндай элементтерге қаруды сақтау, алып жүру, тасымалдау, жөндеу және қолдану жатады. Осы элементтердің жиынтығын қолданудың шеңбері ретінде тануға болады. Үлкен шеңбер әсіресе заңды сипатта болады, себебі мемлекетімізде қаруды тұрғысынан жүзеге асырылады. Жарамсыз қаруларды жою да заңды айналым сипатында. Заңсыз айналымда тәртіп бойынша қару жойылмайды. Осыған байланысты аз шеңбердің мазмұнын құрайтын элементі бар (өткізу, сатып алу, сақтау, алып жүру, тасымалдау, жөндеу, қолдану) әрекет олардың қатысынсыз-ақ орындалады, құқық қорғау органдарының іс-тәжірибесінде аз шеңбер үлкен шеңберге қарағанда неғұрлым жиі кездеседі.

Қолдану шеңбері заңды айналымға да, заңсыз айналымға да бірдей сипатталады. Д.А. Корецкий жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, қару айналымы элементтерінің келесідей жүйесін көрсетті:

1. Міндетті өндіру немесе дайындау.

2. Шартты – міндетті өткізу а) сату, б) сылау в) айырбастау г) жұмыс жасағаны, қызмет көрсеткені үшін сыйақы беру және т.б. беру, а) сақтауға, б) кепілге, в) әлде-кімге беру үшін, г) тасымалдау үшін, д) уақытша қолдану үшін және т.б.

3. Шартты – міндетті сатып алу- а) сату, б) сыйға беру в) уақытша қолдануға алу, г) кепілге алу.

4. Қолдану элементтері қосып алады а) міндетті-сақтау, б) шарты – міндетті алып жүру, в) факультативтік-қолдану, г) факультативтік – тасымалдау, д) факультативтік – жөндеу. [7,31]

Қарудың заңсыз айналымына қатысты қылмыстар қарастырылған арнайы әдебиетті талдау және қылмыстық істерді зерттеу барысында қазіргі заманда қарудың заңсыз айналымының қайнар көздерін ажыратуға болатындығы айқындалды: 1. Контрабанда. 2. Қолдан дайындау. 3. Ұрлау. 4. Бұрын соғыз майданы өткен жерлерден қаруды қазу [8,16].

Қарудың заңсыз айналымының қауіптілігі ең ауыр қылмыс жасауға мүмкіндік тудыратыдығынан көрінеді. Сот тергеу тәжірибесі көрсеткендей, қарудың заңсыз айналымының өсуі мен қарулы қылмыстар санының жоғарлауының арасында тікелей бір-біріне тәуелділік бар [9,14].

Расында қарудың заңсыз айналымы қазіргі қылмыстылықтың жай-күйін шиеленістіреді. Қарудың заңсыз айналымына қатысты қылмыстар елдегі қылмыстылықтың 2,5 пайызын ғана құрасада, олар ұйымдасқан қылмыстың және терроризмнің өсуіне тікелей әсер етеді. Айта кетер бір жайт, бұл қылмыстар аса қауіптіліктің қайнар көзі әрі құралы – қаруды пайдалану арқылы нақты әрекетті жасау нәтижесінде қоғамдық қауіпсіздікке кесірін тигізеді.

Қарудың заңсыз айналымы жыл сайын жоғарылауда, әр жыл сайын 20 мыңнан 30 мыңға дейін осындай қылмыстар тіркеледі. Қаруды заңсыз пайдалану салдарынан

Ресей ішкі істер органдары жыл сайын 300 000 аса отты қару алады. Жыл сайын арудың заңсыз айналымына қатысты әр түрлі қылмыстар үшін қылмыстық жауапкерлікке тартылған тұлғалар саны өсуде. Қолдарында қаруы бар адамдар оны (қаруды) қылмыстық айналымға жиі жібермейді. Сараптама қорытындысы елде заңсыз айналымында отты қарудың 100 мыңнан 150 мыңға дейінгі бірліктер бар.

ІІМ мәліметтерінен біздің елде қарудың заңсыз айналымымен айналысатын шамамен 1000 аса ұйымдасқан топ әрекет ететіндігі анықтауға болады. Олардың көбі шетелдік қылмыстық топтармен тікелей байланысқан.

Шекаралық және кеден органдары жыл сайын қаруды елге алып келу мен елден алып шығу сияқты жайттарды кездестіреді. Нақтырақ айтқ, бұл қылмыскерлерге айтарлықтай кіріс әкелетін тауар түріне айналды [10,35]. Сондықтан да қарудың заңсыз айналымы құқық қорғау органдарының қылмыстың алдын алуға қатысты қызметінде әрқашан маңызды орынға ие. Осыған сәйкес қаруға қатысты заңсыз әрекеттен бұлтаруы оның қарама-қайшы қолдануы кезінде басталуы мүмкін ауыр қылмыстардың алдын алуға бағытталған.

ҚР Қылмыстық кодексінің 251-бабының 1-бөлігінде былай делінген: атыс қаруын (тегіз ұңғылы аңшы мылтығынан басқа) оқ-дәрілерді, жарылғыш заттарды немесе жарылғыш құрылғыларды заңсыз сатып алу, біреуге беру, өткізу, сақтау, тасымалдау немесе алып жүру бес жылға дейінгі мерзімге қамауға, не екі жүзден бес жүз айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде немесе сотталған адамның екі айдан бес айға дейінгі кезеңдегі жалақасының немесе өзге табысының мөлшерінде айыппұл салына отырып, бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Аталған бапта ескерту «Осы бапта көрсетілген заттарды өз еркімен тапсырған адам, егер оның әрекетінде өзге қылмыс құрамы болмаса, қылмыстық жауапкерліктен босатылады» дейді. Өкінішке орай, тергеу тәжірибесі көрсеткендей, аталған ескерту ҚР Қылмыстық кодексінде белгіленген нақты қылмыстық әрекетті жасаған тұлғаларға жиі қолданылмайды. Оның себебі азматтарды өздері заңсыз иеленген қаруды өз еркімен тапсыруға ұштасуы төмен.

Әдебиеттер тізімі:

1 Советская криминалистика. Теоритические проблемы. - М.,1988.

2 Боте М Марауин . Торговля оружием сравнительные аспекты права Обзор международного права. – Брюссель, 1993.

3 Вотченко И.А. Криминологическая и уголовно-правовая характеристика незаконного обращения огнестрельным оружием. – М.: Наука, 1993.

4 Европейская конвенция Совета Европы « О контроле за приобретением и хранением огнестрельногооружия частными лицами». – Срастбург, 1978.

5 Бакаев А. Контроль над оборотом оружия. – М., 1997.

6 Орлов В.А. Незаконный оборот стрелкового оружия и легких вооружений. Закон и право № 11. – М.: Юнита, 2003.

7 Корецкий Д.А., Пособина Т. Современный бандитизм – оборот оружия. Закон и право Ежемесячный правовой журнал №5. – М., 2005.

8 Гонтарь С. Гражданское холодное оружие. – М.: Юридическая литература, 2003.

9 Белкин Р. Криминалистическая характеристика преступлений. – М., 1989.

10 Корецкий Д. Оружие и его незаконный оборот Закон и право. – 2004.

Резюме

Кабдрахимова Раушан Данияловна – магистр права, старший преподаватель профессионального колледжа «Туркестан Ахмет Ясави»

В статье, написанная на тему «Незаконный оборот оружия» рассмотрены пути незаконного оборота оружия и боевых патронов, хранение и перевозка. Приготовление и уничтожения оружия

Resume

Kabdrakhymova Raushan Danyalovna – master of Laws, senior teacher of the college «Turkestan Akhmet Yasavi»

Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы заңсыз айналымда қолданылған қаруларды тәркілеу туралы сөз қозғалатын болады.

ӘОЖ 343.712.2-053.71(574)

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ТОНАУ ЖӘНЕ ҚАРАҚШЫЛЫҚ ШАБУЫЛ ЖАСАУ ТӘСІЛДЕРІ

Тілеубергенов Еразак Манапұлы – заң ғылымдарының кандидаты, доцент

Абай атындағы ҚазҰПУ, Құқық және экономика институтының ғылыми ісі және халықаралық байланыстар жөніндегі директор орынбасары

Андатпа

Қылмыс жасау тәсілі қылмыстың криминалдық сипаттамасының негізгі элементі ретінде жіктелінеді. Мақалада кәмелетке толмағандар жасайтын тонау және қарақшылық шабуыл әрекеттерінің нақты тәсілдері жіктеледі. Қылмыстың алдын алудың және оны болдырмаудың іс-шаралары ұсынылуда.

Түйін сөздер: қылмыс, қарақшылық, тонау, кәмелетке толмаған, криминалистикалық сипаттама, оперативті-іздестіру, қылмыстың алдын алу.

Қылмыс жасау тәсілі қылмыстың криминалдық сипаттамасының негізгі элементі ретінде екі түрлі – ішкі және сыртқы-факторлар арқылы анықталатыны белгілі. Ғылымда сыртқы факторларға түбінде нәтижеге жетуге әсер ететін барлық объективті жағдайлар жатқызылады. Осы бағыттағы жеке бастың дәлел-себеп жағдайлары ішкі факторлар ретінде есептелінеді. Екі факторды кең мағынада қарастырсақ, онда қоғамның әлеуметтік-экономикалық және моралдық ачуалы жеке тұлғаға қылмыс тәсілін таңдауда өзіндік әсер етеді.

Жалпы қоғамдағы және қылмыс құрамы мен дамуындағы өзгерістер жекелеген қылмыс түрлерін жүзеге асыру тәсілдеріне енген өзгерістер туралы да сөз қозғауға мүмкіндік беретін сияқты. Мұндай байланыс кәмелетке толмағандар жағдайында, олардың әлі қалыптасып болмаған әлеуметтік-психологиялық статусын ескерсек нақтырақ көрнеді. Сондықтан да біз қылмыстың тонау мен қарақшылық шабуыл жасау сияқты түрлерін мысалға ала отырып, кәмелетке толмағандардың қазіргі қылмыс жасау тәсілдерін сөз етпекпіз.

Зерттеу жұмыстары Қарағанды, Алматы, Қызылорда облыстары мен Алматы қаласында жүргізілді. Зерттеудің тек облыс орталықтарында ғана жүргізілуі кездейсоқтық емес. Себебі, бұрын да бұл проблеманы қарастырған бірқатар авторлардың қортындылары кәмелетке толмағандардың жасаған тонаулары мен қарақшылық шабуылдары көбіне қалалық қылмысқа жататындығын көрсетеді.

Аталмыш қылмыстың негізгі себебі пайда көздеген көпшілік қылмыстарға да ортақ болғандықтан біз оларға арнайы тоқталған жоқпыз. Десек те, бір маңызды жайт туралы айтпай кетпеуге болмас. Әлеуметтік-психологиялық тұрғыда қазіргі заманғы қала өмірі алға ұмтылудың (талаптанудың) қалаулы деңгейі ретінде аса жоғары үлгілер ұсына алады және оларды жүзеге асырудың нақтылы құрамдарымен

(жолдарымен) де қамтамасыз ете алады. Әдетте, жасөспірімдердің мұндай ұмтылушылық деңгейі тым жоғары келеді де, оларды қанағаттандырудың заңды құралдары жеткіліксіз болады. Ал, бұл олардың ішкі жағдайына кері әсерін тигізеді. Нәтижесінде, туындаған қажеттіліктерді жүзеге асырудың заңсыз, қылмысты жолдары іздестіріледі. Әрине, бұл жағдай оларды пайда көздеген қылмыстар, соның ішінде тонау мен қарақшылық шабуыл жасауға итермелейді.

Қылмыстық істерді зерттеу барысында тағы бір мынадай жалпы тенденция анықталады. Ол – кәмелетке толмағандар жасаған қылмыс түрлері көп жағдайда азаматтардың жеке меншігіне бағытталады екен. Бұл, біздің пікірімізше, соңғы жылдары жеке пайдаланудағы материалдық құндылықтардың арта түсуіне әрі жеке азаматтардың қарсылық көрсету деңгейі мемлекеттік немесе ұжымдық меншікке қол сұғу кезінде көрсетілер қарсылықтан көп төмен жатқандығында болса керек.

Сонымен кәмелетке толмағандар жасайтын тонау және қарақшылық шабуыл әрекеттерінің нақты тәсілдеріне келсек, олардың ішінде ең әйгілісі, былайша айтқанда «классикалық» түрі – жұлып алып кету. Біздің зерттеуімізге жүгінсек әрбір төртінші қылмыс осы тәсілмен жүзеге асырылған. Мұндай қылмыстардың басым көпшілігі жылдың суық мезгілінде, тәуліктің қараңғы уақытында, көбнесе көшеде жасалынады. Мұндайда қылмыскерлерге қалың жұршылықта бөгет бола алмайды. Бұл сөз жоқ кәмелетке толмаған тонаушылардың ерекше дәрежесі қайсарлығын көрсетеді. «Жұлып алып кету» көбіне (біздің зерттеуімізде оқиғалардың 88,5%) топпен жасалынады. Әдетте мұндай топтар тек бірыңғай кәмелетке толмағандардан тұрады және құрамында 2-4 жасөспірім болады. Олардың «ұрынатын» заттары аң терісінен тігілген бас киімдер. Тонаушылар өз олжаларын таныстарына немесе солардың көмегі арқылы басқа біреулерге өткізеді (істің 56%).

Қылмысты істердің 76%-да зорлықшылар тонау кезінде сау күйде болған. «Жұлып алып кеткен» жағдайлардың 16%-ы алдын ала келісімсіз (жоспарсыз), сол сәттегі жағдайға байланысты туындаған.

Зорлықсыз тонаудың соңғы жылдардағы бір ерекшелігі ретінде қылмыскерлердің автокөліктерді пайдалануын атауға болады. Мәселен; біз қарастырған қылмысты істердің 19%-да автокөлік пайдаланылған. Бұл жерде қылмыскерлер өз жеке көліктерімен кешкісін көшеде қылмыс объектілерін қарастырып жүреді де, соңынан тонап, көлікпен қашып кетеді. Автомашина қылмыс объектісін іздеуді жеңілдетеді, сондай-ақ ұрланған затпен бірге тез жасырынуға мүмкіндік береді.

Кәмелетке толмағандар жасайтын осынау қылмыс түрінің көбіне аяқсыз қалатындығын атап өткіміз келеді. Қылмыстық істерді зерттеу барысында, әрбір үшінші-төртінші «жұлып алып кету» фактісіне дәлелдің табылмайтындығының барлық қажетті айғақтардың барлығына қарамастан, азаматтардың арызы болмайтындығының куәсі болдық. Бұл, әрине, көпшіліктің полиция органдарының қылмыскерлерді тауып, ұрланған заттарын қайтаратындығына деген сенімінің азайғандығынан болса керек.

Демек, бұндай қоғамдық пікірді өзгерту-ішкі істер органдары алдында тұрған басты міндеттердің бірі. Жүргізілген зерттеу нәтижесінде алынған мәліметтер кәмелетке толмағандардың психикалық қысым көрсету арқылы жүзеге асырған тонаулары, адам өмірі мен денсаулығына қауіпті зорлық түрлері мен қорқыту арқылы және қолмен ұру, аяқпен тебу сияқтықұш көрсетулер арқылы жасаған тонаулары негізінен өз қылмыстық көрсеткіштері жөнінен ұқсас деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Сондықтан да біз тонау мен қарақшылық шабуыл жасаудың аталған тәсілдерін жиынтық түрде қарастырдық.

Көпшілік жағдайда аталмыш қылмыстарда алдын-ала дайындық элементтері болмаған және басым бөлігі аяқ асты пайда болған ситуацияға байланысты жүзеге асырылған. Мұндай қылмысты істердің 58,3%-да зардап шегушілер кәмелетке толмаған жасөспірімдер болып табылады. Бұл көрсеткіш қылмыскер мен зардап шегушінің өзара қарым-қатынасында жанжал элементінің болуымен түсіндіріледі. Ал, жанжал қарастырылып отырған категорияның әлеуметтік-психологиялық және жас ерекшеліктері негізінде, олардың дене күші басымдылығын танытуға деген бейімділігі негізінде қалыптасады.

Сонымен қатар жанжалдың туындауында және қылмыстың жасалуында айтарлықтай «рөл» атқаратын және бір факт-қылмыскерлердің қылмыс үстінде мас күйде болуы (42,2%).

Тонау мен қарақшылық шабуыл жасау тәсілдерін қалыптастыру барысында үнсіз құрбандар деп аталатын жәбірленушілерге ерекше назар аударғымыз келеді. Өйткені олар көбіне қайталап шауыл жасау объектісіне айналып жатады. Мұндайда әдетте жәбірленушімен қылмыске таныс болып келеді. Мысалы, біздің зерттеуімізде істің 21%-да қылмыскер мен жәбірленушінің таныстығы белгілі болып отыр. Әрі бұл жәбірленушінің жартысынан көбі ілгеріде өздері ұшыраған оқиғалар туралы үнсіз қалған.

Аталған тәсілдер арасында топ болып жасалған қылмыстар үлесі әлдеқайда жоғары-83,5%. Мұндай топтардың жартысының құрамында үлкендер, ал әрбір үшінші топта бұрын сотталған үлкендер болған. Көп жағдайда топ құрамындағы үлкендер жасы 22-ден аспайды және олар қылмысты топтың ұйымдастырушылары емес, белсенді мүшелері рөлін атқарады.

Мұндай топтардың мекен-жайын анықтау, дер кезінде есепке алу, белсенді профилактикалық және

оперативті жұмыстар жүргізу олардың тонау мен қарақшылық шабуылдар жасауына алдын-ала тосқауыл болар еді.

Кәмелетке толмағандар жасаған қарақшылық шабуылдардың 74,3%-да суық қару түрлері қолданылған. Оқты қару-жарақ мұндай шабуылдардың 7%-да пайдаланылған.

Қарулы қылмыстың әрбір төртіншісіне алдын-ала дайындық жасалынған және оларға қылмысты мұқият жоспарлау мен рөлдерді бөлісі тән. Қару қолдану арқылы қарақшылық шабуыл жасаған топтардың 18,7%-інің ұйымдастырушысы бұрын сотталған үлкендер болған.

Бұрын сотталған кәмелетке толмаған топ мүшелерінің барлығы дерлік кезінде пайдақорлық немесе пайдакүнемдік-зорлық көрсету қылмыстары үшін сотталғандар.

Ұрланған заттар, тұтынылған арзан мүліктер мен азық-түліктен бастап аудио-видеоаппаратура, аса құнды заттар мен компьютерді құрайды. Қарулы қарақшылық шабуылдардың 44,8%-ы көшеде, 41,3%-ы тұрғын-жайға басып кіру арқылы жасалынады екен. Тұрғын-жайға басып кіру арқылы жасалынған тонаулар мен қарақшылық шабуылдар аса қауіпті қимыл түрлері болып табылады. Мұндайда жәбірленушының мүлік құқығына қол сұғулумен қатар, оның өмірі мен денсаулығына қауіп төнеді, тұрғын-жайының дербестігі бұзылады. Осыдан барып қылмыс түрінің ерекше қауіптілігі артады. Біз қарастырған иістердің әрбір алтыншысы тұрғын-жайға басып кірумен байланысты.

Қылмысты істерді қарастыру барысында тұрғын-жайға басып кірудің бірден-бір екі тәсілін анықтадық. Біріншісі, қылмыскерлер азаматтардың пәтерлері мен үйлеріне кедергісіз, яғни, сырттай күдік тудырмай, еркін енген (84,6%). Екіншісі, қылмыскерлер үй есі есіктен шығарда немесе кірерде ішке итере-митере енген (15,4%). Әсіресе, кәмелетке толмаған қылмыскерлердің бұл тәсілді қолдануы соңғы бір-екі жылда жиілей түскен. Әрбір төртінші тонау мен шабуыл кезінде газх баллондары қолданылған. Соңғы жылдары қылмыс үстінде әртүрлі бет перделерді (шұлықтар, маскалар, шариктер) пайдалану кең тарап отыр. Мұндай тәсіл кәмелетке толмаған қылмыскерлерге тән. Әрбір үшінші жағдайда жәбірленуші байлап тас талынған немесе бір бөлмеге қамалынған. Көп жағдайларда (27,7%) Қылмыскерлер өз автокөліктерін пайдаланған.

Азаматтардың пәтерлері мен саяжайларын тонау немесе шабуыл жасау біз қарастырған кәмелетке толмағандар қылмыстары арасында ерекше дайындық деңгейімен оқшауланады (40,9%). Ал, дайындықсыз аяқасты пайда болған топтар үлесі біраз төмен.

Сондықтан да тұрғын-жайға басып кіру арқылы тонау мен қарақшылық шабуыл фактілері бойынша алғашқы оперативті-іздістіру пікірді ұсыну мен тексеру барысында, тіпті, негіз жеткіліксіз болған күнның өзінде қылмысқа кәмелетке толмағандардың қатыстылығы туралы болжамды үнемі есепке алу қажет. Бұл кінәлілерді тездетіп тауып, қылмысты әрекеттерді толық ашуға көмектеседі.

Біз жоғарыда қарастырған тонау мен шабуыл жасау тәсілдері кәмелетке толмағандар қылмысына өте тән тәсілдер болып табылады. Өңгімеленген ерекшеліктер мен осыған байланысты ұсынылған шаралар іс жүзінде кәдеге асып жатса еңбегіміздің жанғаны да.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Тілеубергенов Е.М. Жасы толмағандардың қылмыстарын тергеуде арнайы педагогикалық білімдерді қолдану. Монография. - Алматы, 2006.
- 2 Волкова И.К. Участие специалистов в производстве предварительного следствия по делам о преступлениях несовершеннолетних. – Киев, 1975.
- 3 Гуковская Н.И. Расследование и судебное разбирательство дел о преступлениях несовершеннолетних. – М., 1974.
- 4 Коченов М.М. Психология допроса малолетних свидетелей. – М., 1984.

РЕЗЮМЕ

Тілеубергенов Еразак Манапович – кандидат юридических наук, доцент
Заместитель директора по науке и международным связям
Института права и экономики КазНПУ имени Абая

В этой статье рассматриваются способы совершения разбойного нападения и грабежа несовершеннолетними. Автор показывает виды преступлений, совершенных несовершеннолетними, в процентном выражении.

RESUME

Tileubergenov Erazak Manapovich – candidate of Laws., associate professor,
The deputy director ILE of KazNPU named after Abay

The ways of committing mugging and robbery by underage people have been considered in the article. The author reveals the percentage of types of crimes committed by underage people.

ӘОЖ 163.216:379

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖЕКЕ ДЕТЕКТИВ ҚЫЗМЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МАҢЫЗЫ

Абдықалықов Арман Үкіұлы – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Тәрбие жұмысы, жастар саясаты және мемлекеттік тілді дамыту басқармасының бастығы,
Омар Бауыржан Мұсаханұлы – құқық магистрі, Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық
қазақ-түрік университеті «Азаматтық құқық және іс жүргізу» кафедрасының оқытушысы

Андатпа:

Қазіргі таңда, Президент пәрменіне орай сала мамандары қабылданғалы жатқан заң жобасына ұсыныстар әзірленіп жатыр. Құжатты әзірлеу барысында әлемдік тәжірибеге сүйеніп, жеке детективтік қызметтің қыр-сырын жан-жақты зерттеп алған жөн. Сонда барып шешім қабылданса, ұтылмаймыз. Көшедегі көлденең көк атты лицензия алып, адамның жеке өміріне, отбасына, туған-туыстарына заңсыз қиянат көрсетпеуі тиіс. Болашақ детективтер бұрын сотталмаған, құқық қорғау органдарында жұмыс істеген, тәжірибелі, жоғары білімді азаматтар болса, тіпті жақсы. Бұл жерде айтайын дегеніміз, ең алдымен жеке ізкесушілерге қойылар талапты күшейткен абзал.

Түйін сөздер: Жеке ізкесуші, жекеменшік детектив, ізкесушілік, детективтік мекеме, құқық қорғау органдары, жемқорлық.

Соңғы жылдары Қазақстанда жеке ізкесушілік қызметті заңдастырып, оны қоғамға енгізу мәселесі жиі-жиі қозғалып, БАҚ-да айтылып та, жазылып та жүр. Ізкесушілік Батыс елдерінде бағзы заманнан қолданыста бар. Біздің тәуелсіз мемлекетіміз де құқықтық мемлекет құру мақсатында өркениеттің көшінен қалмай, ілесе білуі заңдылық. Негізгі детективтер құқық қорғау органдарының тікелей көмегімен қарапайым азаматтардың мүддесін, өмірін, жеке меншігін қорғау жолында қызмет етуі қажет. Бұл әлемдік тәжірибеде көрініс тапқан. Ал, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау Ата Заңымыздың негізгі баптарының бірі болып табылады.

Жалпы алып қарағанда жеке ізкесушілік қызметтің тиімді жақтары да, тиімсіз жақтары бар екен. Тиімді жақтары белгілі – коррупцияға жол берілмейді, құқық қорғау органдары жауып тастаған қылмыстар ашылады, т.б. Ал екінші жағынан жеке ізкесушілік қызметі ел азаматтарының жеке өмірі мен отбасына араласып қана қоймай, қызметтік-қоғамдық қарым-қатынастарына зияндарын тигізулері мүмкін екен. Кейбір сарапшылардың пікірінше, жеке ізкесушілік заңдастырылса, құқық қорғау органдарының жұмысы орталықтанып, жекеменшік мекемелер тарапынан қол сұғушылық етек алады екен. Бір сөзбен айтқанда, жеке ізкесуші қылмысты ашумен айналысып жүргендердің қатарын толықтырып қана қоймай, тергеушілердің «табағына түсіп» бәсекелестік тудырады. Алайда бәсеке – сапа кепілі, неғұрлым қылмысты ашушылар көбейсе, соғұрлым коррупцияның жолы тарылады. Сондықтан жеке ізкесушілерді тергеушілердің немесе қылмыстық іздестіру қызметінің қосымша балама түрі деп түсіну керек сияқты [1, 1].

Бүгінгі күнге дейін елімізде жеке детективтік қызмет туралы арнайы заң қабылданбаған. Осыны ескерген Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев осыдан екі жыл бұрын Қазақстанның құқық қорғау жүйесін реформалау мәселелері жөнінде өткен мәжілісте бірқатар өзекті мәселелермен қатар, тиісті органдарға республикада жеке ізкесушілер қызметін жетілдіру мәселесін қарауды тапсырған болатын. Нақтырақ айтсақ, ол жиында Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев: «Мүдделі мемлекеттік органдар Республикада жеке детектив қызметін енгізу туралы мәселені талдап, ұсыныс енгізу қажет. Мұның өзінде жеке детектив қызметін енгізу заңдылық пен құқық тәртібін қамтамасыз ету, азаматтардың құқықтары мен еркіндіктерін, мемлекет мүддесін сақтауға байланысты бірқатар шарттармен және шектеулермен сабақтасуы тиіс» деген еді. Расында елімізде бұл қызмет түрін құру, құқықтық реттеу қажеттігі мемлекет тарапынан бақылануы тиіс көптеген коммерциялық құрылымдарда қауіпсіздік қызметінің іс жүзінде жұмыс істеуінен туындап отырғаны айтпаса да түсінікті жайт. Сондай-ақ, жеке детективті енгізу адамдарға құқықтарын іске асыруда балама мүмкіндік беретіндігі де ақиқат.

Қазіргі таңда, Президент пәрменіне орай сала мамандары қабылданғалы жатқан заң жобасына ұсыныстарды әзірленіп жатыр. Құжатты әзірлеу барысында әлемдік тәжірибеге сүйеніп, жеке детективтік қызметтің қыр-сырын жан-жақты зерттеп алған жөн. Сонда барып шешім қабылданса, ұтылмаймыз. Көшедегі көлденең көк атты лицензия алып, адамның жеке өміріне, отбасына, туған-туыстарына заңсыз қиянат көрсетпеуі тиіс. Болашақ детективтер бұрын сотталмаған, құқық қорғау органдарында жұмыс

істеген, тәжірибелі, жоғары білімді азаматтар болса, тіпті жақсы. Менің айтайын дегенім, ең алдымен жеке ізкесушілерге қойылар талапты күшейткен абзал.

Осы тұста біршама заңгер ғалымдар мен депутаттардың пікірлеріне назар аударсақ: Кезінде депутат Рауан Шаекин жеке детектив қызметін енгізудің Ата Заңымызға қайшы келмейтіндігі жайында ойын білдірген. Ол: «Қаралып отырған қызмет саласын құқықтық тәртіпке келтіру қажеттігі, мемлекет тарапынан бақылануы тиісті көптеген коммерциялық құрылымдарда қауіпсіздік қызметінің іс жүзінде жұмыс істеуінен туындап отыр», –десе, бұрынғы Мәжіліс депутаты Серік Әбдірахманов осы пікірді қолдай отырып: «Жеке детективтерге акпарат беру де заңмен қамтамасыз етілуі тиіс және олар Ішкі істер министрлігінің құзырында болмақ. Жеке із кесуші бұрын сотталмаған, жоғары заңгерлік білімі бар, кем дегенде 3 жыл құқық қорғау органында еңбек еткен адам болуы керек. Жаңа заманда құқық қорғау органдарының қызметі заңдармен реттелген, қалыптасқан. Ал, нарық заманының өз талабы бар. Мысалы, адам жоғалса ресми түрде құқық қорғау органдары тек үш тәулік өткен соң ғана іске кіріседі. Адам жоғалып жатқанда, үш тәулік деген көп уақыт қой. Ал, мемлекеттік емес, детективтік ұйымдар іздестіру жұмысына бірден кірісе алады. Тез арада дерек жинап үлгеру – тексеру мен істің шешімін тездетуге ерекше үлес қосады» – деп, бұл бастамаға қолдау білдірген болатын [2, 1].

Парламент Мәжілісінің депутаты К.Бұрхановтың пікірі бойынша, - «Жеке детективтік жүйе - шет мемлекеттерінде, әсіресе, Америка мен Еуропада кеңінен тарап, дамыған дүние. Оның үстіне қай салада болмаса да, бәсеке болғаны дұрыс. Шынайы бәсекелестік кез-келген саланың оңтайлы дамуына зор үлес қосады. Сондықтан Елбасының бастамасын барынша қолдау керек. Бұл бағытта шетелдік жүйені егжей-тегжейіне дейін зерттеп, оның жетістіктері мен жақсы тұстарын айқындап, олқы тұстарын ескере отырып, нақты іс-қимылдарға барған жөн. Әрине, елімізде жеке детективтік қызмет институтын енгізу үшін тиісті заң қабылдануы керек. Тиісті министрлік заң жобасын дайындап, оның нобайын Сенат пен Мәжіліске көрсетіп, ол жан-жақты талқыланып, сараптама жасалуы керек. Халық алдында құқық қорғау органдарының іс-қимылдары айқын әрі әділетті болуы тиіс. Әйтпесе кейбір кездері ел ішінде «қылмыстық іс қозғалмай жатыр» деген әңгімелер жиі айтылады. Өкінішке қарай, мұндай фактілер бар. Мәселен, «полиция қызметінің көрсеткіші төмендеп кетеді» деп мұндай теріс әрекеттерге барып жатқандар да жоқ емес. Кейбір жағдайларда тергеу жұмыстары созылып кетеді. Сондықтан мұндай жайттардың бәріне де халық наразы емес пе?! Ал детективтік қызмет қалыптасқан жүйеге әсер етіп, бәсекелестікті туындатқан соң, көп мәселелер өз уақытында шешіледі деп ойлаймын».

Қазақстан Республикасының Президентінің әрбір Жолдауы ел өмірінде бүкіл қоғам күткен маңызды оқиға болып табылады. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаев өзінің 2012 жылғы «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» атты халыққа арнаған Жолдауында сот қызметіне қатысты бірқатар міндеттерді айқындап берген болатын. Онда, «Сот және құқық қорғау жүйесін жаңғырту, сот корпусын қалыптастыру тәртібін түбегейлі қарастыру қажет. Биыл жаңа Қылмыстық-процессуалдық кодексті, жекеменшік детектив қызметі туралы заң жобасын әзірлеуді аяқтау қажет», – деді Елбасы [3, 1].

Осы Жолдауға сәйкес, арнайы мемлекеттік комиссия құрылып, құқық қорғау органдарындағы қызметті жаңаша бағытта дамытуға байланысты, оның қоғамдағы орны мен маңызын арттырып, азаматтардың құқы мен бостандықтарын қамтамасыз ету турасында тиісті заңға қажетті өзгерістер енгізу жөнінде Президент Нұрсұлтан Назарбаев Жарлыққа қол қойды. Осылайша Қазақстанда тұңғыш рет жеке детективтік қызмет институты, яғни адамдардың құқықтары мен бостандықтарына байланысты қызмет атқаратын жекеменшік сала құрылатын болды. Бұл - мемлекеттік органдармен қатар, жеке азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуге өте қажетті қызмет. Өйткені бүкіл әлемнің алып елдерінде осы бағыт дамыған. Бұл қызмет міндетті түрде мемлекеттік тіркеуден өтеді және мемлекеттік қадағалауда болуы тиіс. Себебі бұл жерде азаматтардың құқықтарына ешқандай шектеулер қойылмауы керек. Егер де азаматтардың жеке басының, отбасының құпиялары жарияланатын болса, онда мұндай детективтік қызмет біздің қоғамға жақсылық әкелмейді. Бұл арада «Жеке детективтік қызмет туралы» заң қабылдап, оның қызметін нақты белгілеуіміз керек. Бұл қызметтің қоғамға қажеттілігі ерекше сезіліп тұр. Азаматтардың барлығы құқық қорғау органдарына шағымдану арқылы өзінің бұзылған құқықтары мен бостандықтарын көп жағдайда қалпына келтіре алмайды. Сондықтан мұндай жекеменшік детективтік мекемелер мен ұйымдар құрылса, бұл жалпы азаматтармен қатар, құқық қорғау органдарының жұмысына белгілі бір жеңілдіктер әкелуі мүмкін. Бүгінде көптеген азаматтар құқық қорғау органдарына көп мәселелер бойынша шағымданбайтыны тағы рас. Ал, азаматтар детективтік мекемелер өкілдерімен

белгілі бір шартқа тұру арқылы өздерінің бұзылған құқықтарын қалпына келтіріп алуына мүмкіндік туады. Сондықтан детективтік мекемелер тәуелсіз, өз бетінше қызмет атқара алатындай деңгейде құрылуы тиіс. Оның үстіне олардың қажетті мағлұматтарды алуға мүмкіншіліктері болуы керек [4, 1].

17.08.2012 ж. күні Астанада Әділет министрлігі жекеменшік детектив қызметі туралы заң жобасын әзірлеу барысындағы өткен жиында Әділет министрлігінің заң қабылдау институты директорының міндетін атқарушы Жанат Құлжабаева «Заң жобасы жекеменшік детектив қызметтеріне тапсырыс берушілердің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау мақсатында жекеменшік детективке жекеменшік детективті қызмет жүргізуге мүмкіндік береді, заң жобасында бұл қызметтің тәртібі реттелген, шектеулері белгіленген», - деді. Жанат Құлжабаева атап өткендей, іс жүзінде жекеменшік детективті қызмет азаматтарға заңды мүдделерін қорғау жолдарын таңдауға мүмкіндік береді және демократиялық қоғамның қажетті элементі болып табылады. Жекеменшік детектив қызметі туралы заң жобасын құру біз үшін әрине оңайға түспейтіні анық. Себебі, жекеменшік детектив құрылымдары жедел іздестіру шараларын жүргізуге көп мүмкіндік алады. Ал, бұл күрделі мәселе. Сондықтан, Жекеменшік детектив қызметі туралы заңды азаматтардың конституциялық құқықтарына нұқсан келтірмейтіндей етіп әзірлеп, қабылдау керек деп, - ойлаймын.

Қазіргі таңдағы Жекеменшік детектив қызметі туралы заңды қабылдау мақсатында Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексіне өзгерістер мен толықтырулар енгізілсе. Мысалы, онда жекеменшік детектив қызметіне қатысты арнайы нормалар енгізіліп, әрі қарай осы норманы орындау, іс жүзінде жүзеге асыру мақсатында оған сәйкес нормативтік құқықтық актілерді қабылдау қажеттігі туар еді. Жекеменшік детектив қызметі туралы заң қабылдана болса, оның құқық қорғау қызметіне онды ықпалын тигізері сөзсіз. Бұл жерде қарапайым халықтың да жекеменшік детективтің қызметіне қол жеткізе алу мүмкіндігін заңда қарастыру қажет деп есептейміз.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Жеке детектив керек пе? <http://old.aikyn.kz/index.php?> 2012 ж.
- 2 Жеке детектив – заман талабы... zan.zan-media.kz/index.php?option 2013 ж.
- 3 Қазақстанның құқық жүйесі уақыт талаптарына сай болуға тиіс... i-news.kz/news/2012/10/04/6651177.html. 2012 ж.
- 4 Әділет министрлігі жекеменшік детектив қызметі туралы заң ... www.kt.kz/index.php/pda/rss/?lang=kaz&uin=1133436254... 2013 ж.

Резюме

Абдыкалыков Арман Укеевич – *Начальник управления по воспитательной работе, молодежной политике и развитию государственного языка,*

Омар Бауыржан Мусаханұлы – *магистр права,*

Преподаватель кафедры «гражданского права и процесса» Международной казахско-турецкий университета имени Х.А.Ясауи

В данной статье рассматриваются законодательным документом вводятся основные понятия, характеризующие частную детективную деятельность. Кроме того, определяются принципы, задачи и порядок осуществления частной детективной деятельности. Проект нового закона устанавливает правовое положение самих частных детективов, лицензирование и государственное регулирование их деятельности.

Resume

Abdykalykov Arman Ukeevich – *The head of department of educational work, youth policy and development of a state language of KazNPU named after Abay*

Omar Bauyrzhan Musakhanuly – *master of Laws, teacher of chair "civil law and process" International kazakh-turkish university named after H.A.Yasavi*

This article discusses the legislative document introduces the basic concepts that characterize the private detective activity. In addition, sets out the principles, objectives and procedures of private detective work. A new draft law establishes the legal status of private detectives themselves, licensing and state regulation of their activities.

УДК: 347.965 (574)

АДВОКАТТЫҚ ҚЫЗМЕТТІҢ ҰЙЫМДЫҚ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗІ

Мейірбекова Гүлжазира Болатқызы – Абай атындағы ҚазҰПУ,
Азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының профессоры

Андатпа

Мақала адвокаттардың іс жүргізуге қатысуының мәселелері және іс жүзіндегі осы қатынастарды реттейтін заңнамаға және адвокатура органдарының адвокаттық қызметті қолдану практикасына талдам жасау, сонымен қатар осы негізде туындалған проблемаларды анықтау мен оларға баға беру және адвокаттық қызмет туралы заңнаманы жетілдіру жолдарын айқындау болып табылады.

Түйінді сөздер: адвокат, адвокатура, азаматтық іс жүргізу, әзірлеу сатысы, процесс, шешім.

Қазақстандағы адвокатура билігінің қалыптасуы тоталитарлық мемлекеттің адвокаттарынан бастап, Қазақстан Республикасының Конституциясында адвокатура тармақтарының біртұтастығының жариялануы мен азаматтардың құқықтары мен қызығушылықтарын қорғау жөніндегі негізгі орган - мықты әділбилік жүйесінің шынайы тәуелсіздігін бекіткенге дейінгі күрделі жолдан жүріп өтті. Адвокатураның тәуелсіздігін нығайту және адвокаттардың мәртебесін көтеру мәселелері бүтіндей адвокатура корпусының күш-қажырын жұмылдыру мен оның мүдделерін қорғауға өкілетті ұйымды құру қажеттігін тудырды. Адвокатура қызметіндегі өзекті мәселелерді талқылап, ол бойынша ортақ позицияны дайындау, адвокатураның көмек көрсету пәрменділігін жоғарылату, тәуелсіздігін, мемлекеттік органдардағы адвокаттардың мүдделерін білдіретін өкілдіктерді, мемлекеттік емес ұйымдар мен басқа мемлекеттердегі адвокаттар қауымдастықтарымен өзара қатынасты нығайтты. Адвокатура қызметінің дамуымен адвокатура жүйесінің алдында түрлі мәселелердің туындауы заңды. Елбасы Н.Назарбаев адвокатура жүйесіне оны бірнеше жылда ары қарай нығайту мен дамытудың бағыттарын айқындаған міндеттерді артты [1]. Бұл жүктелген міндеттерді жүзеге асыруда белсенді атсалысатын адвокаттар қауымдастығын біріктірудің қажеттілігі мен маңыздылығын тағы бір рет дәлелдей түсті.

Әлемдік нарық заңдылықтарына негізделген қоғамдық қатынастар тереңдей түскен сайын еліміздің конституциялық құрылысы да іргесін бекіте түсті заңның мәртебесі өсіп келеді. Халық заңды мүдделерін сот арқылы қорғау мүмкіндіктерін неғұрлым белсендірек пайдала түсті. Бұл елдегі әділеттілікті атқарудың өркениетті үрдістерінің қалыптасуына тыныс беріп отыр. Сөйтіп, елімізде жүзеге асырылып жатқан сот құқықтық реформасының екінші кезеңінің міндеттерін шешуге қолайлы алғышарттар жасалынуда. Сол себепті атқарылған жұмыстарды талдаудың мәні бар.

Сондықтан, азаматтарға кәсіби деңгейі жоғары құқықтық жәрдем көрсету бүгінгі күні аса маңызды конституциялық қағида болып табылады. Бұл қағида ата заңымыз ҚР Конституциясының 7-тарау, 35-бабымен бекітілген [2]. Ал құқықтық мемлекет құру мақсатында қолға алынып отырған реформа жағдайында жеке тұлғаның құқықтық қорғалуын жан-жақты қамтамасыз ету бірінші кезекті міндет боулы тиіс. Бұл ретте құқықтық жүйе саласында болсын, қоғамдық немесе әлеуметтік қарым-қатынастар саласында болсын адвокатураның жөні бөлек, орны ерекше.

Бүкіл өркениетті әлемнің сан ғасырлық тәжірибесіне сүйене отырып, саяси демократияландыру және нарықтық қатынастарды жолға қою үстінде қалыптасқан жаңа жағдайлар адвокатура жүйесінің де күн талабына сай қайта құрылуын талап етеді. Алайда, республикамызда жүзеге асырылып жатқан құрылымдық өзгерістер екпіні адвокатура жүйесіне әлі күнге дейін жете алмай-ақ қойғаны өте өкінішті-ақ. Оны айтасыз, адвокатураның қазіргі хал-ахуалын дағдарыс ретінде бағалауға толық негіз бар. Және мұның себебі бір емес бірнешеу ме деп ойлаймын.

«Ең алдымен, ҚР Жоғары соты жанынан адвокаттар институтын ашуды ұсынып отырған ұсыныстар қате деп еспетелінуі керек. Өйткені адвокаттардың дәрменсіз болуы осы жерден басталады. Адвокат ешкімге тәуелді болуы тиіс емес. Тек ҚР Конституциясының алдында жауапты болуға тиіс. Әйтпесе, кез-келген судья адвокатқа нұсқау беріп, өзінің қарамағындағы адам сияқты қабылдайды» [3, 15 б.].

1997 жылғы Адвокаттық қызмет туралы заң қабылданғанға дейін адвокаттар қызметін адвокатура туралы ережемен реттелініп отырған. сол ереженің 3-бабы бойынша адвокатура – қоғамдық бірлестік бол табылады. Бірақ, ол жерде басқа қоғамдық ұйымдарға қарағанда, адвокатура жүйесінің негізгі әрі басты

ерекшелігі есепке алынбаған. Мәселе адвокатура алқаларының маман-заңгерлердің ерікті бірлестігі болып саналғандықтан жаңа заң оны адвокаттар алқасына біріктірді осы тұрғыдан келгенде адвокатура қоғамдық қана емес, сонымен қатар жалпы мемлекеттік маңызға ие. Оның негізгі міндеті – адам құқықтарының (саяси, әлеуметтік, шарушылық, мүліктік т.б.) аяққа басылуына жол бермей, ақиқаттың акырғы нүктесін анықтауға, жәрдем көрсету және олардың нақты жүзеге асырылуын қамтамасыз етуге ықпал жасау. Ол тіпті жеке тұлға мен мемлекет арасында бірден-бір және жалғыз дәнекер десе де болады. Ендеше кім-кімге де ауыртпалық түсіріп отырған нарық тұсында адвокатура жүйесінің мүлде ескерусіз қалып, не мемлекет тарапынан не әлеуметтік тарапынан қандай да бір қолдау көрмей отыр.

Сөз жоқ, адвокатура жүйесінің тәуелсіздігі сақталуы тиіс. Онсыз мемлекеттік және басқалай органдардың адам құқықтарына нұқсан келтірушілігі атаулыға тосқауыл қоя білу мүмкін емес. Десек те, адвокаттардың жекелеген азаматтарды, мекемелер мен ұйымдардың құқықтық қорғалуын қамтамасыз етуі дегеніміздің өзі, айналып келгенде, сол азаматтар мен мекеме, ұйымдар мүдделерін ғана емес, жалпы құқықтық мемлекетпен қоғам мүддесін білдіреді. Олай болса, адвокатура жүйесін кез-келген мемлекеттік немесе қоғамдық көтермелеуден бас тарту – мекеме, ұйым, кәсіпорындарды былай қойғанда, іс жүзінде жеке адам қорғаудан бас тартуды білдірмек.

Республикамыздағы адвокаттарды қайта дайындықтан өткізіп, олардың кәсіби біліктілігін үнемі арттырып отыруға жол ашатын мамандық жетілдіру жүйесі Әділет Министрінің жанынан құрылған Біліктілік комиссиясы болады. Ол адвокаттарға адвокаттық қызметтікке рұқсат беретін лицензиялар бере алады. Онда да біліктілік сынағынан сүрінбей өткендерге. Өйткені, кез-келген қорғаушы адвокаттың кәсіби дайындығы тергеу прокуратура және сот органдарының қызметкерлерінің дайындығынан жоғары болмаса кем түспеуі тиіс. Сондай-ақ, ел экономикасына нарық тетіктерінің кеңінен ендірілуі тұсында сұранысы күрт төмендеп кеткені рас. Нәтижесінде, өз ісін жетік білетін сауатты тәжірибелі мамандар басқалай жалақысы жоғары салаларға немесе жекеменшікті құқықтық қызмет көрсету мекемелеріне не болмаса өз бетінше ақылы қызмет көрсетуге көшуге мәжбүр.

Мұның өзі бір жағынан, халықтың күн көрісін төмен топтарының сапалы және дер уақытта құқықтық жәрдем алуға шамасы жетпеушілігін, екінші жағынан адвокатура алқаларының кәсіби деңгейі жоғары маман-заңгерлерге зәрулігін туғызады.

Кеңес үкіметі тұсында, қалыптасқан дәстүр негізінде адвокатураның қызмет шеңбері қазір екі салада қатар қарастырылып келеді, адвокатура алқасындағы міндеттемеліктер құқықтық жәрдем алуға мүдделі азаматтармен жұмыс. Бірақ, алқалық жүйенің тиімсіздігі сол, құқықтық қызмет көрсету облыс, әрі кеткенде аудан орталықтарынан аса алмай, ауыл-селолық жерлерді өз дәрежесінде қамтымай-ақ келеді. Ал республикамызда қала халқына қарағанда ауыл тұрғындарының үлес-салмағы басым екендігін ескерсек, құқықтық жәрдем көрсетудің негізгі салмағын ауылға қарай бағыттауы кез жеткен секілді. Шын мәнінде, қарап отырсаңыз азаматтардың қарапайым ғана құқын бұзушылықтың барлығы құқықтық реформа талаптарын былай қойғанда, адам құқығы дегеннің өзін көп аса түсіне бермейтін, орталық аймақтардан алыс аудандық жерлерде орын алып жатыр. Ауыл тұрғындарымен салыстырғанда құқықтық сауаты да біршама жоғары, қаржылай-материалдық мүмкіндіктері де кең қала халқына ғана қызмет көрсету мәселенің таяз, бір жақты шешімі. Осы орайда бәлкім адвокатуралардың алқалық құрылымын қайта қарау керек болар деген ой келеді. Мәселен, қазір қоғамдық ұйым болып табылса да, табысы төмен тұрғындарға мемлекет тарапынан бөлінетін қаржылай-материалдық база негізінде қызмет көрсету жүктелген облыстық адвокаттар алқалары мен аудандық заң консультацияларын Әділет министрлігі мен оның жергілікті құрылымдары құзырына тікелей қарайтын қылған жөн сияқты. Ал ерікті қоғамдық бірлестіктер ретінде адвокаттардың республикалық ассоциациясы мен оның жергілікті бөлімшелерін ашуға мүмкіндік берген дұрыс. Осылай болған ретте, маман-заңгерлерге тиесілі кейбір жеңілдіктер қорғаушылардың адвокатураның мемлекеттік жүйесіне деген ынталылығын тудырып, ерікті ассоциациялар жеке меншік мүдделігінен келіп шығатын артықшылықтарды пайдалана алар еді. Бұл айналып келгенде, құқықтық жәрдем беру саласында оң бәсекелестік пен көрсетілер құқықтық қызметтің сапалы түрде жаңаруына, сөйтіп азаматтардың ерікті түрде таңдау мүмкіндігіне ие болуына жол ашатыны сөзсіз. Оның үстіне, адвокатура жүйесіндегі мұндай нақты бөлініс, (жария құқық және жеке құқық) оның тәуелді немесе керісінше тәуелсіз болу керектігі жайлы қарама-қайшы пікірлерді жоққа сайып, әр нәрсені өз орнына қойып беретіні күмәнсіз. Мұндай бөлініс қылмыстық-процессуалдық практикадағы осы кезге дейін орын алып келген мемлекеттік айыптаушы – прокурор мен қоғамдық қорғаушы – адвокат арасындағы дағдылы тепе-теңсіздікті (айыптау үнемі үстем тұрып келген рас қой) жоюға да себептігін

тигізіп, қылмыстық процестегі шынайы айтысушылық (состоятельность) принципін қалпына келтірмек. [4, 8 б].

Сонымен қатар, келешек қабылданар заң жобасында заңгерлік еңбек жолын аудандық жерлердегі адвокатура бюроларынан бастайтын мамандарға белгілі бір жеңілдіктер көзделсе, олардың мемлекеттік адвокатура жүйесімен тізе қоса отырып ауыл тұрғындарының бүгінгідегідей құқықтық «қорғансыздығына» шек қоя алатынында дау жоқ.

Қуатты әрі тәуелсіз қорғау болмаған жерде әділетті сот үкімі (шешімі) орын алуы мүмкін емес. Бұл ретте республикамыздағы адвокатура қызметін екінші дәрежелі, мән-мағынасы мардымсыз, маңызы төмен сала ретінде қабылдайтын құқықтық нигилизмнің түп-тамырын жою аса өзекті мәселе. Олай болса, қоғамымыз бен мемлекетімізге тек прогрессивті құқықтық сана-сезім ғана емес, келешекке кепілдік болар адвокатура да қажет. Олардың жеке адамдар мен қоғамдық ұйымдарға тиімді және өз дәрежесіне лайық қызмет көрсете білуі жалпы демократиялық даму процесінің көрсеткіші болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1 Государственная программа правовой реформы в РК (основные направления). Собрание актов президента РК и правительства РК №9. - 1994.

2 ҚР Конституциясы 1995.30.08. 1998 ж. 7-қазандағы 18.05.2007 №284-І ҚР Заңымен енгізілген өзгерістермен толықтырулар.

3 Тыныбеков С.Т. организационные формы и деятельность адвокатуры в Республике Казахстан. – Алматы: Қазақ университеті, 1997.

4 Мейірбекова Г.Б. Адвокатура және адвокаттық қызмет / Оқу құралы. – Алматы: Жеті Жарғы, 2012.

Резюме

Г.Б.Мейірбекова – ассоциированный профессор
кафедры «Гражданско-правовых дисциплин» КазНПУ имени Абая
Организационные и правовые основы адвокатской деятельности

В статье автором указаны основные требования предъявляемые к участию адвоката в процессе. Участие адвоката должно не только влиять на решение или на приговор суда, но и иметь воспитательное значение для участвующих в деле, который должен осознать свою ответственность и сделать соответствующие выводы.

Resume

G.B. Meirbekova – associate professor of cathedra of «Civil law subjects»
Kazakh National Pedagogical University by name of Abai
Organization and law base advocacy activity

In article author specified basic requirements pre-shown to part of advocate in process. Part of advocate must not only to influence on decision or on sentence of court, but and to have educator value for participating in process which must to realize himself responsibility and to make corresponding conclusions.

ӨОЖ 331.556.4(574)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЖҰМЫС КҮШІНІҢ КӨШІ-ҚОНЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЕҢБЕК НАРЫҒЫНА ӘСЕРІ

Ибраев Жандос Габитович – құқық магистрі, М.Әуезов атындағы ОҚМУ оқытушысы

Андатпа

Көші-қон – адамдардың тұрғылықты мекенінен әр түрлі себептермен басқа жерге қоныс аударуы, көшіп-қонуы. Еңбек нарығы - бұл тауар болып табылатын еңбек ресурстарының нарығы, яғни сұраныс пен ұсыныс механизмі арқылы экономикалық агенттердің арасындағы бәсекелестіктің нәтижесінде жұмыспен қамтудың белгілі көлемі және еңбек төлемі дәрежесі орнайтын экономикалық орта немесе болмыс болып табылады.

Бұл мақалада Қазақстан Республикасында жүріп жатқан күрделі көші- қон процестері және жұмыс күшінің көші- қон динамикасының елдің еңбек нарығына тигізетін әсері жан-жақты қарастырылады.

Түйін сөздер: Көші-қон, еңбек нарығы, жұмыспен қамту, экономикалық орта, бәсеке, еңбек ресурсы, жұмыс күші, нарықтық қатынас.

Қазіргі кезде Қазақстан Республикасында жүріп жатқан күрделі көші-қон процестері елдің және оның аймақтарының әлеуметтік-экономикалық дамуының қазіргі кезеңдегі тікелей көрінісі болып табылады. Қазақстандағы жаңа экономикалық процестер, тең құқықты қатысушы ретінде елдің әлемдік нарыққа шығуы жұмыс күші көші-қонының кеңінен өріс алуына және оның нысандарының өзгеруіне әкелді. Осының негізінде жұмыс күшінің көші-қон процесі сапалық жаңа сипаттамаларға ие болып, оның динамикасын елеулі түрде күшейтіп отыр. Яғни нарықтық жағдайда осы процестің мазмұны мен заңдылықтарын зерттеу қажеттігін тудырады.

Ел Президенті Қазақстан халқына Жолдауында ұлттық қауіпсіздік басымдылықтарының деңгейіне мықты демографиялық және көші-қон саясаттың шығаруды біздің мемлекетіміздің алғашқы басымдықтарының дәрежесіне көтеруі кездейсоқтық емес. Сондай-ақ Елбасының Қазақстан халқына арналған Жолдауында адам ресурстарын дамытуға, оның ішінде әлеуметтік мәселелеріне айрықша көңіл бөлген. Мұнда Президентіміз әлеуметтік сала мен адам ресурстарын дамыту Қазақстан үшін шешімі ұзақ мерзімді басымдық болып табылатынын айтты. Нарықтық қатынастың дамуы жұмыс күшінің аумақтық қозғалысының, еңбектің ұлттық және аймақтық нарықтарын қалыптастыру мен реттеудің жаңа ерекшеліктерін зерттеу қажеттілігін туғызды.

XX ғасырдың 90-жылдарынан бастап жұмыс күшінің көші-қон ағындары жедел өсе бастады. Жаһандану процесі халықаралық ынтымақтастықтың қажеттіліктеріне, икемді еңбек нарығы сипатының көбеюіне және оның ішінде, кәсіби және аумақтық мобилділіктің өсуіне айтарлықтай ықпал ете бастады. Жұмыс күшінің көші-қоны қазіргі қоғамның экономикалық, саяси және әлеуметтік өмірінде тамыры тереңге жайылған заңды әлеуметтік-экономикалық құбылыс екенін атап өткен жөн.

Экономика тұрғысынан алып қарағанда, халықтың көші-қонының атқаратын басты қызметі «түрлі аудандар мен елді мекендерде әртүрлі сала мен біліктіліктегі жұмыс күшінің сұранысы мен ұсынысының арасындағы сандық және сапалық сәйкестіктерді қамтамасыз ету» болып табылады. Әр түрлі деңгейде ықпал ету бір мағыналы болып табылмайды, соларды қарастыратын болсақ:

* еңбек ресурстарының кейбір бөлігінің шетелге кетуі белгілі бір кәсіби – білікті топтарға, салаларға, аумақтарға сәйкес жергілікті деңгейлерде айқын байқалады және еңбек ресурстарының құрылымдық тапшылығының пайда болуына әкеліп соғуы мүмкін;

* жұмыс күшінің көшіп келуі жаңа жұмыс орнын құруға мүмкіндік береді;

* жұмыс күшінің сыртқы көші-қоны ұлттық еңбек нарығының сапалық құрамының өзгеруіне мүмкіндік туғызады;

* көші-қон білікті, сондай-ақ, біліксіз жұмыс күшінің тапшылығын жабу көздері болып табылады;

* көші-қон халықаралық еңбек нарығында сұраныс пен ұсыныс механизмінің әсер ету тәсілі ретінде көрінеді;

* көші-қон жергілікті нарықтарды барлық мамандықтағы, кәсіптегі, біліктіліктегі жұмыс күшімен толтыруға мүмкіндік туғызады;

* ол ұлттық еңбек нарығында жұмыс күшінің санын реттеу қызметін атқарады.

Сол себептен, жұмыс күші көші-қонының процесі нарықтық қатынастың пайда болуының және дамуының негізінде кең таралды. Нарықтың икемділігі мен қозғалмалылығы еңбек тиімділігін арттыруда және еңбекті пайдаланудың барынша ыңғайлы орындарын іздеуге белсенділігін және қызығушылығын тудыру үшін ынталандырады. Осы айқындамалардың негізінде жұмыс күшінің көші-қонына аумақтық-кеңістіктік типологияның белгісі бойынша әр түрлі деңгейлердегі еңбек нарықтарының арасындағы байланыстырушы звеносы ретінде анықтама беруге болады. Жұмыс күшінің көші-қоны көші-қон процестердің жиынтығы ретінде өзіндік қасиеттерге ие. Еңбек көші-қонының қалыптасуына экономикалық, демографиялық, құқықтық және саяси жағдайлар өз әсерін тигізеді.

Қазіргі кезде экономикалық әдебиеттерде макро – және микро деңгейлердегі еңбек көші-қон процесін талдауға басқалардан гөрі жоғары баға беріледі. Сондықтан факторларды қарастыру талдаудың деңгейіне байланысты. Сонымен, микро деңгейдегі еңбек көші-қонын қарастыру объектісі жеке адамның немесе отбасының көші-қон қозғалысы болып табылады. Мұндай деңгейдегі талдауға көші-қон туралы шешім қабылдауда әсер ететін факторлар жатады.

Макромодельдеуде тұтас көші-қон ағындары (көшіп кету, көшіп келу) талдауға ұшырайды: кететін және келетін жерлерде әсер ететін әр түрлі экономикалық, демографиялық және басқа да факторлардың көші-қон көлемі мен бағытына тәуелділігі.

Көші-қонның ықтимал салдарын талдау және оның еңбек нарығына тигізетін әсерін бағалау үшін екі елдің моделін қарастыруға болады. Мысалы, А-өмір сүрудің неғұрлым жоғары деңгейіндегі – Қазақстанды және Б-төменгі деңгейіндегі – Қырғызстанды. Бұлай болсын делік:

- * көші-қон ешқандай шығын әкелмейді;
- * көші-қонның жалғыз ғана себебі еңбек ақыда айырмашылық болып табылады;
- * екі елдің заңдары иммиграцияға кедергі жасамайды.

Осы шарттардың негізінде жұмысшылар Қырғызстаннан Қазақстанға қашан екі елде еңбек ақы бірдей деңгейде қалыптасқанша эмиграциялана береді. Көші-қонның қарапайым экономикалық сызбасы.

Еңбек ақы қашан екі елде бірдей деңгейде W_e қалыптасқанға дейін Қырғызстаннан Қазақстанға жұмысшылар эмиграциялана береді. Қашан бұл FC ($fc=$) тепе-теңдігі қалыптасқанға дейін мындаған жұмысшылар Б елінен А еліне эмиграцияланады. А еліндегі еңбек ақынның орташа деңгейі W_1 -ден W_e -ге дейін төмендейді. Осы елдегі ұлттық өнімнің көлемі болса $Oabc$ -дан $Oadf$ -ға дейін жоғарлайды. Б елінде керісінше, орташа еңбек ақы W -ден W_e -ге дейін жоғарлайды, ал ұлттық өнімнің көлемі $OABC$ -дан $OADF$ -қа дейін төмендейді.

Кіруші елдегі $cbdf$ ұлттық өнімнің өсуі $FDBC$ -ның жоғалтуларынан асып түсетінін мойындай отырып, ұлттық өнімнің нақты көлемі бүкіл әлемде жоғарылады деген қорытынды жасауға болады.

Жұмыс күшінің көші-қон динамикасы елдің еңбек нарығына жан-жақты әсерін тигізеді. Ең алдымен, бұл – шетелдіктердің еңбегін пайдалану нәтижесінде еңбек нарығының икемділігін жоғарылатады. Көптеген жағдайда мигранттар дағдарыс пен жұмыссыздық жағдайында белгілі бір амортизатор ретінде қарастырылады. Ең ақырында, жұмысқа қамтылғандардың саны және туу процесінің төмен деңгейіндегі индустриалды елдер иммигранттардың көмегімен лайықты деңгейде зейнетақы мен әлеуметтік бағдарламаларды қолдауды жөн санайды.

Көші-қонның қалыптасқан еңбек нарығына тигізетін елеулі ықпалы жайлы жалпы статистикалық мәліметтерде де айтады. Сонымен сыртқы (халықаралық) көші-қон алдыңғы жылдармен салыстырғанда көлемнің төмендегеніне қарамастан Қазақстанда жеткілікті ауқымдық құбылыс болып қалуда.

Жұмыс күшінің эмиграциясын реттеу жүйелерін қалыптастыру соңғы бірнеше жылдың ішінде Қазақстанда да жүргізіліп келеді. Сонымен бірге, бұл бағыттағы бірқатар маңызды ілгерілеуге қарамастан процестің әлі бастапқы кезеңде тұрғанын мойындаған жөн және әлемдік тәжірибенің жинақтаған әлемдік тәжірибесін есепке алу өте өзекті болып отыр.

Еңбек эмиграциясы құрылымын реттеу және көлемін қысқартудың ең айқын тәсілі – елден шығуға тікелей келесідей әкімшілік шектеулерді енгізу болып табылуы да мүмкін: шетелдік төлқұжат беруді шектеу, жұмысшылардың жекелеген санаттарының елден шығуына тыйым салу, жекелеген мамандықтар өкілдерінің еңбек көші-қонына эмиграциондық квота және т.с.с. ТМД елдерінде елден шығуға шектеулердің ертерек қалыптасқан нысандарына қайта оралу туралы оқтын-оқтын ұсыныс жасалуда. Алайда, бұл Қазақстан үшін тиімсіз, өйткені бір жағынан, бұл елдің халықаралық міндеттемелерімен, екінші жағынан ұлттық заңдармен қайшы келеді, және үшіншіден адам құқығының бұзылуына әкеліп соғады.

Еңбек етуші мигранттарды елге тартуды ынталандыру жүйесін қалыптастыру проблемасы және

инвестициялау маңызды, әрі өзекті мәселе болып табылады. Рецепиент елдердің тәжірибесі көрсетіп отырғандай, тиісті міндеттер үкіметтік деңгейде рецепиент елдермен немесе миграция жөніндегі мемлекеттік органдардың тікелей қатысуымен жасалатын ұжымдық келісім-шарт негізіне жұмысшыларды тартатын жұмыс берушілермен жасалатын келісімнің негізінде, сондай-ақ мемлекеттік органдардың сол еңбек етуші мигранттармен өзара әрекет етуі жолымен де шешілуі мүмкін.

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасында жұмыс күшінің экспорт- импорт процесін қалыптасу кезеңі жүріп жатыр. Халықаралық еңбек нарығына біріге отырып, еліміз өзінің орнын табуға талпынуда. Әлем қазақстандық жұмыс күшін, оның деңгейі мен болашақта пайдалану мүмкіндіктерін енді ғана танып келеді. Республика, өз кезегінде, шетел жұмыс күшін белсенді пайдалануда. Демек, жұмыс күшінің сыртқы еңбек миграциясының процесін нормативтік-құқықтық және экономикалық негізде реттеудің объективтік жүйелерін (халықаралық құқықпен негізделген, кез келген уақытта ұлттық еңбек нарығының тұжырымдамасын қорғайтын) талап етеді.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Белгібаева Қ.Қ. Әлеуметтік- экономикалық статистика. - Алматы: «Қазақ университеті». -2006.-260б.
- 2 Бибатырова І.А., Кекілов Б.Ж. Ұлттық экономиканы мемлекеттік реттеу. - Алматы: «Қазақ Университеті». - 2007.- 99б.
- 3 Даулбаев Қ.Б. Қазақстан Республикасындағы шетел инвестициялар іс- әрекеттері (проблемалар және болашағы) // Саясат. -2006. - №3. - 32-35б.
- 4 Қалдыбаева А.Е. Посткеңестік мемлекеттердің әлемдік шаруашылыққа экономикалық интеграциялануы: ерекшеліктері және қазіргі кездегі тенденциялары // Саясат. - 2006. - №8. - 12-14б.
- 5 Мұқан Б.Ф. Нарықтық қатынастар жағдайындағы әлеуметтік сфераны реттеу // Аналитик. -2007.- №2.- 21-22б.
- 6 Нұрпейісова К.Қ. Қазіргі заманғы аймақтық экономикалық интеграциялық топтардың қалыптасуы мен даму жолдары // Евразийское сообщество. -2008.-№1. - 41-43б.

Резюме

Ибраев Жандос Габитович - преподаватель ЮКГУ им М.Ауэзова

В данной статье рассматривается миграция рабочей силы в РК и его воздействие на рынок труда.

Resume

Ibraev Zhandos Gabitovich - teacher of the SKSU named after M.Auezov

In given article labor migration in the Republic of Kazakhstan and its impact on the labor market.

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ПОРТФЕЛЯ ЦЕННЫХ БУМАГ НА КАЗАХСТАНСКОМ РЫНКЕ

Мазбаев Тайыр - магистрант 2 курса Академии Экономики и права

Аннотация:

Применение эффективных методов по оценке портфеля ценных бумаг является основной проблемой в финансовом секторе РК, которую необходимо решить, для достижения конкурентоспособного рынка.

Ключевые слова: Ценная бумага, рынок, менеджер, капитал, стандарт, анализ.

Как вы знаете ни на одном фондовом рынке мира нельзя найти ценную бумагу, которая одновременно обладала бы такими характеристиками, как высокая доходность, высокая надежность и высокая ликвидность, ведь каждая отдельная бумага может обладать максимум двумя из этих качеств. Отсюда следует, что сущностью портфельного инвестирования как раз является распределение инвестиционного потенциала между различными группами активов. В зависимости от того, какие цели и задачи изначально стоят при формировании того или иного портфеля, выбирается определенное процентное соотношение между различными типами активов, составляющими портфель инвестора. На современном этапе главной задачей менеджера управляющего портфелем ценных бумаг становится грамотно сформированный портфель активов, сочетающий в себе разумный риск и приемлемую доходность.

Теория формирования инвестиционного портфеля ценных бумаг, берет свое начало примерно с тех времен, когда появились сами ценные бумаги, и является следствием естественного нежелания инвестора полностью связать свое финансовое благополучие с судьбой только одной компании. Поэтому для получения максимальной отдачи от инвестирования на фондовом рынке его участники начали формировать портфели ценных бумаг, тем самым, уменьшая риск своих вложений, а также повышая их рентабельность и прибыльность.

Методология же инвестиционного менеджмента начала складываться в 20-е годы XX-го столетия с появлением понятия «истинной» цены акции. Задача инвестора состояла в том, чтобы приобрести недооцененные акции, чья рыночная цена на момент покупки ниже истинной, и избавиться от переоцененных бумаг и тем самым получить в перспективе максимальную прибыль. Эта цель не менее актуальна и сейчас.

За сравнительно короткий период, начиная с 50-х гг. XX-го столетия, теория портфельных инвестиций, которая возникла и развивалась исходя из потребностей экономических субъектов стран с развитой рыночной экономикой, получила столь значительное распространение среди экономистов, что обычно говорят о ее революционном развитии. По проблемам портфельных инвестиций выпущены академические учебники, читаются курсы во всех ведущих экономических вузах мира, проводятся научные разработки и защищаются диссертации. То внимание, которое уделяется портфельным инвестициям, вполне соответствует радикальным изменениям, произошедшим во второй половине двадцатого столетия в экономике промышленно развитых стран.

С необходимостью понимания и применения портфельной теории столкнулись и казахстанские профессиональные управляющие при формировании своих первых портфелей ценных бумаг в условиях рискованного казахстанского финансового рынка. Отечественным инвесторам требуются экономические технологии, разработанные и испытанные в странах с длительной историей высокоразвитых рыночных отношений. И одной из таких технологий является портфельное инвестирование.

Данная проблема достаточно глубоко разработана за рубежом, тогда как в Казахстане она только сейчас находит понимание и начинает разрабатываться. Кризис 1998 и 2008 года и последовавшие за ним несколько лет рецессии на казахстанском рынке ценных бумаг, показали, что недостаточно просто купить акции для сохранения, а тем более приумножения капитала. Все мы понимаем, что своевременный аудит поможет скорректировать курс, который выбрал менеджмент и впоследствии поможет не только сохранить, но и преумножить свои капитал. Купленными акциями надо управлять и приобретать не набор ценных бумаг, а формировать портфель, в котором каждая бумага была отобрана по определенному принципу. Неэффективное управление портфелями ценных бумаг и отсутствие их четкой структуры привели к огромным потерям инвесторов в момент кризиса, а те немногие кто, использовал хотя бы зачаточные знания оценки эффективности ценных бумаг смогли скорректировать свой портфель ценных бумаг и не оказаться во власти неблагоприятных факторов.

На современном этапе оценка эффективности портфеля ценных бумаг в Казахстане находится на стадий развития, по нескольким причинам:

Во-первых наш рынок достаточно нестабилен, что бы на нем можно было применять зарубежные модели оценки, как например модель Марковица, Шарпа и Квази-Шарпа. Ниже приведены основные допущения по каждой модели, которые показывают, каким должен быть рынок, чтобы можно было применить к нему эти модели.

Модель Марковица имеет следующие основные допущения:

- в качестве доходности ценной бумаги принимается математическое ожидание доходности;
- в качестве риска ценной бумаги принимается среднее квадратическое отклонение доходности;
- принимается, что данные прошлых периодов, используемые при расчете доходности и риска, в полной мере отражают будущие значения доходности;
- степень и характер взаимосвязи между ценными бумагами выражается коэффициентом линейной корреляции.

Основные допущения модели Шарпа:

- в качестве доходности ценной бумаги принимается математическое ожидание доходности;
- существует некая безрисковая ставка доходности, т.е. доходность некой ценной бумаги, риск которой всегда минимален по сравнению с другими ценными бумагами;
- взаимосвязь отклонений доходности ценной бумаги от безрисковой ставки доходности с отклонениями доходности рынка в целом от безрисковой ставки доходности описывается функцией линейной регрессии;
- под риском ценной бумаги понимается степень зависимости изменений доходности ценной бумаги от изменений доходности рынка в целом;
- считается, что данные прошлых периодов, используемые при расчете доходности и риска, отражают в полной мере будущие значения доходности.

Основные допущения модели "Квази-Шарп" состоят в следующем

- в качестве характеристики доходности ценной бумаги принимается математическое ожидание доходности;
 - под единичным портфелем ценных бумаг понимается портфель, состоящий из всех рассматриваемых ценных бумаг, взятых в равной пропорции;
 - взаимосвязь доходности ценной бумаги и доходности единичного портфеля ценных бумаг описывается линейной функцией;
 - под риском ценной бумаги понимается степень зависимости изменений доходности ценной бумаги от изменений доходности единичного портфеля;
 - считается, что данные прошлых периодов, используемые при расчете доходности и риска, отражают
- Модель "Квази-Шарп" рационально применять при рассмотрении сравнительно небольшого количества ценных бумаг, принадлежащих к одной или нескольким отраслям. С помощью нее хорошо поддерживать оптимальную структуру уже существующего портфеля.

Во-вторых, отсутствие «историй», как таковой. Так как наш рынок является относительно молодым по сравнению с аналогичным западным рынком, то те модели, которые были разработаны западными специалистами, на основе их истории, не применимы у нас.

Мы знаем, что одним из основных принципов трейдера является принцип повторения. Суть принципа повторения заключается в том, что при применении технического анализа, аналитик берет в расчет показатели предыдущих лет, т.е. сюда входят и числа Фибоначи, и волны Эллера и т.п.

Так почему же нельзя брать в расчет показатели последних 20 лет? Причина в том, что наша страна в течение последних 20 лет плавно переходила к рыночной экономике и множество предприятий не имели стабильных финансовых показателей, а если и имели, то они не соответствовали требованиям западных аналитиков, которые предполагали под стабильными финансовыми показателями, показатели крупнейших компаний, имеющим вековую историю.

В-третьих, в большинстве моделей используются компаний, которые имеют равную долю на рынке. Когда на рынке большое количество компаний, то их доля, в общем, объема становится мизерной, что в свою очередь приводит к незначительным изменениям общего индекса, даже если небольшое количество компаний показывают негативную динамику.

Как мы знаем на Казахстанском рынке представлено незначительное количество эмитентов и около

10% имею в общем индексе более 50%. Это говорит о том, что основное требование при применении этих моделей не соблюдаются.

Проведя исследование по данной теме, можно сделать вывод, что на данном этапе основной проблемой является отсутствие прозрачности компаний, что в свою очередь приводит к не достоверной оценке компании выходящих на рынок.

В четвертых нет открытости, компаний в большинстве случаев скрывают свои доходы и предоставляют не всегда верную финансовую отчетность, что в свою очередь приводит к неадекватной оценке компаний на фондовом рынке.

В пятых недоверие. Многие отечественные инвесторы, не говоря об иностранных, не хотят вкладывать в отечественные компании из-за отсутствия доверия к этим компаниям. И как следствие мы видим низкий объем сделок на казахстанской фондовой бирже.

Для того, что бы Казахстан мог конкурировать с ведущими экономиками мира и быть достаточно привлекательным для инвестора ему необходимо:

- Создать комиссию, которая будет заниматься построением качества корпоративного поведения компаний, что в свою очередь позволит инвесторам определить: соблюдаются ли в компании интересы акционеров, насколько эффективна структура управления и акционерного капитала, является ли предприятие открытым для внешних пользователей и т.д.

- Привлечь иностранные рейтинговые компании для оценки и присвоения рейтинга отечественным компаниям на основе показателей доходности и риска. В результате построения рейтинга акций на основе показателей доходности и риска, мы сможем прийти к выводу, насколько то или иное предприятие обладает определенным инвестиционным потенциалом, эффективность использования которого зависит не только от состояния экономического развития страны, но и от уровня рыночной активности акционерных обществ на рынке корпоративных ценных бумаг.

- Улучшить существующую нормативно — правовую базу. Существующий закон «О рынке ценных бумаг», не затрагивает в полной мере все аспекты рынка ценных бумаг Казахстана. История показывает, насколько важна роль права в становлении той или иной структуры. По сути это является одним из главнейших способов контроля над рынком ценных бумаг. Поэтому стоит уделять особое внимание законодательной базе.

- Соблюдать принцип рациональной информационной открытости перед субъектами рынка. Для компаний суть данного условия заключается в создании реально доступных и информационно обеспеченных корпоративных интернет - сайтов, которые фактически должны стать основным источником информации для построения рейтинга рыночной ценности долевых ценных бумаг. Также государством должны быть разработаны стандарты предоставления информации посредством интернета, а именно:

- показатели доходности, риска, ликвидности и т.д.;
- рейтинговые оценки иностранных компаний;
- полная финансовая отчетность; и т.д.

- Проведение IPO компаний с государственным участием на казахстанской фондовой бирже.

Список литературы:

- 1 «Анализ ценных бумаг» Бенджамин Грэхем, Дэвид Додд. - 880 стр.
- 2 Рынок ценных бумаг: Учебник / Под ред. В.А. Галанова, А.И. Басова. – М. Финансы и статистика, 2001. - 448 с.

Резюме

Мазбаев Тайыр - магистрант 2 курса Академии Экономики и права

Применение эффективных методов по оценке портфеля ценных бумаг является основной проблемой в финансовом секторе РК, которую необходимо решить, для достижения конкурентоспособного рынка.

Resume

Mazbaev Tayir - Master 2 course of the AEL

The use of effective methods of assessment of the securities portfolio is a major problem in the financial sector of the Republic of Kazakhstan, which must be solved in order to achieve a competitive market.

ӘОЖ 326.106:962

ЗАҢ ТЕРМИНДЕРІН МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛГЕ ДҰРЫС АУДАРУ - БҮГІНГІ КҮННІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕСІ

Омар Бауыржан Мұсаханұлы – құқық магистрі,
Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
«Азаматтық құқық және іс жүргізу» кафедрасының оқытушысы,
Айдарбеков Айтжан - Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ, заң факультетінің 4 курс студенті

Андатпа

Бүгінгі күні аудармадағы қателіктер күн тәртібінен түспей тұрған мәселелердің бірі. Мұндай келеңсіздіктер мамандарды бей-жай қалдырмауы керек деп ойлаймыз. Мәселен, бір ғана мысал ретінде ауқымды нормативтік құқықтық акті болып есептелетін, реттеу объектісі өте кең заң құжаттарының бірі Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің қазақ тіліндегі нұсқасында орын алған кемшіліктерді айтуға болады. Соның бір ғана түрін талдап қарағанда, мынаны байқауға болады, мәтіндегі сөз тіркестерінде жалғаулар артық жалғанып, аудармалар бұрмаланып кеткен.

Түйін сөздер: Ұлттық заңнама, заң терминдері, әдеттегі құқықтар, күнделікті құқықтар, несие шарты, несие алушы, ссуда.

Заң мамандығындағы заңдардың, нормативтік құқықтық актілер мен т.б. құжаттардың едәуір бөлігін терминдер құрайды. Ал, осы терминдердің негізгі мақсаты - бір ұғымды білдіріп, бірыңғай түсінілуі тиіс. Заңдарды, нормативтік құқықтық актілерді және т.б. құжаттарды әзірлейтін қызметкерлер мен аудармашылар жаңа терминдерді және бұрыннан қолданылып жүрген немесе түрлі өзгерістерге ұшыраған терминдерді күнделікті жұмыста дұрыс қолдана білуі керек. Ұлттық заңнама терминологиясында шешімін таппай отырған өзекті проблемалардың бірі – заңдардағы, нормативтік құқықтық актілердегі және т.б. ресми құжаттардағы терминдердің бірізге келмеуі және дұрыс аударылмауы [1, 1].

Жалпы жағдай. “Тіл туралы” Заңның 4-бабында “Мемлекеттік тіл – мемлекеттің бүкіл аумағында, қоғамдық қатынастардың барлық саласында қолданылатын мемлекеттік басқару, заң шығару, сот ісін және іс қағаздарын жүргізу тілі”, – деп жазылған. Бірақ осы қағиданы ойдағыдай жүзеге асыруда мемлекеттік органдарда нақты әрекетті тіпті жеткіліксіз [2, 1].

Қазіргі таңда ресми құжат жобаларының барлығы дерлік алдымен орыс тілінде әзірленіп, содан соң қазақ тіліне аударылатыны баршаға мәлім. Орыс тіліндегі мәтіндер жұмыс барысында бірнеше рет талқыланып, пысықталады. Ал қазақ тіліндегі мәтіндерде терминдер бірізділігінің сақталмауының бірден-бір себебі – орыс тілінде әзірленген ресми құжаттарды қазақ тіліне аудару жөніндегі күрделі жұмысты, яғни құжат мәтінінің қазақша нұсқасына жауапкершілікті аудармашыға жүктей салу. Тиісті саланың мамандары оқып-тексермеген терминдер аудармашының ғана ой-өрісіне байланып, кейбір өрескел қателер кетіп жататыны да осыдан. Сондай-ақ, аудармашылардан құжаттардың жедел дайындалуын талап ету заң терминдерінің бірізді, ал кейбір жағдайларда мәтіндердің тең түпнұсқалы болмауына әкеп соғады. Осыған байланысты жұмыс барысында заң маманы болғандықтан қолданыстағы кодекстер мен заң әдебиеттеріне көптеп жүгінуге тура келеді. Сол кезде кодекстер мен заң әдебиеттеріндегі терминдер мен мәтіндерді оқи отырып, өзін түсінбейтін жағдайлар көптеп кездесетіндігі қынжылтады. Бүгінгі күні аудармадағы қателіктер күн тәртібінен түспей тұрған мәселелердің бірі. Мұндай келеңсіздіктер мамандарды бей-жай қалдырмауы керек деп ойлаймыз. Мәселен, бір ғана мысал ретінде ауқымды нормативтік құқықтық акті болып есептелетін, реттеу объектісі өте кең заң құжаттарының бірі Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің қазақ тіліндегі нұсқасында орын алған кемшіліктерді айтуға болады. Соның бір ғана түрін талдап қарағанда, мынаны байқауға болады, мәтіндегі сөз тіркестерінде жалғаулар артық жалғанып, аудармалар бұрмаланып кеткен. Мәселен, ҚР Азаматтық кодексінің Жалпы бөліміндегі бірнеше бапқа талдама жасағанда, мынадай кемшіліктерді байқадық. Мысалы, ҚР Азаматтық кодексінің Жалпы бөліміндегі 3-бабының 4. тармағында: «Азаматтық қатынастар, егер әдеттегі құқықтар, соның ішінде іскерлік қызмет өрісіндегі әдеттегі құқықтар Қазақстан Республикасы аумағында қолданылып жүрген азаматтық заңдарға қайшы келмесе, солармен реттелуі мүмкін» - деп көрсетілген. Мұндағы «әдеттегі құқықтар» - дегеніміз не? Қазақша «әдеттегі» - деген сөз «күнделікті» деген мағына береді. Сонда «әдеттегі құқықтар» - дегеніміз, «күнделікті құқықтар» - деген сөзбе? Ал, ҚР Азаматтық кодекстің Жалпы

бөлімінің орыс тіліндегі нұсқасында 3-статья. 4. «Гражданские отношения могут регулироваться «обычаями», в том числе «обычаями делового оборота», если они не противоречат гражданскому законодательству, действующему на территории Республики Казахстан» - деп көрсетілген. Мұндағы «обычаями» - сөзі «әдет-ғұрыптағы» - деген мағына береді. ҚР Азаматтық кодексінің Жалпы бөліміндегі 223-бабының 3-тармағында «Ерлі-зайыптылардың бірінің міндеттемелері бойынша «жаза» өз меншігіндегі мүлікке ғана, сондай-ақ бұл мүлікті бөлісу кезінде ерлі-зайыптылардың біріне тиесілі болатын ортақ мүлкіндегі өз үлесіне ғана қолданылуы мүмкін» - деп көрсетілген. Ал, ҚР Азаматтық кодекстің Жалпы бөлімінің орыс тіліндегі нұсқасында 223-статья. 3. «По обязательствам одного из супругов «взыскание» может быть обращено лишь на имущество, находящееся в его собственности, а также на его долю в общем имуществе супругов, которая причиталась бы ему при разделе этого имущества» - деп көрсетілген. Мұндағы «взыскание» - сөзі «өндіріп алу» - деген мағына береді. Ал, «жаза» сөзі тек Қылмыстық кодексте қолданылмайды ма? Сонымен қатар, ҚР Азаматтық кодекстің Ерекше бөліміндегі бірнеше баптарында мынадай кемшіліктерді байқауға болады. Мысалы, 604-бабының 1-тармағында: «Мүлікті тегін пайдалану шарты (несие шарты) бойынша бір тарап (несие беруші) екінші тарапқа (несие алушыға) мүлікті тегін уақытша пайдалануға береді, ал соңғысы мүліктің қалыпты тозуын ескере отырып, қандай күйде алса, сондай күйде немесе шартта ескертілген күйде қайтаруға міндеттенеді» - деп көрсетілген. Ал, орыс тіліндегі нұсқасында (**Статья 604**).«1. По договору безвозмездного пользования имуществом (**договору ссуды**) одна сторона (**ссудодатель**) передает имущество в безвозмездное временное пользование другой стороне (**ссудополучателю**), а последняя обязуется вернуть то же имущество в том состоянии, в каком она его получила, с учетом нормального износа, или в состоянии, обусловленном договором» - деп көрсетілген. Мұндағы «несие шарты»-«**договору ссуды**», «несие беруші»-«**ссудодатель**», «несие алушыға» - «**ссудополучателю**»-деп қате аударылған. Несие – деген сөзге келетін болсақ, «**Несие**»(лат. creditum — несие, credo - сенемін, сенім білдіремін), несие белгілі - бір мерзім бойы пайдаланып, қайтарылу үшін әдетте, пайыз төлеу шартымен ақшалай немесе тауар түрінде берілетін қарыз. 604-бап. «Мүлікті тегін пайдалану шарты» - деп көрсетілген. Яғни, «**несие**»сөзі мүлдем үйлеспейтінін байқауға болады. Сондықтан, «**ссуда**»-сөзінің қазақ тілінде аудармасы жоқ болғандықтан, кірме сөз ретінде «**ссуда**» - деп қалдырған дұрыс болар деп ойлаймыз [3, 195].

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің (Ерекше бөлім) «Тауар жеткізілімі» деген 3-параграфында жекелеген терминдер бірізді қолданылмаған, ал кейбір сөйлемдер мүлдем қате аударылған. Кодекстің 3-параграфымен қамтылған 458-477-баптардың мәтіндерінде «поставка товара» және «договор поставки товара» деген сөз тіркестері тиісінше «тауар жеткізілімі», «тауар беру» және «тауар жеткізілімі шарты», «тауар беру шарты» деп әртүрлі аударылған. Сондай-ақ, «Тауарларды таңдау» деген 468-баптың 2 және 4-тармақтарында «после получения уведомления поставщика о готовности товаров» деген бірдей тіркес «тауар берушінің тауарлар дайын деген хабарын алғаннан кейін» және «тауар берушінің тауарлардың дайын екендігі туралы хабарын алғаннан кейін» деп екі түрлі болып берілген. Осы 468-баптың 4-тармағы дұрыс аударылмаған. Орысша мәтіні: «4. Невыборка покупателем (получателем) товаров в установленный договором поставки срок, а при его отсутствии - в разумный срок после получения уведомления поставщика о готовности товаров, дает поставщику право отказаться от исполнения договора либо потребовать от покупателя оплаты товаров». Қазақша былай деп қате аударылған: «4. Сатып алушының (алушының) шартта белгіленген тауар жеткізілімі мерзімінде, ал ол болмаған кезде - тауар берушінің тауарлардың дайын екендігі туралы хабарын алғаннан кейін қисынды мерзімде тауарларды таңдамалы тауар берушіге шартты орындаудан бас тартуға немесе сатып алушыдан тауарларға ақы төлеуді талап етуге құқық береді». Дұрыс нұсқасы: «4. Сатып алушының (алушының) тауар жеткізілімі шартында белгіленген мерзімде, ал мұндай шарт болмағанда - тауар берушінің тауарлар дайын екені туралы хабарын алғаннан кейін қисынды мерзімде тауарларды таңдамауы тауар берушіге шартты орындаудан бас тартуға не сатып алушыдан тауарларға ақы төлеуді талап етуге құқық береді». Сонымен қатар, Кодекстің 474-бабының тақырыбы мен мәтініндегі «просрочку поставки товара» деген сөз тіркесі тиісінше «тауар беруді кешіктіргені» және «беруді кешіктіргені» деп, ал 475-баптың тақырыбы мен 2-тармағындағы «по нескольким договорам поставки» деген сөз тіркесі тиісінше «тауар берудің бірнеше шарттары» және «тауар жеткізілімінің бірнеше шарттары» деп екі түрлі болып жазылған. Сондай-ақ, 475-бапта «одноименные товары» деген сөз тіркесі «аттас тауарлар» деп қате аударылған. Сонымен қоса, лингвистикалық талдау барысында 476-баптың 2 және 3-тармақтарында «нарушение договора поставщиком» және «нарушение договора покупателем» деген сөз тіркестері тиісінше «тауар берушімен шарттың бұзылуы» және «сатып алушымен шарттың бұзылуы» деп, ал 4-тармағы «Тараптардың келісімімен шартты орындаудан немесе оны біржақты өзгертуден біржақты бас тартудың өзге де негіздері көзделуі мүмкін» деп қате аударылған. Бұл тармақтың орысшасы: «4. Соглашением сторон

могут быть предусмотрены иные основания одностороннего отказа от исполнения договора или одностороннего его изменения». Дұрыс нұсқасы: - «4. Тараптардың келісімімен шартты орындаудан біржақты бас тартудың немесе оны біржақты өзгертудің өзге де негіздері көзделуі мүмкін» деп жазылуы керек, өйткені осы баптың 1-тармағында: «1. Тараптардың біреуі (осы Кодекстің 401-бабы 2-тармағының екінші бөлігі) шартты елеулі түрде бұзған жағдайда шартты (толық немесе ішінара) орындаудан біржақты бас тартуға немесе оны біржақты өзгертуге жол беріледі» делінген [4, 31].

Орыс тілінде әзірленген ресми құжаттарды қазақ тіліне аударумен айналысатын мамандар үнемі қолданыстағы заңнамаға сүйеніп, оны басшылыққа алады. Ал, қолданыстағы заңнамалық актілерде жекелеген терминдер мен сөз тіркестерінің әртүрлі жазылғанын, сондай-ақ кейбір сөйлемдер мағынасы бұрмаланып, мүлдем қате аударылғанын жиі кездестіруге болады. Сол себепті, бүгінгі таңда, кез келген мемлекеттік органның басшылары заңнамалық актілер жобаларының қазақ тіліндегі мәтіндерінің сапалы болуына айрықша назар аудара отырып, мемлекеттік тілге барынша қолдау көрсетуі керек. Осы тұрғыдан, құжаттарды мемлекеттік тілде әзірлеу жұмысын аудармашыларға ғана жүктей салуды, қазақ тілін аударма тіліне айналдыру процесін тоқтату мақсатында олар кез келген ресми құжатты, заңнамалық актілердің жобаларын әзірлеумен айналысатын өз қарамағындағы қызметкерлерден қазақ тілін жетік білуді талап етуі қажет. Құжаттың мемлекеттік тілдегі мәтініне аудармашы ғана емес, құжатты әзірлеуге жұмылдырылған барлық қызметкерлер мен олардың басшылары жауапты болуға тиіс.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Дәулетханова Ә. «Қазақша заң тіліндегі келеңсіздіктер (Қазақстан республикасының азаматтық кодексі мысалында)». // Егемен Қазақстан газеті. 25.11.2012 ж. №293 (193231).
- 2 Омишұлы Д. Заң қай тілде жасалып жатыр? //Егемен Қазақстан газеті. 16.08.2012 ж. №326 (263193).
- 3 ҚР Азаматтық кодексі (Жалпы, ерекше бөлім). – Алматы: Атамұра, 2011 жыл.
- 4 Омар Б.С. «Қазақстан республикасының азаматтық кодексіндегі (Ерекше бөлім) кейбір аударма сәйкессіздіктері». Қазақстан Республикасы Заңшығару Институтының Жаршысы ғылыми-құқықтық журнал. - № 1 (25). – 2012.

Резюме

Омар Бауыржан Мусаханұлы – магистр права,
Преподаватель кафедры «Гражданского права и процесса»
Международный казахско-турецкий университета имени Х.А.Ясави,
Айдарбеков Айтжан - студент Юридического факультета МКТУ имени Х.А.Ясави

В данной статье рассматриваются факторы перевода любого текста в условиях межкультурной коммуникации строится с учетом основных особенностей языковой культуры, типа и механизма социального кодирования родного (русского) и иностранного (английского) языков. Такой подход позволяет выявить новую точку зрения на решения практических задач, связанных с проблемами перевода, например, юридического текста. Главенствующую роль в этой связи играет не только обладание социальными знаниями правовых норм, юридической терминологии, судебно-процессуальных систем, но и личностные качества переводчика, так как перевод любого текста предполагает взаимодействие суверенных национальных языков, и, соответственно, культурных концептов. Для достижения адекватного перевода необходимо владеть спецификой образов и связанных с ними программ деятельности тех типов культур, между которыми ведется коммуникация.

Resume

Omar Bauyrzhan Musakhanuly – master of Laws, teacher of chair "civil law and process"
International kazakh-turkish university named after H.A.Yasavi,
Aydarbekov Aytzhan - student Law faculty MKTU named after H.A.Yasavi

This article discusses the factors translate any text in terms of intercultural communication is based on the major features of the language of culture, type and mechanism of social encoding native (Russian) and foreign (English) language . This approach reveals a new perspective on solving practical problems related to translation problems , such as legal text . Leading role in this respect by not only the possession of knowledge of social regulation, legal terminology , legal process systems, but also personal qualities translator, since translation of any text involves the interaction of sovereign national languages, and thus cultural concepts . To achieve adequate translation is necessary to possess specificity of images and related programs and activities of those types of cultures , between which communication is carried out .

ӘОЖ 37.013.42

ЖАН, ТӘН ЖӘНЕ РУХТЫ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ НЕГІЗДЕРІ

Ибраев Жандос Габитович –

құқық магистрі, М.Әуезов атындағы ОҚМУ оқытушысы

Андатпа

Бұл мақалада жан, тән және рух дегеніміз не? Биологиялық және физиологиялық заңдылықтардың адам тәрбиесіндегі әсерлері қандай? Қазіргі таңдағы жанның он екі арнасының жағдайы, жан мен тән тәрбиелерінің үндессіздігі, рухтың дұрыс жетілмеуінің қатерлері және жүрек тәрбиесінің маңыздылығы қарастырылады.

Түйін сөздер: Тәрбие, құқықтық тәрбие, жеке тұлға, адамдық бейне, мінез-құлық, қоршаған орта, ар-ұждан, имандылық, ақыл.

Қазіргі таңда адамзат өркениетінің дамуында табиғи ғылым мен рухани ғылымның үндессіздігінен, адам тәрбиесі мен тәлімінде орасан үлкен кемшіліктер көріне бастады.

Адам тәрбиесі дұрысталмай, қоғамда әділеттілік пен қайырымдылық орнауы мүмкін емес. Адамзат қауымының өмір тіршілігі мың сан түрлі болса, ондағы тәрбиелік - педагогикалық дәстүрлердің де соншама мол қырлары мен сырлары бар екенін байқатады. Бірақ осыншама көп ерекшеліктеріне қарамай, олар міндетті түрде рухани үндестіктерін табуға тиісті. Адам дегеніміз не? Жан және Рух дегеніміз не? Оның адам тәрбиесіндегі әсерлері қандай? Осы сұрақтарға тәрбиелік, ғылыми негізделген жауаптар ұсына отырып, көптеген тіршілік арнасындағы көріністердің жұмбақ сырларын ашуға мүмкіндіктер туады. Ұлы Абай айтқандай «толық адам, нұрлы ақыл» бейнесіне Тән тәрбиесінің біржақтылығын ашып қана қоймай, оның Жан тәрбиесінсіз тіпті де жете алмайтындығымыз жайында сыр шерткен болатын. Бүгінгі таңда инновациялық технология жетістіктеріне арқа сүйей отырып, Жанның да – он екі мүшесі, яғни «он екі түрлі арнасы» жайында тұңғыш рет мәселелер көтеріліп, былайша айтқанда, компьютердің сан қилы бағдарламасы тектес сипаттары бар екендігі анықталып жатыр. Осы күнге дейін, жиырма бірінші ғасырлық өркениетімізде, - жанның тәрбиесін жүргізу қажеттігі мүлдем ескерілмей келгендіктен, адам бойындағы жанның бар арналары жабылуға жақындаған. Соның айқын дәлеліндей, бүгінгі жарық тіршілікке келіп жатқан ұрпақтарымызда түйсіктің түрлері, шынайы сүйіспеншіліктің іздері, ар-ұждан мен имандылықтың көмескі тартуы, жігерсіздік, ішкі бес сезімге жататын – көкірек көзі мен сана саңылауларының әлсіреуі, тұқым қуалайтын тектілік, тіпті зерде мен зейіннің де көп төмендеп кеткендігі ешкімге де құпия емес.

Осылайша, Жан мен Тән тәрбиелерінің үндессіздігінен, анығырақ айтқанда, олардың әрқайсысына тәрбие тәсілдері дұрыс жүргізілмеуінен, адам баласын күллі тіршілік атаулыдан ерекшелеп тұрған, оның бойындағы рухы да дұрыс жетіле алмауының мысалдары өте көп. Ғасырлар бойы қалыптасқан халық педагогикасы көнеден келе жатқан ел тарихын, әдебін (этика), талғамын (эстетика), өнерін, өркенін, мәдениетін, этнографиясын, ділі мен дінін, бүкіл халықтың болмысы мен дүниетанымдарын өз деңгейінде, барынша түсінікті де тартымды етіп беруге тырысады. Педагогика мен психологияның – екі түрлі жүйелері – өзінің ғылыми әдістемесінің екі түрлі сатыларынан, немесе биологиялық индивид деңгейінен бірінші жүйесі – жүрек тәрбиесі қалыптасады да, ал сананы жетілдіретін сатысынан екінші жүйесі – ақыл тәрбиесі біртіндеп ашылып өркенін жаяды.

Педагогика және психология саласында ерең еңбек еткен Советхан Ғаббасов ағамыз «Педагогика және психология негіздері» атты еңбегінде жүрек тәрбиесі – түйсік пен ішкі сезімдердің әсерлері арқылы негізінен ана құрсағындағы тоғыз айдың көлемінде қалыптасатыны туралы айтқаны:

- Жүрек тәрбиесі арқылы – негізінен Адам жанының арналары ғана ашылып қоймай, бүгінгі таңда көп жағдайлары түсініксіз болып отырған мидың экстрасенсорлық қабатымен тығыз байланысты парapsихологиялық құбылыстардың да ерекше жетілетінін ескеру қажет. Сондықтан да, ана құрсағында жатқан Жан иесіне жүргізілетін тәрбие тәсілдерін – бұрын да, терең түйсігі арқылы мыңнан бір ана болмаса, ал қазіргі кездегі ұрпақ жалғастырып жатқан ана атаулының тіпті, түгеліне жуығының қаперіне де кіріп шықпайды десек, ешқандай асырып айтқан сөз емес екені анық. Ал ақыл тәрбиесі болса, әрине баланың нәресте кезінен бастау алады деген.

Сонымен қатар ағамыз айтқан адамның жан-дүниесін тәрбиелейтін және зерттейтін ілім Халық

педагогикасы мен психологиясы пәні де осы кісінің аталған еңбегімен пісіп жетілгеніне мен куә бола аламын. Өйткені, кез-келген жер бетіндегі халықтар өзінің халықтық педагогикасы мен психологиясын тіршілік-тұрмыстарының ережелері тәрізді – қанымен де, жанымен де қалыптастырып – көзінің қарашығындай сақтаумен қоса, үнемі үзбей ұрпақтан-ұрпаққа жалғастырып отырады.

Қазіргі таңдағы кез-келген білім ордасының, жастарға тәрбие беруші тәлімгері педагогика ғылымдарының негізгі категорияларымен шартты түрде атап айтсақ білім алушы жастарға тәрбие беріп отырып білім береді және үйретеді және сонымен қатар сол жастарды жетілдіруі қажет. Ал ендігі кезекте осыған байланысты бүкіл біздің өркениетіміз бойынша Тән, Жан және Рух тәрбиелері бүгінгі таңға дейін әлі де өз үндестіктерін таба алмай келуде. Қай уақытта қай халықта болсын, білім жолында жұрт қатарына жетерлік халық болу жолында ең керекті шарт ақ жүректі екпінді жастардың болуы. Халықты ілгерілететін дөңгелектеріміз солар. Оларсыз мақсатқа жақындау мүмкін емес. Ал Тәні, Жаны және Рухы сау болмаған немесе уланған жастар ешқашанда еліміздің болашағын жаңғыртуға серпіліс бере алмайтындығы айдан анық. Ал Жанның саулығы дегеніміз не? Жан дегеніміз не? Жанның негізгі арналарына жататын түйсік, ұят, сүю, жігер, мінез, зерде, қабілет, ішкі бес сезім: көру, есту, сезу, тұшыну, иіс яғни барлығы он екі арна, он екі мүше. Жалпы жүрек тәрбиесі деп отырғанымыз да, осы арналарды ояту тәсілдері болып табылады. Енді осы арналардың кейбіреуіне тоқталып кетелік. Мысалы ұят – осы кезде қандай күйде? Оны өмір сүріп отырған қоғамымыздың өзі-ақ көрсетіп отыр. Алдау мен арбау жайлаған мынау заманда, әр сәт сайын сорақысы шыққан ұяттың жәйі мүшкіл десе де болады. Мысалы белгілі бір дұрыс жасамаған ісіне ұяттан қызарып жерге кіріп кетердей болып жатқан жастарымыз уақыт өткен сайын азаймаса, көбейіп жатқан жоқ. Олай болса, жабылуға айналған Жанның бұл арнасының да, беріп отырған кесепаты жетерлік. Бұдан қорытындылайтынымыз, келешек ұрпақ тәрбиесінде жан мен тәнді өздеріне лайықты әдістермен тәрбиелемей болмайды. Келесі арна сүю – сапасы қалай? Біз тәлімгерлер жастарымызға Отаныңды сүй, Жерің мен Еліңді сүй, Адамзатты сүйе біл, - деп уағыздаймыз. Бірақ, істің жағдайы уақыт өткен сайын құлдырап барады. Себебі неде? Өйткені сүю арнасының жабылуымен қоса, баланың балбөбек пен сәби кездеріндегі айналасына сүйіспеншілікпен қарайтын сәттерін де, дұрыс ұштап жетілдіріп жүргеніміз шамалы болар. Келесі арна жігер – жанның ең құдіретті арнасы. Дұрыс тәрбиеленіп жетілген жігердің алмайтын қамалы, жеңбейтін қиындығы жоқ. Жігерін қайнап бекінген адам ештеңеге арбалмайды да, алданбайды. Тіпті, пәнилік нәпсісіне де тыйым сала алады. Жоғарыда айтылған түйсік, ұят, сүю арналарының да, не шектен тыс асып кетпеуін де, не қажет мөлшерінің жетпей қалмауын да, осы жігер ғана қамтамасыз етеді. Ал ендігі кезекте осы жігердің қазіргі замандағы күйі қандай? Бүгінгі, әсіресе соңғы буын жастарда жігер бар ма? Өте көмескі. Соның салдарынан наша шегу, темекі тарту, арақ ішу, ұрлық жасау, өтірік айту секілді қылықтардан өзін-өзі тежеуге жігерлері жетпейді. Осының бәрін көре тұра біз болашақ жастарымыздың жан дүниесін тәрбиелеумен қатар ұрық тазалығы мен ана құрсағындағы тағылымдарды сақтауға міндеттіміз деп айтсам, асыра айтқандық болмайды.

Құрметті қауым осыншама ұрпақ тәрбиесіндегі сорақылықтың өзін де түзеп аларлық жаңа ілімнің тәрбие тәсілдеріне халық болып, мемлекетімізбен мойын бұруымыз қажет.

Әдебиеттер тізімі:

1 Совет-Хан Ғаббасов «Педагогика мен психология негіздері». – Алматы, 2008.

2 Совет-Хан Ғаббасов «Ұрпақ тәрбиесінің жаңа ілімі». – Алматы, 2012.

Резюме

Ибраев Жандос Габитович - преподаватель ЮКГУ им М.Ауэзова

В данной статье рассматриваются основы воспитания души, тела и духа.

Resume

Ibraev Zhandos Gabitovich - teacher of the SKSU named after M.Auezov

In given article the author bases of education of the soul, body and spirit.

ӨОЖ 342.41

ӨСИЕТ БОЙЫНША МҰРАГЕРЛІК

Тілеужан Ғ.Б. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Құқық және экономика институты «Құқықтану» мамандығының 3 курс студенті,
Ғылыми жетекшісі – з.ғ.к., доцент **Орынтаев Ж.Қ.**

Кез келген адамның өмірінде мұрагерлік құқықтарды рәсімдеу қажеттілігінің туындайтыны әбден мүмкін жағдай. Біздің елімізде азаматтар артындағы дүниемүлкіне өсиет жазуға әдеттенбеген деуге болады. Сондықтан да болар бірге туған ағайындардың мұраға таласып, бір-бірімен араздасып жататын ыңғайсыз жағдайлар аз кездеспейді.

Қазақстан Республикасы Азаматтық Кодексінің 2010 жылғы 17 шілдедегі өзгертулер мен толықтырулар енгізілген «Мұрагерлік құқықтың» 8-бөлімінің 1122 бабында «Адамның өсиет жасауға және оның үшін жоюға қабілеттілігі, сондай-ақ өсиеттің және оның күшін жою актісінің нысаны, егер мұра қалдырушы өсиетінде өзі азаматы болып табылатын елдің құқығын таңдамаса, мұра қалдырушының акт жасаған кезде тұрақты тұрғылықты жері болған елдің құқығы бойынша (өсиет) анықталады. Алайда өсиет немесе оның күшін жою, егер соңғысы акт жасалған жердің талаптарын немесе Қазақстан Республикасы құқығының талаптарын қанағаттандырса, нысанды сақтамауы салдарынан жарамсыз деп таныла алмайды» делінген. Бұл заңдық тұжырым туралы 1123-бапта тағы былай делінеді: «Қозғалмайтын мүлікті мұраға қалдыру осы мүлік тұрған жердегі елдің құқығы бойынша, ал Қазақстан Республикасында мемлекеттік тізілімге енгізілген мүлік – Қазақстан Республикасының құқығы бойынша анықталады. Адамдардың өсиет жасауға немесе оның күшін жоюға қабілеттілігі, сондай-ақ соңғысының нысаны, егер аталған мүлік өсиет етіп қалдырылса, нақ сол құқықпен анықталады». Яғни, артына мұра қалдырғысы келген еліміздің әрбір азаматы осы тұжырымдарды өз кезегінде басшылыққа алуға міндетті болады.

«Мұра. Мұрагерлік құқық негіздері» атты құжатта «Мұрагерлік құқық азаматтық құқықтың бір бөлігі болып табылады. Мұрагерлік құқық – қайтыс болған адамның мүлкінің мұрагеріне көшу тәртібін белгілейтін құқықтық нормалар жиынтығы. Мұра азаматтың қайтыс болуы немесе оны қайтыс болды деп жариялау салдарынан ашылады. Мұра екі түрде қалдырылады: заң және өсиет бойынша. Мұра қалдырушы қайтыс болар алдында мүлкі жайлы ешкімге өсиет етпесе немесе өсиет еткеннен кейін де мүлкі иесіз қалса, мұрагерлер заң бойынша мұраға ие болуға шақырылады». Мұнда мұраға ие болушылардың заңмен белгіленген өз кезегі бар.

Ал өсиет бойынша мұрагерлік дегеніміз – заңда көрсетілген ретпен жасалған азаматтың өз дүние-мүлкін кімге қалдыру жөніндегі тірі кезінде өз еркімен жасаған құжаты. Өсиет жазбаша түрде жасалады. Ол нотариалдық кеңсе немесе жергілікті әкімшілікпен расталуы тиіс. ҚР Азаматтық кодексінің 1051-бабының 1-3 – тармақтарына сәйкес нотариалды түрде куәландырылған өсиетті өсиет қалдырушының өзі немесе өсиет қалдырушының айтуымен куәнің қатысуы арқылы нотариус жазуы тиіс. Өсиет қалдырушының айтуы бойынша нотариус жазған өсиетті қол қойылғанға дейін нотариус пен куәнің қатысуы арқылы өсиет қалдырушы толық оқып шығуға қажет. Егер өсиет қалдырушы дене кемістіктеріне, науқастығына немесе сауатсыздығына байланысты өсиетті өзі оқи алмайтын болса, ол үшін оның мәтінін нотариустың қатысуымен куә оқып береді. Өсиет қалдырушының өсиетті өзі оқи алмауының себептері көрсетіліп, бұл туралы өсиетте тиісті жазба жасалады. Егер нотариалды түрде куәландырылған өсиет куәнің қатысуымен жасалса, өсиетте куәнің тегі, аты және тұрақты тұратын жері көрсетіледі. Осындай мәліметтер өсиетке өсиет қалдырушының орнына қол қойған адамға да қатысты енгізілуі тиіс. Өйткені өсиет қағазына мұра қалдырушы қол қояды. Белгілі себептермен өсиетке қол қоя алмайтын болса, ол үшін басқа адам қол қояды, бірақ бұл кезде оның жанында нотариус немесе басқа лауазымды адам болуға тиіс. Егер мысал келтіретін болсақ, К. деген азамат пәтерін өзімен бірге тұратын әйелге өсиет арқылы қалдырған. Бірақ оның бірінші некеден туған балалары әкелері қайтыс болғаннан кейін бұл өсиетпен келіспей сотқа жүгінген. ҚР Азаматтық кодексінің 1050 бабына сәйкес өсиетке өсиет қалдырушының өзі қол қояды. Жоғарыда айтқанымыздай, өсиет қалдырушы денсаулығына байланысты қол қоя алмайтын болса, оның өтініші бойынша нотариустың немесе өсиетті куәландырушы басқа адамның қатысуымен өсиет қалдырушының өсиетке өзі қол қоя алмауының себебін көрсете отырып, басқа азаматтың қол қоюы мүмкін. Бірақ өсиет қалдырушының орнына өз пайдасына өсиет жазылып отырған адам, оның зайыбы, балалары, ата-аналары, немерелері мен шөберелері, сондай-ақ өсиет қалдырушының заң

бойынша мұрагерлері қол қоя аламайды. Сот барысында азамат К-ның бірге тұрған және өз пайдасына өсиет жазылған әйелдің қызы қол қойғаны анықталады. Осылайша өсиет жарамсыз деп танылды.

Осыған ұқсас өсиеттің заңдылығына дау айтқан мұрагерлердің өсиетті жарамсыз деп тану туралы талап арыздары сот тәжірибесінде жиі кездеседі. «Соттардың мұрагерлік туралы заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы сотының 2009 жылғы 29 маусымдағы №5 нормативтік қаулысының 20 тармағында соттар мұрагерлер арасындағы өсиеттің заңдылығы туралы дауды қарау кезінде өсиеттің нысаны мен мазмұнына ерекше маңыз беретін заңды (АК-нің 153-бабының 2-тармағы, 154-бабының 1-тармағы, 1050, 1051, 1052 баптары) басшылыққа алуы керек деп көрсетілген. Өсиеттің жарамдылығы жоғарыда аталған талаптардың сақталу-сақталмауына байланысты болып жатады.

Мұра қалдырушы өз өсиетін өзгертуге де, жоюға да ерікті және кейінгі жасаған өсиеті алдыңғыларын жоққа шығара алады. Өсиет бойынша мұрагерлер мыналар болуы мүмкін: 1) заңға сай мұрагерлер, 2) заң бойынша мұрагерлікке кірмейтін бөтен адамдар, 3) мемлекет пен жеке ұйымдар. Мұра ашылғаннан кейін заңда көрсетілген мерзім ішінде (6 ай, Азаматтық кодекс 1063 бап) мұрагер ол мұраны қабылдай алады.

Бізде өсиет бойынша мұрагерліктен гөрі заң бойынша мұрагерлік жиі кездеседі. Өйткені адамдар артындағы мүлкіне өсиет жазып қалдыруға дағдыланбағандықтан да өсиет жазуға үлгермейді. Ал кейбір адамдар үшін бұл белгілі бір шеңберден шығумен тең.

Бүгінде еліміздің өмір сүру деңгейінің жоғарылауына қарай азаматтардың меншігінде кәсіпорындар, тұрғын үйлер, пәтерлер, ақшалай салымдар, акция және басқа да мүліктер көбейген. Бұл азаматтардың өз мұрагерлік құқықтарын жетік білулеріне түрткі болмақ. Кез келген азамат дүние-мүлкіне заң талаптарын сақтай отырып, өсиет қалдыруға әдеттенсе, ағайын-туыс арасындағы көптеген келеңсіздіктердің алдын алар еді. Қалай десек те, мұра қалдыру әділ болсын дейміз.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Төлеуғалиев Ф. Қазақстан Республикасының Азаматтық құқығы: Оқулық.
- 2 Жайлин Г.А. Қазақстан Республикасының Азаматтық құқығы (Ерекше бөлім).
- 3 Рашидова З. Наследование по завещанию Гражданский кодекс.

Резюме

Наследование – переход имущества, прав и связанных с ними обязанностей умершего лица (наследодателя) к иным лицам (наследникам). Комплекс имущества, прав и обязанностей, получаемых при наследовании, называют наследственным имуществом, наследственной массой, наследством. Наследство умершего переходит к наследникам в порядке универсального правопреемства, то есть в неизменном виде как единое целое и в один и тот же момент.

Resume

Inheritance – transition of property, the rights and the related duties of the died person (testator) to other persons (successors). The complex of property, the rights and the duties received at inheritance, call hereditary property, hereditary weight, inheritance. The inheritance of the dead passes to successors as universal succession, that is in an invariable look as a unit and at the same moment.

ӨЖ 370. 7124:344. 079

ҚҰҚЫҚТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ АРҚЫЛЫ БОЛАШАҚ ЗАҢҒЕР МАМАНДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАСЫ МЕН МӘДЕНИЕТІН ЖЕТІЛДІРУ

Кәрібек Жандос – Абай атындағы ҚазҰПУ, Құқық және экономика институты «Құқықтау» мамандығының 3 курс студенті,
Ғылыми жетекшісі – аға оқытушы **Битұрсын Ғ.Ш.**

Андатпа

Бұл мақалада жоғары оқу орындарында білім алып жатқан болашақ заңгер мамандардың құқықтық санасы мен мәдениетін жетілдіруде құқықтық тәрбие берудің маңыздылығы мен ерекшелігі баяндалады.

Түйін сөздер: қоғам, құқықтық мемлекет, құқықтық тәрбие, құқықтық сана, құқықтық мәдениет, демократия.

Құқықтық тәрбиелеу болашақ заңгердің заңды жете білуіне, құқықтық нормаларды сыйлауына, ерікті түрде заң талабын орындауына және оны қорғауға ықпал етеді. Құқықтық тәрбие қызметін сапалы пайдалану арқылы тәуелсіз құқықтық мемлекетіміздің заңды қатынасын дұрыс ұғындырып, қалыптастырған жөн. Құқықтық тәрбие беру арқылы мектеп қабырғасындағы жас ұрпақтың құқықтық санасы дамиды. Қоғамдағы құқықтық қатынастардан аз да болса тәлім-тәрбие алады. Ал жоғары оқу орындарында болашақ заңгер мамандарына құқықтық тәрбие беру арқылы олардың құқықтық санасы мен құқықтық мәдениеті бірге дами отырып қалыптасады. Құқықтық санасы мен мәдениеті қалыптасқан маман заң нормаларына бағынып, заңға қайшы әрекетке бармайды. Сондықтан құқықтық мемлекетіміздегі құқықтық тәрбиені ойдағыдай жүзеге асыру үшін жоғары оқу орындарындағы болашақ заңгер мамандардың құқықтық санасы мен мәдениетін қалыптастырып, дамытып отыру қажет. Құқықтық мемлекет бұл парасаттылық пен әділдіктің шынайы белгісі ғана емес, сонымен қатар азаматтардың өмір сүру бостандығын, қадір-қасиетін, ар-намысын, заң алдындағы теңдігін қорғайтын демократияны қалыптастыратын күш болғандықтан, мұндай мемлекетте құқықтық санасы мен құқықтық мәдениеті бірдей дамып, озық ойлау қабілеті мен саналы сөйлеу мәдениеті қалыптасқан болашақ заңгер мамандарды тәрбиелеп шығару бірден - бір өзекті мәселе болып табылады.

Қазіргі таңда қоғамымызда бәсекеге барынша қабілетті құқықтық мемлекет құрудамыз. Құқықтық мемлекетте құқықтың барлық талаптары бәсекеге барынша қабілетті дәрежеде қамтылып, құқық бұзушылық әрекеттер мүмкіндігінше азаюға тиіс болса, елімізде сыбайлас жемқорлық қылмыстары белең алмауға тиіс. Жемқорлық мәселесі бойынша келесідей мысал келтіруге болады.

Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев, Парламент депутаттары, «Нұр Отан» партиясының басшылығы, партия жанындағы жемқорлықпен күрес жөніндегі республикалық және аймақтық қоғамдық кеңестердің мүшелері, республикалық және облыстық бұқаралық ақпарат құралдарының басшылары сондай-ақ үкіметтік емес ұйымдар мен Жастар ұйымының өкілдері қатысуымен 2008 жылдың қараша айында елордамыз Астанада өткен Форумның мақсаты: Біріншіден - тәуелсіз құқықтық мемлекетімізде сыбайлас жемқорлыққа қарсы пәрменді күрес шараларын жүргізу, жетілдіру. Екіншіден - құқықтық мемлекетте азаматтардың, мемлекеттік қызметшілердің құқықтық санасы мен құқықтық мәдениетін қалыптастыру. Үшіншіден - әрбір азаматтың құқықтық санасы мен мәдениетінің қалыптасып, сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға бүкіл халық болып (оның ішінде барлық саладағы мемлекеттік қызметкерлер) атсалысу. Төртіншіден - азаматтардың, жас маман иелерінің, барлық саладағы мемлекеттік қызметшілердің құқықтық санасын қалыптастырып, мәдениетін жоғары деңгейде жетілдіру үшін оларды құқықтық тәрбиелеу болатын.

Елбасының форумда сөйлеген сөзіндегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы қоғамдық сауалдардың нәтижесіне қарағанда, еліміздің мыңдаған тұрғындары өздерінің мәселелерін пара беру арқылы шешілгенін айтқан. Соның ішінде, әсіресе құқық қорғау, әділет, әкімдік, денсаулық сақтау, білім беру қызметкерлеріне ісі түскен респонденттер істерінің оң шешілуіне пара көмектескенін атаған. Форумда жан-жақты нақтыланған деректерді келтіре отырып, - «Сыбайлас жемқорлық біздің мемлекетіміздің дамуына, экономикалық тұрғыдан өсуімізге және саяси тұрақтылығымызға қауіп төндіреді» [1,1-бет] - деді Президент Нұрсұлтан Әбішұлы.

Бүгінгі таңда мемлекеттік маңызды мәселеге айналып отырған сыбайлас жемқорлыққа қарсы жалпыұлттық күрес барысында барлық саладағы мемлекеттік қызметшілерді және болашақ жас

кадрларды жаңа заман талабына сай құқықтық тәрбиелеу мақсатында оның ішінде құқықтық тәрбие арқылы алдымен құқық қорғау қызметкерлерінің яғни, болашақ заңгерлердің құқықтық санасы мен құқықтық мәдениетін қалыптастыруды жөн көріп отырмыз.

Жоғары оқу орнындағы болашақ заң мамандарына берілген педагогикалық қызметтегі құқықтық тәрбие беруден кеткен қателігі болашақ заңгерлердің құқықтық мәдениетінен көрініс табады. Құқықтық тәрбие беру әдістері болашақ заң маманының құқықтық санасы мен мінез-құлқына елеулі әсер етеді. Құқықтық сана өзінің құрамына қарай екі топқа жіктеледі: құқықтық идеология мен құқықтық психология.

Құқықтық идеология – бұл қоғамдағы құқықтық қатынастарды, құбылыстарды ғалымдардың зерттеулері мен дәлелдерін ғылыми жүйеге келтіру. Құқықтық психология дегеніміз – жеке тұлғаның санасына құқықты ұғыну, оған бағыну, талаптарын орындау, заңдарды дұрыс қолдану әдіс-тәсілдері. Осы мәселелердің жүйелі орындалу салдарынан тұлғаның құқықтық санасы жоғары деңгейде қалыптасады. Азаматтардың құқықтық санасын дамыту арқылы құқықтық мемлекеттің үлгілі азаматы тұлғасы қалыптасса, құқықтық сана мен құқықтық мәдениетті бірдей дамыта отырып, құқықтық тәрбиелеу арқылы болашақ заңгерлердің кәсіби сөйлеу мәдениетін қалыптастыруға болады. Азаматтардың құқықтық санасы мен мәдениетін дамыту құқықтық тәрбиенің негізгі мақсаты болғандықтан, адамның құқықтық санасы қалыптаспай оның құқықтық мәдениеті жетілмейді. Құқықтық мәдениеті жетілмеген маманның сөйлеу мәдениеті қалыптаспайды. Сондықтан құқықтық мемлекетте болашақ заңгерлерді құқықтық тәрбиелеу кезінде ең алдымен құқықтық сананы қалыптастыру қажет деп білеміз.

Құқықтық сана - Қазақстан Республикасы азаматтарының жүзеге асырылып жүрген заңдарға, оларды қолдануға, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына құқықтық сезімдерінің, көзқарас пікірлерінің жүйесі болып табылады. Құқықты ұғынумен қоса, азаматтарды заңды құрметтеуге, қорғауға, орындауға дағдыландыру мен заңның әділдігіне сендіру – құқықтық сананың негізгі белгілері. Оған дәлел ретінде ұлы ойшыл әл-Фарабидің: «Адамға ең бірінші білім емес тәрбие берілуі керек. Тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы. Ол келешекте оның барлық өміріне апат әкеледі» [2, 11-бет], И.С. Марьенконың: «Маман тәрбиесі біздің өміріміздің ең маңызды саласы. Біздің жас мамандарымыз – мемлекетіміздің ертеңгі болашағы. Дұрыс тәрбие – бұл бақытты болашақ, нашар тәрбие – бұл болашақтағы біздің басқа адамдар мен бүкіл ел алдындағы кінәміз», [3, 16-бет] деген өсиет сөздерін мысалға келтіре аламыз. Құқықтық тәрбиенің негізгі элементі құқықтық сана – сезім арқылы қоғам басқарылады, азаматтардың құқықтары мен бостандықтары жүзеге асырылады.

Құқықтық санасы қалыптасқан құқықтық мәдениеттің негізгі шарттары: біріншіден – халықтың рухани және құқықтық сана-сезімін дамыту; екіншіден – мемлекеттік биліктің үш бағыттағы жұмысын жақсарту; үшіншіден – заңдылықты, құқықтық тәртіпті орнату; төртіншіден - мәдениеттің жетістіктерін қорғау; бесіншіден – құқықтық мемлекет қалыптастыру болып табылады. Құқықтық санасы қалыптасып, құқықтық мәдениеті дамыған құқықтық мемлекеттегі мемлекеттік биліктің бағыттары: біріншіден – қоғамның саяси, экономикалық, әлеуметтік даму процесін күшейту; екіншіден – мемлекеттік құзырлы органдар қызметкерлерінің мәдени сапасын жақсартып, білімі мен біліктілігін және тәжірибесін көтеру; үшіншіден – демократияны барынша дамыту болып табылады.

Құқықтық тәрбие беру арқылы құқықтық мәдениетті бойына сіңірген заңгерлердің ең жоғары деңгейі профессионал – заңгерлер деп аталады. Бұл топқа жататын мамандар: құқық қорғау органдарында қызмет атқаратын азаматтар (тергеуші, сот, прокурор) және заңгерлік кеңес беру немесе жоғары оқу орындары мен ғылыми ұйымдарда жұмыс істейтін тұлғалар. Олардың көпшілігінің құқықтық сана – сезімі, білімі мен біліктілігі және құқық қабілеттілік тәжірибесі өте жоғары дәрежеде болады. Сондықтан олар нормативтік құқықтық актілерді қабылдауға, қорғауға, орындауға өте зор үлес қосады, қателікке, кемшілікке жол бермейді. Бұл бағытта әсіресе маман заңгерлердің рөлі өте жоғары дәрежеде болады. Олар құқықтың шығу, қалыптасу тарихын ғылыми тұрғыдан жан-жақты зерттеп, дамытып отырады. Нормативтік құқықтық актілердің сапалы болып шығуына, орындалуына маңызды үлес қосады. Профессинал заңгерлер құқықтық сана-сезімдері мен құқықтық біліктілігін ұштастыра отырып, құқықтық мәдениетін қалыптастырады.

Азаматтардың құқықтық санасы мен тәртібін құқықтық тәрбие беру арқылы қалыптастыра отырып, заңгер мамандар өзінің қоғамдық борышын, заң нормаларын орындау және заңдылық қағидалар мен құқықтық тәртіпті қорғау міндеттерін ұғынатын саналы азаматтарды тәрбиелеу арқылы құқықтың негізгі қызметін жүзеге асырады. Сонымен жеке тұлғаға сапалы құқықтық тәрбие берудің негізгі дәлелі деп -

заңгер мамандардың жоғары деңгейде дамыған құқықтық санасы мен мәдениетін айтамыз. Құқықтық тәрбиенің мақсаты – құқықтық санасы мен мәдениеті жоғары деңгейде дамыған заңгер мамандарын қалыптастыру болып табылады.

Құқықтық санасы мен мәдениеті қалыптасқан заңгер мамандар дегеніміз – заң мен құқық күшін сезінетін, мемлекеттік аппарат жүйесін, қызметтері мен өкілеттіктерін ұғынатын, құқық бұзушылықтың түрлерін, заңды жауапкершілік шараларын білетін, өз құқықтары мен бостандықтарын қорғай алатын, заңды міндеттерін орындайтын құқықтық мемлекеттің жаңа заман талабына сай бәсекеге барынша қабілетті білікті азаматы.

Әдебиеттер тізімі:

1 Егемен Қазақстан. Жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі форум. - Астана, 2008.

2 Қазақ тәлімдік ой-пікір антологиясы. - Алматы, 1994.

3 Маренко И.С. Организация и руководство воспитательной работы в школе. - М., 1974

ӨОЖ 347.404

АТҚАРУШЫЛЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ЖӘНЕ СОТ ОРЫНДАУШЫЛАРЫ ЖАҢАЛЫҚТАРЫ

Есдәулет Индира Сатылғанқызы - Абай атындағы ҚазҰПУ,
Құқық және экономика институты «Құқықтану» мамандығының 3 курс студенті,
Ғылыми жетекшісі: университет профессоры **Мейірбекова Г.Б**

Аңдатпа

Атқарушылық іс жүргізу бойынша жеке сот орындаушылар институтын кіргізуде жетістіктері мен кемшіліктерін айқындау, мемлекеттік сот орындаушылар мәртебесін материалдық жағынан, әлеуметтік қорғалу жағынан көтермелеу шараларын іздестіру

Түйінді сөздер: Атқару өндірісі, сот орындаушылары, өндіріп алушы, борышкер, жеке сот орындаушысы, мемлекеттік сот орындаушысы

Атқарушылық іс жүргізу дегеніміз – бұл соттар мен басқа да органдардың қаулыларын орындау үшін сот орындаушыларының және сот приставтарының өзге де органдардан, ұйымдар мен лауазымды адамдардан және азаматтардан ақшалай сомалар мен мүліктерді өндіріп алу қызметін жүзеге асыруын айтамыз.

Атқарушылық іс жүргізу - азаматтық іс жүргізудің соңғы, қорытынды сатысы болып саналады. Өйткені Азаматтық іс жүргізуге қатысушылар мен сот, іс бойынша шешім шығып, ол заңды күшіне енгеннен кейін іс атқару өндірісіне келіп түседі. Атқару өндірісінде іс жүргізу органдары мен тараптарда өзгереді.

Азаматтық іс жүргізу кодексінің 48-бабы бойынша «Талап қоюшы мен жауапкер азаматтық процесте тараптар болып табылса», олар атқару өндірісінде тараптар ретінде бірі өндіріп алушы болса, енді бірі борышкер.

Азаматтық сот ісін жүргізудің міндеттері азаматтардың, мемлекеттің және ұйымдардың бұзылған немесе даулы құқықтарын, бостандықтарын және заңмен қорғалатын мүдделерін қорғау, заңдылық пен құқық тәртібін нығайту құқық бұзушылықтың алдын алу болып табылса, бұған тек қана сот шешімін уақтылы дер кезінде орындағанда ғана қол жеткізуге болады.

Қазақстан Республикасының “Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы” Заңының 2-бабына сәйкес Атқарушылық іс жүргізу міндеттері болыпазаматтық және әкімшілік істер бойынша сот шешімдерінің, ұйғарымдары мен қаулыларының, мүлікті өндіріп алу бөлігінде қылмыстық істер бойынша үкімдері мен қаулыларының, сондай-ақ өзге де органдар қаулыларының негізінде осы Заңға сәйкес берілетін атқарушылық құжаттарды міндетті түрде және уақтылы орындау болып табылады.

Қазақстан Республикасының “Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы” Заңының 7-бабына сәйкес Атқарушылық іс жүргізуді жүзеге асыратын тұлғалар:

1. Осы Заңның 9-бабында тізбеленген атқарушылық құжаттарды орындау сот орындаушыларына жүктеледі.

2. Заңмен көзделген жағдайларда атқарушылық құжаттарды орындау сот приставтарының жәрдемдесуімен жүзеге асырылады.

3. Сот орындаушысының қызметтік іс-әрекетіне заңдарда тікелей уәкілеттік берілген тұлғалардан басқа, ешкім де араласуға құқылы емес. Сот орындаушысының қызметіне заңсыз араласу Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген жауаптылыққа әкеп соғады.

«Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы» 1998 жылғы 30 маусымда қабылданған ҚР-сы заңы 2010 жылы 2 сәуірінде өзгерістер енгізіліп жеке сот орындаушы институты енгізілген болатын. 2011 жылдың қыркүйек айындағы жеке сот орындаушы институтының енгізілуі сот жүйесінің басым міндеттерінің бірі сот шешімдерінің орындалуын қамтамасыз етуді жүзеге асыруда табанды қадам жасау мүмкіндігін берді. Сот шешімдерінің сапалы әрі уақытылы орындалуы сот жүйесінің тәуелсіздігі және тиімділігі кепілдерінің бірі болып табылады.

Еліміздің заңдары мемлекетіміздің кез келген адамына ортақ. Қай құқықтық нормативтік актіні алсаңыз да онда адамның заң алдында тең құқықты екені айтылған. Осылайша еліміздің әр азаматы өзінің құқығын қорғап, прокуратура немесе сот орындарына шағымдана алады. Дегенмен, соттың шешімін шығару бір бөлек те, оны орындау өз алдына бір мәселе. Заң талаптарына сүйене отырып, қабылданған қаулының өз мәнінде жүзеге асуында азаматтардың құқықтарының қорғалуы мен бостандығының кепілі жатыр. Бұл міндетті іске асыру, әдетте, сот орындаушыларына жүктелген.

Сот актілерін сот орындаушылары орындайды. Қазақстан Республикасының “Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы” Заңының 1-бабына сәйкес сот орындаушысы дегеніміз - атқарушылық құжаттарды орындау жөніндегі өздеріне заңмен жүктелген функцияларды атқаратын және осы Заңда көзделген ерекшеліктерді қоспағанда, тең құқықтары мен міндеттері бар мемлекеттік сот орындаушысы және жеке сот орындаушысы;

Жеке сот орындаушысы - жеке сот орындаушысының уәкілетті орган берген лицензиясы негізінде, заңды тұлға құрмай атқарушылық құжаттарды орындау жөніндегі жеке практикамен айналысатын Қазақстан Республикасының азаматы;

Мемлекеттік сот орындаушысы - мемлекеттік қызметтегі және атқарушылық құжаттарды орындау жөніндегі өзіне заңмен жүктелген функцияларды орындайтын лауазымды тұлға. Бұл қызметтегі тұлғалар борышкерлерден уақытылы борышын қайтарумен айналысады. “Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы” Заңының 131-бабына сәйкес мемлекеттік сот орындаушысына қойылатын талаптар:

1. Қазақстан Республикасының азаматы болып табылатын, жоғары заңгерлік білімі бар, Қазақстан Республикасының заңнамасында қойылатын біліктілік талаптарына сәйкес келетін, өзінің іскерлік және жеке басының қасиеттерімен, сондай-ақ денсаулық жағдайы бойынша өзіне жүктелген міндеттерді орындауға қабілетті адам мемлекеттік сот орындаушысы болып тағайындалуы мүмкін.

2. Қазақстан Республикасының заңында белгіленген тәртіппен әрекетке қабілетсіз немесе әрекет қабілеті шектеулі деп танылған; өзіне мемлекеттік сот орындаушысы қызметіне тағайындалғанға дейін үш жыл ішінде сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық жасағаны үшін сот тәртібімен әкімшілік жаза қолданылған; сыбайлас жемқорлық қылмыс жасаған; бұрын мемлекеттік, әскери қызметтен, құқық қорғау органдарынан, соттардан және әділет органдарынан теріс себептермен босатылған; заңда белгіленген тәртіппен өтелмеген немесе алынбаған соттылығы бар адам мемлекеттік сот орындаушысы бола алмайды.

3. Мемлекеттік сот орындаушыларына қызметтік куәліктер беріледі, олар үлгілерін уәкілетті орган бекітетін нысанды киіммен (погонсыз), жетонмен және эмблемамен қамтамасыз етіледі.

“Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы” Заңының 140-бабына сәйкес Қазақстан Республикасындағы жеке сот орындаушысы лауазымына жиырма бес жасқа толған, жоғары заңгерлік білімі бар, жеке сот орындаушысында кемінде бір жыл мерзімде үздіксіз тағылымдамадан өткен, біліктілік емтиханын тапсырған, атқарушылық құжаттарды орындау жөніндегі қызметпен айналысу құқығына лицензия алған (бұдан әрі – сот орындаушысының лицензиясы), осы Заңда

белгіленген тәртіппен жеке сот орындаушысы лауазымының бос орнына орналасуға конкурстан өткен Қазақстан Республикасының азаматы тағайындалады.

Қазақстан Республикасы «Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы» Заңының 48-бабының 4-бөлігінде «өндіріп алу мемлекеттің пайдасына жүргізілетін атқарушылық құжат осы Заңда көзделген негіздер бойынша атқарушылық іс жүргізу тоқтатылған жағдайда ғана сотқа қайтарылады» деп көрсетілген. Ал атқарушылық іс жүргізуді тоқтатудың негіздері мен салдары Заңның 47-бабымен реттеледі. Яғни бұл бапта көрсетілгендей, атқарушылық іс жүргізу егер өндіріп алушы өндіріп алудан бас тартса, екі жақ бітімгершілік келісімін жасаса және оны сот бекітсе, борышкер болып табылатын азамат қайтыс болғаннан кейін қайтыс болған адамның құқықтық мирасқорына ауыспайтын болса, шешімнің күші жойылса және осы сияқты тағы бірқатар себептер болса.

Атқарушылық іс жүргізу тоқтатылған жағдайларда бұл туралы сот орындаушысы бір тәуліктің ішінде қаулы шығарады. Тиісті белгі соғылған атқарушылық құжатты не оның көшірмесін мемлекеттік сот орындаушысы - сотқа немесе құжатты берген басқа органға, ал жеке сот орындаушысы - өндіріп алушыға жібереді.

Сот актілерінің ұзақ уақыт орындалмай жатқан кездері жиі кездесіп отырады. Мұндай жағдай көбіне бас бостандығынан айыруға сотты болғандарға байланысты болады. Олардан мемлекет пайдасына қандай да бір мүлік өндіру үшін атқару құжаттары олардың жаза өтеу орнына жолданады. Сот тарапынан жолданған атқару құжаттарын сот орындаушылары олардың жаза өтеу орнына жібереді. Алайда жаза өтеу орындарында сотталушылар жұмыспен қамтылмауына байланысты жазадан босатылғаннан кейін (3 жыл, 5 жылдан кейін) атқару құжаты сотқа кері қайтарылады. Аталған атқару құжаттары қайтадан сот орындаушыларына жолданады. Сот актілерінің уақытылы әрі сапалы орындалуына борышкерлердің төлеу мүмкіндіктерінің төмендігі мен мүліктерінің, тұрақты жұмыс орындарының болмауы да кедергі келтіріп жатады. Тіпті, сот орындаушылары келгенде есіктерін іліп алып, ашпайтын адамдар да аз емес. Сондай-ақ, борышкерлердің сот отырысында көрсетілген мекенжайда тұрмайтындығы сияқты жайлар да сот шешімдерінің уақытылы орындалуына кесірін тигізіп келеді.

Қазақстан Республикасы «Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы» Заңының 33-бабы 1-бөлігінде «борышкер атқарушылық құжаттағы талаптарды дәлелсіз себептермен белгіленген мерзімде орындамаған жағдайда сот орындаушысы борышкердің Қазақстан Республикасынан шығуын уақытша шектеу туралы қаулы шығаруға құқылы, ал өндіріп алушының өтініші бойынша осындай қаулы шығаруға міндетті» деп көрсетілген. Мысалы, Қызылорда қалалық сотына 2012 жылы Қызылорда облыстық Сот актілерін орындау Департаментінен борышкердің ҚР шығуын уақытша шектеу туралы қаулыны санкциялау туралы 2512 ұсыныс түскен.

Тіпті, борышкер өз міндетін орындамай жатса, онда сот арқылы оның жалақысынан акша өндіру туралы қаулы шығарылып, орындалу үшін жұмыс орнына жіберіледі. Бұған мысал ретінде азамат Ю.-дан өндіруші А.-ның пайдасына алименттің өндірілгенін айтуға болады.

Жыл сайын алимент өндіруге байланысты борыштарды өтеу жөнінде мыңдаған санкция өткізіледі. Әсіресе, алимент төлейтін борышкерді табу сот орындаушыларға қиындық туғызып отыр. Ажырасқан жұбайларының алимент өндіруді талап ететінін немесе иелігіндегі мүлікті бөліске салуды сұрайтынын алдын ала біліп алған борышкерлер бар мүліктерін өзгелердің атына рәсімдеп жібереді. Автокөлігі мен баспанасын балаларынан артық көрген кей әкелердің бұл әрекеті ақылға қонымсыз-ақ.

Сот орындаушыларының ең бірінші міндеті сот шешімдерінің орындалуын қадағалау және қарыздарды қайтару екендігі баршаға аян. Бұл бағытта жүзеге асыру үшін көптеген құжаттар келіп түсуде. Мысалы, әр сот орындаушысына айына шамамен 100-140 құжаттан келеді. Кейде бұл көрсеткіш бірден екі есе өсіп кетуі мүмкін. Осыған байланысты ұсынысым: Біріншіден, жауапкердің жеке тұлғаның жалақысынан қарызын өндіру туралы арызын белгілі бір мерзім ішінде қарауды заңмен шектеу керек. Екіншіден, сот орындаушыларына борышкерлерге іздеу жариялау құқығын беру керек. Себебі, тек судьялар емес, прокурорлар да, тергеушілер де сот санкциясысыз өз беттерімен іздеу жариялай береді. Ендеше, заңды күшіне енген сот актілерін орындайтын сот орындаушыларына да неге осындай құқық бермеске?

Үшіншіден, сот орындаушыларының әкімшілік мемлекеттік лауазымы санатын және олардың жалақысын көтеру керек. Тағы бір жағдай, сот орындаушысының құқығын көтеру де өте маңызды. Қорыта айтарым, борышкер заңнан аттамай, мойнына жүктелген қарызын ешқандай мәжбүрлеусіз уақытылы орындауға міндетті екенін әрқашан жадында сақтауға тиіс.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 ҚР Конституциясы 1995 жыл, 30 тамыз. 1998 жыл 7 қазан, 21.05.2007 №284-І өзгерістер мен толықтырулар енгізілген. – Алматы: Жеті Жарғы, 2007.
- 2 Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы ҚР Заңы. 30 маусым 1998 жыл, 2 сәуір 2010 жыл өзгерістер мен толықтырулар енгізілген.
- 3 Баймолдина З.Х. Гражданское процессуальное право. Том 1. – Алматы: ҚазГЮА, 2001.
- 3 Завадская Л.Н. Реализация судебных решений: теоретические аспекты. – М., 1982.
- 4 Байбатыров С.К. Проблемы исполнения судебных постановлений и поиск новых путей улучшения состояния исполнительного производства в Республике Казахстан // Материалы республиканской научно-практической конференции «Проблемы исполнения судебных постановлений в Республике Казахстан». – Алматы, 2001. – С.12-14.

Резюме

В статье рассматриваются вопросы от исполнительном производстве в Республике Казахстан. Автор остановился на характеристике отдельных прав судебных исполнителей.

Resume

In the article questions are examined from executive production in Republic of Kazakhstan. An author was stopped for description of separate rights for judicial performers.

ӘОЖ: 347.632.8:331.212.26(574)

АЛИМЕНТ ӘКЕ БОЛА МА?

Баймұратова Ақсер - Алматы энергетика және байланыс университеті
ВТк-10-01 тобының 4-курс студенті
Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы - **Касиенова К.М.**

Қазақстан Республикасының «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы заңының» 5-бөлімінде «Отбасы мүшелерінің алименттік қатынастары», соның ішінде 19-тарауда «Ата-аналар мен балалардың алименттік міндеттемелері» жайлы айтылған [1, 53 б].

Қазіргі уақыттағы ең өзекті мәселелердің бірі – балаларды әлеуметтік және құқықтық жағынан қорғауды реттеу болып отыр. Әңгіме әрине әртүрлі себептермен ажырасқан отбасылар жайы, оларға алимент өндіру кезінде туындайтын қиыншылықтар жөнінде болмақ. Біздің қоғамымыздың бастауыш ұйымы отбасылар болса, олардың әртүрлі себептермен ажырасуы кезінде балалардың көбінесе аналарымен қалатынына бірнеше сот тәжірибелері себеп болып алады. Сондай жағдайда баланы асырау, оны материалдық жағынан қамтамасыз ету, тәрбиелеп адам қатарына қосу, жалғыз ананың ғана мойнына жүктеліп қалады. Өкінішке қарай, отбасылар ажырасқын кезде баланы асырап, тәрбиелеу мәселесін ақылдасып кеңесіп емес, сотқа жүгіну арқылы талас–тартыспен шешеді. Содан кейін баланы бағып, өсіру сот шешімімен өндірілетін алимент арқылы қамтамасыз етіледі, деп барлық ақпарат құралдарында осы мәселе жиі айтылып жүр [№109-206.].

Несін жасырамыз, бүгін қоғам қатыгезденіп барады. Ері мен әйелдің ажырасуы деген сөздің өзі біздің тілдік қолданысымызға өткен ғасырдың алпысыншы жылдары кірген секілді. Оған дейін бұл сөз қазақ ұғымына жат болатын. Ажырасу – намыс еді. Алдыңғы буын оны өліммен тең көретін. Келе-келе бұған көз де, көңіл де үйренді. Ажырасу таңсық болмай қалды. Бүгінде ажырасқандарды кінәламайтын жағдайға жеттік. «Ол енді әркімнің жеке шаруасы ғой» деп қоя саламыз.

- Қазіргі кездегі ажырасудың басты себебі – жастардың отбасылық өмірге өте жеңіл көзқараспен қарауында. Жалпы сезім, махаббат жайлы түсініктерінің таяздығы. Екі жастың ажырасу себептерінің тағы бірі – отау құрғаннан кейін қиындықтармен бетпе-бет келген кезде бұл проблеманы шеше алмауы. Әсіресе, бүгінгі жастарымыз ерте жастан жыныстық қатынасқа бару арқылы амалсыздан жанұя құрады. Сонымен қатар, жас шаңырақтың қалыптасып кетуіне ата-аналарының орынсыз араласуы да теріс әсерін тигізуде.

Қазақы тәрбиемізге байланысты бұрын көптеген ата-аналар үйіне баласымен қайтып келген қызына ақылын айтып, өздеріне, әулетке сөз келтірмей, кері қайтаруға тырысатын. Бүгінде ата-аналар «Сен жалғыз қалған адам емессің. Баланды өсіруге көмектесеміз, жағдайыңды жасаймыз» деп керітартпалық жасайды. Енді, әрине, ажырасқаннан кейін ата-аналық міндет заңды тұрғыдан жойылмайды. Балаға әкесінің алимент төлеуі, тәрбиеге араласуы бәрі заңдастырылған. Дейтұрғанмен, әкенің ықпалы, ананың мейірімі жалғызбасты отбасыларында жетіспей, бұл ұрпақ тәрбиесіне кері әсерін тигізетіні анық. Ажырасқан отбасында балаларының өзімшіл, қыңыр мінезді болып шығуы жиі кездеседі. Статистикаға жүгінсек, қылмыс жасайтындардың көбі – осындай жасөспірімдер. Сондықтан да, мектеп, ата-ана, қоғам бірігіп, жалпы болашақта жастарды осы жанұялық өмірге баулитын, тәрбиелейтін қоғам құрылса құба – құп болар еді. Бұдан кейін құлағымыз алимент деген сөзге үйрене бастады. О баста адамдар алимент төлеушілерден жиренетін, оларды сықақтайтын. Қазір екіншісі бірі алимент төлейді немесе алимент төлеуден қашып жүр. Мұндайлардың түсінігіне таң қалмасқа амал жоқ. Сол шіркіндердің біразы тура алиментпен мемлекетті байытамыз деп ойлап жүргендей көрінеді. Сондай сәтте оларға «Сіз ешкімді де байытпайсыз, бар болғаны өз перзентіңізді асырайсыз» дегенді ұғындырғыңыз келеді. Бірақ, мұны ұғатын адам ажыраса ма? Жә, бұл өз алдына бөлек әңгіме. Бүгінгі қозғағалы отырған әңгімеміз осы алименттің әкелетін зардабы, әсіресе, қазақта асқар тауға теңеп жүрген әкелеріміздің бассыздығы. Алайда, әкелердің барлығы асқар таудай болса ғой, шіркін дейтін жерлеріміз де жоқ емес. Себебі, өз балаларын өзекке теуіп, туған перзенттеріне жат болып кеткен әкелеріміз жетерлік. Отбасын құрып, үйленудің оңай екендігін, үй болудың қиын екендігін жете түсінбейтін кейбір жастарымыз ажырасып жатады. Ортада бала қалады. Баласын жалғыз өзі жеткізу нәзік жанды әйел затына оңай тимесі анық.

Сонымен, ерлі-зайыптылар ажырасты делік, ал, бейкүнә сәбидің жазығы не? Өкінішке қарай, өз балаларының тағдыры, оның өсіп жетілуі, қатарымен тең болуы қызықтырмайтын «әкелер» бүгінде қаншама десеңізші. Алайда, біздің заңнамада «алимент» деген термин бар. Жалпы, алимент дегеніміз не?

Алимент дегеніміз – алуға құқығы бар екінші адамға бір адам беруге міндетті болатын асырау қаражаты делінген [3, 1426]. Яғни, сот актісі негізінде балалардың әкесі деп танылған азамат, балалары кәмелет жасқа толғанша асырау үшін төленетін нәпақа. Алимент балалардың санына қарай борышкердің айлық жалақысының барлық түрінен және тапқан табысының пайызды мөлшерінде төленеді. Сот актілерін орындаудан және жағдайының болмағандығын сылтауратып алимент төлеуден бас тарту – өз балаларын асыраудан бас тарту болып саналады. Алимент екі жолмен өндіріледі. Бірі — ерлі-зайыптылардың өзара келісімімен, ал екіншісі сот арқылы жүзеге асыралады. Сот шешім шығарғаннан соң іс сот актілерін орындау жөніндегі департаментке жолданады. Алиментті өндіру ісі департамент мамандарының міндетіне жатады. Алимент (лат. *alimentum* деген сөзінен — "тағам, асырап-бағу" дегенді білдіреді) — заңда белгіленген жағдайларда бір отбасы мүшелерінің оның өзге мүшелерінің пайдасына төлеуге міндетті белгілі бір ақшалай қаражат. Алименттік міндеттемелердің ерекшеліктері. Ата-аналардың кәмелетке толмаған балаларды асырап-бағу жөніндегі міндеттері [2, 84 б]. Алименттік міндеттемелер негізгі отбасылық қатынастар болып табылады, ал олардың мақсаты — отбасының еңбекке қабілетсіз және көмек қажет ететін мүшелерін асырау. Алименттер сот шешімімен (алименттер төлеудің соттық тәртібі) немесе тараптардың келісімімен (алименттер төлеудің ерікті тәртібі) төленеді. Қазақстан Республикасында отбасы мәселесі, кәмелет жасына толмағандардың мүддесін қорғау және алимент өндіруді орындау «ҚР Неке және отбасы туралы», «Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы» заңдарымен реттеліп отырады. Аталған заңдардың орындалуы өз кезегінде мемлекеттік қызметкерлер болып табылатын сот орындаушыларының мойнына жүктелген. Алимент бір-ақ рет өндірілмейді. Бала 18 жасқа толғанша ай сайын өндіріліп отырады. Сол себептен де бұл істе қиындықтар көп туындайды.

Борышкер жұмыс істеген жағдайда ҚР «Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы» заңының 57-бабына сәйкес, оның жұмыс орнына қажетті құжаттар жолданып, мекеме бухгалтериясынан сот шешіміне байланысты 25%, 33%, 50% -ға дейін айлық жалақысынан өндіріп алушының есеп шотына аударылып отырады. Ал, еңбекақыдан ай сайын 50 пайыздан артық өндіруге болмайды.

Жалпы әкелер көбіне түзде жүргеннен кейін, бала да ең алдымен анасына бауыр басады. Сондықтан бала ана жылуын тез аңсайды. «Әкесіз жетім – мас жетім, шешесіз жетім – хас жетім» деп те бекерден-бекер айтылмаған ғой. Сондықтан қазіргі таңдағы қолданыстағы заң бойынша кәмелетке толмаған балалардың анасында қалдырылуы дұрыс деп санаймын. Ата-анасының ажырасуы бала үшін үлкен соққы.

Сондықтан баланың мүддесі үшін ата-анасы ажырасып кетсе де, қарым-қатынасты үзбей, балаға қолайлы жағдай туғызуы керек. Толықтай әкенің де қамқорлығына сенуге болмайды. Өйткені баласын өз қамқорлығына алмақ түгіл, алимент төлеуден де қашып жүрген талай әкенің бар екенін статистика аңғартып отыр. Ал әкелік қамқорлықты түсінбейтін мұндай әкелерге баланы қалай сеніп тапсыруға болады?

«Алиментке бола ажырасуға әйелдер мүдделі болады» деу – өте қате пікір. Қай әйел алиментке бола шаңырағын ортасына түсіруге тырысады дейсіз. Ақылы бар әйел алиментке бола балаларын әке жылуынан айырмайды. Ажырасуға көбінесе отағасының араққа немесе қандай да бір басқа жаман әдеттерге әуес болуы, отбасындағы әлеуметтік жағдайдың қиындауы себеп болып жатады. Сондықтан кәмелеттік жасқа толғанша балалардың анасының қамқорлығында болғаны дұрыс. Елдегі ажырасушылар санының жыл санап артып бара жатқанына алаңдаған мамандар «алимент мөлшерін азайту керек» деген ұсыныс айтуда. Олар «балаларымды алиментпен-ақ асыраймын» деген ұстаныммен аналарымыз кейбір жағдайда ажырасуға мүдделі болады деген пікірде. Алайда бүгінгі күні қоғамда жиі айтыла бастаған осынау ұсынысқа қарсылық танытып, «ажырасушылардың көбеюінің алименттің мөлшеріне қатысы жоқ. Болмашы мөлшердегі алиментпен жалғызбасты аналар баласын қалай асырайды?» деушілер де жоқ емес. Соңғы кездері алиментке қатысты мәселелер көбейіп, қоғамымызда да сан түрлі ұсыныстар айтыла бастады. Заң бойынша ананың да, әкенің де балаға деген құқығы бірдей. Өз басым сот процесі кезінде ананың да, әкенің де жағдайын мұқият саралай келіп, неғұрлым балаға ыңғайлы әрі бала тәрбиесіне жауапты әкенің немесе ананың қолында қалдыру керек деп ойлаймын. Екеуінің де балаға деген құқықтарының бірдей екенін ескере отырып, екеуіне тең дәрежеде қарау керек. Жасыратыны жоқ, қазір алимент төлеуден жалтаратындар саны көбеюде. Ресми мәліметке сүйенсек, елімізде алимент өндіру жөнінде шыққан әрбір төртінші сот шешімі орындалмай жатыр. Борышкерлер алимент төлемедінің әр қилы аяласына барады екен. Бірі жұмыс орнын жасырса, енді бірі өз жалақысын бірнеше есе кемітіп көрсетеді. Статистика бойынша ажырасқан отбасылардың 99 пайызында «тірі жетімек» шешесінің жетегінде кетеді. Елімізде отбасын құрған жас жұптардың көбі бір жыл өтпей ажырасып жатыр. Статистика агенттігінің мәліметіне сүйенсек, 2010 жылы 41 мың, ал 2011 жылы 44 мың жұп ажырасса, 2012 жылы бұл көрсеткіш 48 500-ден асқан. Ал биылғы жылдың алғашқы тоқсанында 46 972 жұп отбасын құрса, 16 647 отбасы сотқа арыз беріп, айырылысуды жөн көрген. Жалпы, биылғы қаңтар-наурыз айларында тіркелген әр 100 некенің 34-і қайта ажырасып кеткен!

Бұл енді ғана отау тіккен жас үш отбасының біреуінің шаңырағы ортасына түсті деген сөз емес пе? Яғни, жыл сайын осы мәселемен күресіп тоқтатамыз ба десек, күн санап ажырасу өсуде. Сұмдық қой! Статистика агенттігі таратқан мәліметтерге сай, неке бұзу жөнінен Қарағанды, Алматы мен Шығыс Қазақстан өңірлері көш бастап тұр. Қазақстандағы әрбір үшінші неке бұзылуға бейім. Статистика агенттігінің мұндай қорқынышты көрсеткіштері қоғам арасында құндылық ретінде қалыптасқан отбасы атты әлеуметтік институттың мәнісі жоғалғанын айғақтайды.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев: «Отбасында адам бойындағы асыл қасиеттер жарқырай көрініп, қалыптасады. Отанға деген ыстық сезім – жақындарына, туысқандарына деген сүйіспеншіліктен басталады» дейді. Өзіңіз ойланып көріңізші Еліміз тәуелсіздігіне бар жоғы енді ғана 21 жыл толды, болашақ ұрпақтың елімізде әлі алар асуы алда, сонда жартылай тірі жетім, ажырасқан отбасынан шыққан бала ел болашағы үшін қандай махаббатын арнайды. Бұл сорақылықты дер кезінде қолға алмасақ Тәуелсіз еліміздің болашағы бұлыңғырланары сөзсіз.

Жұмыссыздықты сылтау қылатын азаматтар алиментті төлемейді деген де қате түсінік. Қазақстан Республикасының «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Заңының 169-бабының 3 тармағында «егер алимент төлеуге міндетті адам осы кезеңде жұмыс істемеген болса немесе оның табысы мен өзге де кірісін растайтын құжаттар тапсырылмаса, алимент бойынша берешек сол берешекті өндіріп алу кезіндегі Қазақстан Республикасындағы айлық жалақының ең төменгі мөлшері негізге алына отырып айқындалады» делінген. Яғни, бұл жұмыс істемеген әкенің алиментке берешегі көптеу деген сөз. Егер борышкер алимент төлеуден жалтарып, мекен-жайын жасырған жағдайда Қазақстан Республикасының «Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушылар мәртебесі туралы» Заңының 45-бабымен борышкерге іздеу салынады. Себебі, борышкердің жүрген жері белгісіз болған жағдайда сот орындаушысы ішкі істер органдарына немесе қаржы полициясы арқылы борышкерді іздестіруді жариялау туралы ұсыныспен сотқа жүгінуге міндетті. Демек, алимент төлеуден және мемлекеттік алымды төлеуден жалтаруға орын жоқ. Тағы бір айта кететін жайт, алимент Қазақстан Республикасының «Неке және отбасы» Заңының 125 бабына сәйкес бір балаға табысының және өзге де кірісінің - төрттен бірін; екі балаға - үштен бірін; үш

және одан да көп балаға - тең жартысын төлеуге міндетті. Бoryшкер азамат өзінің қаржысы далаға емес, өзінің баласына, ұрпағына жұмсалатынын түсінуі қажет. «Мемлекетіміздің болашағы—жастар» деген Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев. Мемлекетіміздің тірегін нық ұстайтын ұрпақты тәрбиелеу ең алдымен ата-ананың міндеті. Шаңырағының шайқалмағаны біріншіден әр отбасыға, екіншіден мемлекетімізге тиімді. Ал, біздің айтарымыз алимент төлегіңіз келмесе, ажыраспа!

Сонда қарсы жағынды рухани күйзеліске салып қойғанымен тынбай, тапқан маңдай тер нәпақасын тартып алуда адамдыққа жата ма? Алимент балаға әке бола ала ма? Уақыттың қиыншылығы шешілер, алайда жас балғын сәбиге, әкесіндей мейірім, отағасындай қорған болатын кім бар. Есейгенде бала анасынан осы менің әкем қайда?, - деп сұраса, не деп жауап бермек. Баланың өсуін бейне бір гүлге теңер болсақ, зерттеушілердің пікірінше, үй-ішінде ұрыс-керіс, жанжал, келеңсіз жағдайлар жиі болса, гүлдер солып, сарғайып, ауруға шалдығуы мүмкін екенін айтып отыр.

Ал балаға ата-ананың мейірімінен қымбат нәрсе жоқ. Отбасын құрған ер мен әйел бір-бірінің қадіріне жетіп, жақсылық жағын көруге тырыспайтын болса, ол үйде жылылық болмас. Құранда: «Алланың біріне-бірінді артық еткен нәрсесін көксемендер. Еркектердің еңбектерінің үлесі өзіне және әйелдердің еңбектерінің тиесісі өзіне тән. Алладан оның кеңшілігін сұрандар. Шәксіз Алла әр нәрсені толық білуші (Ниса сүресі 32 аят). Дүниеге құл болғанша, бір Аллаға сиынып, отбасын сақтап, Отанның дамуына үлес қосудан артық бақыт жоқ. Әрбір адам баласы өзінің танымын айқындап, көзқарасын туралыққа бұрмайынша, бақыт та мойын бұрмайды. Егемен еліміздің ертеңі болатын саналы инабатты ұрпақтар көбейіп, жас шаңырақтардан береке кетпесін Лайым.

Рас, алимент әке болмайды, ол тек келешек ұрпаққа деген аз да болса материалдық жәрдем екенін түсінгеніміз жөн. Ұрлық жасау, есірткі қолдану, ашықтан-ашық адам тонау туралы жасөспірімдер арасында қылмыстардың да жылдан-жылға көбеюінің бірден-бір себебі, жасөспірімдерге дұрыс тәрбие бере алмауымызда, материалдық жағдай жасамағандығымыздан болып отыр деп ойлаймын. Сондықтан, кінәні балаларымыздан емес, ата-аналардан да іздеуіміз керек. Дер кезінде балаларымызға моральдық-материалдық тұрғыдан жәрдем көрсетіп, ақылымызды айтып, тәрбиемізді беріп отырсақ, ол баладан келешекте жақсы азамат шығады. Туған балаларын өзектен теуіп, материалдық жәрдем көрсетпей, «күл болмасаң, бүл бол» деп, қашып жүрген азаматтарымыз аз емес. Ер азамат үйдің тірегі, ұл-қыздарының алдында асқар тау емес пе? Ендеше, айдың күні аманында туған перзенттерінен безіп, оларға қол ұшын созудың, қолдау көрсетудің орнына қашып-пысып жүрген «әкелердің» бұл әрекеттері түсініксіз?

Тәрбиенің қайнар уызын бала ата-анадан алуы керек. Шоқан мен Абайдың бойына ұлылықтың дәнін сепкен аналары Айғаным мен Зерені, Елбасымыз Нұрсұлтандай азаматты дүниеге әкелген Әлжан ананың өмірін ғибрат ету керек. Қалай десек те, ұлттық болмысымызды сақтауда отбасының орны бөлек. «Ұяда көргенді ұшқанда іледі», осы сөздер мазмұнында үлкен ата-аналық парыз бар. Баланың тәрбиелі болып өсуіне берекелі отбасының әсері мол. Ұрпақ тәрбиесі – ұлт болашағы. Сол үшін де тәуелсіз еліміздің болашағы үшін ел боламыз десек бесігімізді түзейік ағайын!

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы заң. 2012 жыл.
- 2 Ағдарбеков Т., Әлайдар Ә., Алайдаров А. «Құқық негіздері». - Алматы, 2012 жыл.
- 3 Айтжан Б.Е., Шіркінбаев Т.Б «Отбасы құқығы». - Алматы 2006 жыл.
- 4 Абайдильдинов Е. Алимент әкеболмайды, бірақ... /Е. Абайдильдинов // Егемен Қазақстан. – 2008. - № 12. - Сәуір (№108). - С.6.
- 5 Тынышқалиев С. «Әке мейірімін көрмеген балалар». Заң газеті. - 2008. -22 шілде. - №109. – 20 б.

УДК 347.63 (574)

СУРРОГАТ АНА

Ереханова А.Е. - Алматы энергетика және байланыс университеті

ВТк-10-01 тобының 4-курс студенті,

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы - Касиенова К.М.

Қазақстан Республикасының 2011 жылдың 26 желтоқсанда қабылдаған «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексіндегі 3 бөлім 9 тарау 54-59 бап аралығындағы «Суррогат ана болу және қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды қолдану» атты жаңадан енгізілген заңнамаға қатысты зерттеулер мен көзқарастар негізінде жазылған [54-59 б].

Қазіргі таңда «суррогат» аналар жайлы пікір жиі қозғалып жүр біздің қоғамда. Алайда «суррогат» аналар туралы бірі білсе, бірі біле бермеуі мүмкін. «Суррогат» ұғымы қазаққа жат болса да, бүгінгі қоғамда оған да жүгініп жатқандар баршылық. Дүниеге бала әкелуге қабілетсіз ерлі-зайыптылар амалсыздан «суррогаттардың» көмегіне жүгінеді. Суррогат ана-суррогат ана мен ықтимал ата-ана арасындағы шарт бойынша бойға бала бітіру, оны көтеру және туу [142-143б]. Нәресте сүйгісі келетін жұп өзге біреудің құрсағын «жалға» алады. Бүгінде балаға зәру ата-аналар жабыла дәрігердің көмегіне жүгініп, одан қалды, тәуіп пен емші ауылын жағалап, ақыр соңында соңғы үмітін жат құрсақты «жалға» алумен жалғайды. Мұны біреу қолдаса, біреуге тым ерсі көрінеді. Үміт жібін үзгісі келмеген жұрттың баратын ақырғы әрекеті, осы «суррогаттардың» көмегіне жүгіну. 2000 жылдан бері дүние жүзінде суррогаттық әдіспен 280 мыңнан астам нәресте дүниеге келген екен. Қазақстан «құрсақ ананы» заңдастырған мемлекеттің бірі болғандықтан жыл сайын отызға жуық ата-ана осындай тәсілді таңдайды көрінеді. Ендеше Суррогаттық тәсіл дегеніміз не? Оның қоғамға тигізетін әсері? Суррогат анаға қатысты заң туралы көзқарас? Осы секілді сұрақтарға жауап іздестіріп көрейік.

«Естімеген елде көп» дейтін едік бұрынырақ. Енді естігенімізден көргеніміз көп болып отыр қазіргі таңда. Суррогат ана, яғни құрсақ ана, ғылымда соңғы он бес жылда қарқынды дамыған медициналық құбылыс болып есептеледі. Әлемде бұл әдіспен қанша сәби дүниеге келгені туралы ресми мәлімет жоқ, алайда жоғарыда атап өткеніміздей бейресми сараптамаларға сенсек, дүниежүзінде суррогат ананың көмегімен 280 мыңдай сәби туылыпты. Бір қарағанда, бәрі дұрыс-ау. Бірақ кейбір Батыс елдерінде ешбір кінәратсыз-ақ, дені сау келіншектер дене бітімін бұзып алмау мақсатында арнайы түрде суррогат ана қызметіне жүгінеді екен. Ал елімізде суррогат ана қызметіне қай бағытта жүгініп жатқанымызды саралау жағына келсек, түрлі пікірде қалады екенсің. Біреу тойып секіріп жүрсе, ал біреулер тоңып секіріп жүргендер әйтеуір. Ендеше қоғамдағы осы бір өзекті мәселенің жайын ашуға тырысайық. Негізінде, Қазақстан Республикасының заңында суррогат ана болу туралы тұңғыш рет 2004 жылғы 16 маусымдағы «Азаматтардың репродуктивтік құқығы және оны жүзеге асырудың кепілі туралы» ҚР Заңында айтылады. Алайда, аталған нормативтік-құқықтық актіде суррогат ана болуды реттейтін барлық жағдай қамтылмаған. Тек суррогат ананың құқығы, осындай қадамға барудың себебі, шарт жасау мен оны орындауға қатысты өзге аспектілер айтылмаған. 2011 жылы желтоқсан айында Қазақстан Республикасының «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» кодексі қабылданды. Оның толық бір тарауында Қазақстан Республикасында суррогат ана болудың талаптары, шарт жасау, оның мазмұны сияқты қажетті мәліметтер көрсетілген.

Суррогат ана болудың шарты Қазақстан Республикасының азаматтық талаптарын сақтаумен жазбаша жасалады және міндетті нотариалды куәландыруға жатады. Некеде тұрған және бала қалайтын тұлғалар арасында нотариалды куәландырылған жазбаша шарттың болуы тиіс. Аталмыш шартты жасау кезінде барлық құқықтар мен міндеттер толық қаралып, қамтылады. Және де екі жақ та тиісті қызмет көрсететін медициналық мекемемен шарт жасауы қажет. Суррогат ана болуды қалайтын әйел 20-35 жастағы, физикалық, психологиялық және репродуктивті денсаулығы қанағаттанарлық, сонымен қатар өзінің дені сау баласы болуы керек. Және суррогат ана тіркелген некеде тұруы мүмкін. Мұндай жағдайда суррогат ана болу шартын жасасқан кезде жұбайының нотариалдық тәртіппен куәландырылған жазбаша келісімін ұсыну міндетті. Тапсырыс берушілер суррогат ана болу шартын жасасқан кезде кодексте қарастырылған бірқатар талаптарды орындауы да заңмен қарастырылған. Атап айтқанда, суррогат ананың медициналық тексеруден өтуі мен қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды қолдануына қатысты материалдық шығындарды өтеу. Медициналық тексерудің қорытындысы мен медикогенетикалық тексерудің

нәтижесін ұсыну, суррогат ананың жүктілік, босану және бала туған күнінен бастап 56 күн бойы медициналық тексеру бойынша шығындарын, ал егер де жүктілік және бала тууға байланысты қиындық туындап қалса, босанғаннан кейін 70 күн бойы қажет болған қаражатты төлеуге міндетті.

Сонымен бірге суррогат ананың да белгілі міндеттері бар: тапсырыс берушілерге өзінің табиғи, психологиялық және репродуктивті денсаулығы туралы қорытынды ұсыну; дәрігерде тұрақты бақылануы және оның ұсыныстары мен тағайындамаларын қатал орындау; онымен шарт жасасқан тұлғаларды суррогат ана болу шартында келісілген жүктіліктің барысы туралы мерзімінде хабардар ету; онымен суррогат ана болу шартын жасасқан тұлғаларға туған баланы беру; суррогат ана баланы өзге тұлғаларға беруге құқығы жоқ; жүктілікті жауапкершілігіне алады, суррогат ана болу шартымен қарастырылған қосалқы репродуктивті әдістер мен технологияларды қолданғаннан кейін табиғи жүктіліктің болу мүмкіндігін болғызбауға міндетті. Баланы туған соң қосалқы репродуктивті әдістер мен технологияларды қолданғаннан кейін туған баланың ата-аналары суррогат ана болу шартының негізінде ерлі-зайыптылар (тапсырыс берушілер) болып танылады. Соған байланысты баланың туу туралы медициналық куәлігінде оның анасы ретінде суррогат ана болу шартын жасасқан жұбайы жазылады.

[54-59бап] Сонымен қатар кодексте репродуктивті әдістер мен технологияларды қолдану нәтижесінде екі және одан да көп балалардың тууы қарастырылған. Бұл жағдайда ерлі-зайыптылар (тапсырыс берушілер) туған әр балаға тең мөлшерде жауапкершілікке ие. Тұрмыс жағдайында “суррогат ана болу” сөз тіркесі көбінесе қандай да бір әйелдің баланы “тапсырыспен” көтеру ұғымын білдіреді. Суррогат ана болу ежелгі уақытта туындағанын айтуға болады. Бірақ ол өзге нысанда көрінді және еш жерде құжатпен бекітілмеген. Қазіргі заманда суррогат ана болу жасанды ұрықтандыру технологиясы және экстракорпоральды ұрықтандыру пайда болғаннан кейін мүмкін болды. Бұл генетикалық материалды ата-анадан алып, кейіннен бала көтеру және туу үшін табиғи биологиялық инкубаторға-суррогат ананың ағзасына оны “енгізу” болып табылады. Суррогат ана болу тұңғыш рет 1980 жылы сәтті жүзеге асқан. Алғашқы суррогат ана Иллинойс штатындағы 37 жастағы Элизабет Кейн болды. Балалы бола алмаған әйел Кейнмен шартқа отырып, құжат бойынша оған табиғи ұрықтандыру жүргізілді. Ал босанғаннан кейін Кейнге ақшалай сыйлықақы төленіп отырды. Сонымен бірге Кейннің өзінің үш баласы болды. Зерттеуші мамандар суррогаттық тәсілдің ең алғаш рет XX ғасырдың алғашқы жартысында жан-жануарларға жасалғанын айтады. Яғни, бір еркек малдың ұрығымен бірнеше мың ұрғашы мал қолдан шағылыстырылып, ол оң нәтиже берген. Сонан соң мамандар шаруашылықтағы бұқалардың санын азайтып, жаппай осы тәсілді пайдалануға көшкен. Осыдан соң, бұл тәжірибе адамдарға жасалған. Англияда Эдварде және Стептоу деген дәрігерлер 1978 жылы табиғи жолмен ұрықтана алмаған ерлі-зайыптылар Джон Браун мен Луиз Браунға суррогаттық тәсілді қолданған. Тәжірибе сәтті аяқталады. Сөйтіп, сол жылғы 25 тамызда «құрсақ ана» - Луиз Брауннан алғашқы сәби дүниеге келді. Белсіздік пен бедеуліктің кесірінің соңы адам аяқ баса бермейтін осындай тәуекелді істерге әкеліп соқтырады. Мамандар келешекте елде «суррогат аналардың институтын қалыптастыру керек» деген пікірге тоқтап отыр. Малайзия, Израиль тәрізді елдерде суррогат ананың қызметін қолдану үшін әлеуметтік қызметкерлер, дәрігерлер мен дін өкілдерінен тұратын арнайы комиссия құрылып, мәселе әбден зерттеліп барып келісім беріледі екен. Біршама елдер баланы жат әйелдің жатырына салып өмірге әкелуге заңмен де тыйым салған. Олардың тізімінде Австрия, Норвегия, Швеция, Франция, Италия, Швейцария, Германия сияқты елдер бар. Ең қызығы, Австралия, Ұлыбритания, Дания, Канада, Нидерланды және Американың бірқатар штаттарында суррогат ана қызметіне жүгінуге рұқсат етілгенмен, оларға ешқандай ақы төленбейді. Аталмыш елдерде суррогат ана болатын жан тегін қызмет көрсетуге келісім беруі тиіс. «Бұл артынан бала өмірге келгенде түсініспеушілік пен келіспеушіліктердің орын алуына жол бермейді» дейді мамандар. Қоғамда түрлі пікір қалыптасты. Мәселен, қазір, бір сөзбен айтқанда бұл жағдай бизнестің көзіне айналып барады. Таяқтың екі ұшы бар: былай ойлап қарасаңыз бәрі дұрыс секілді, құрсақ анаға (суррогат) биологиялық ата-ананың гаметалары енгізіледі, ол 9 ай көтеріп, нәрестені дүниеге әкеліп, бір балаға зар болған отбасын қуантады, ал, ол отбасы қаржыдан қысылып жүрген әйелге көмек береді. Бір-біріне көмектесті, екеуі де риза дейміз. Қош, солай дейік. Бірақ біз әлемдегі ең хақ дін – ислам дінін ұстанатын мұсылман жұртпыз. Бұл мәселеде дін не дейді? Ислам дінінде некесіз еркектен бала туу (тіпті медициналық жолмен болса да) ауыр күнә болып есептеледі екен. Балалы болуға әр адамның құқы бар деп үкім шығару адамзаттың қолында емес, оны Ұлы Алла ғана үкім ете алады дейді шариятта. Бедеу отбасының сәбилі болғысы келуі, ол үшін суррогаттық «құрсақ ананың» жатырын жалдауын түсінуге болады. Алайда бізді ойландыратыны, ұлтымыздың, әулетіміздің болашақ ұрпақтарының

бойындағы қанының тазалығы. Қаны таза қазақ едік, енді қалай болар екен?! Негізі, қазақ жетімі мен жесірін елден жібермеу үшін қандай әрекет жасағанын білеміз. Сонымен қатар, баласы жоқ туыс-туғанының етегіне жаңа туған нәрестесін салып беріп «Құдай алдында сұраусыз, бұл сенің балаң» деп ант-су ішіп, ағайынын қуантқан да біздің еліміз емес пе?! Олай болса, қазақтың қыз-келіншектеріне, жалпы қазаққа суррогат ананың қажеті бар ма? деген сұрақтар маза бермейді. Мысалы, Бразилия заңы бойынша тек бірге туғандар, шынайы жаны ашитындар ғана суррогат ана бола алады екен. Бұл мәселеде сол бразилиялықтардан да артық жазылмаған дала заңы бар біздің халқымыз неге шет қалған? Австралия, Дания, Италия сынды елдер әйел жатырын жалға беруді рұқсат еткенімен, суррогат анаға ақы төлетпейді. Ал көптеген мұсылман елдері «мұндайды атай көрме» дейтіні анық. Бірақ суррогат анаға ақы төлеуді заңдастырған елдер қатарында Оңтүстік Африка, Ресей, Грузия, Украина, Белоруссия және біздің еліміз бар. Осы елдердің арасында суррогаттық қызмет көрсетуде украиндық келіншектер көш басында келеді екен. Әркім өз белі мен құрсағынан бала сүйгісі келеді. Ал суррогаттық жолмен дүниеге келген сәби оның өз баласы болып санала ма? Бұл сұрақтар кімді болсын ойландырмай қоймасы анық. Қазір не көп, аяғын шалыс басып, кейін баласынан бас тартатын қыздар көп. Еліміздің Бас прокуратурасы жыл сайын 10 мыңнан астам тастанды балаларды анықтайды екен. Оның ішінде шетелге сатылып кеткендері қаншама. Біздің ерлі-зайыптылар жат құрсақтан шыққан жасанды балаға сонша қаржы шығарғанша, осы қараусыз балапандарды неге бауырына баспайды? Міне осы секілді сұрақтарда бар қоғамда жауабын таппаған.

Статистикалық мәліметтер бойынша Қазақстанда жанұялардың 15 пайызы бала сүю мүмкіндігіне ие бола алмаса, 30 пайызына репродуктивті технологиямен емделу қажеттігі туындап отыр екен. Бұл еліміздегі әрбір бесінші отбасының бедеулікке шалдыққандығын көрсетеді. Ал, ресми деректерге арқа сүйесек, соңғы жылдары Қазақстанда 400 мыңға жуық сәби дүниеге келсе, 300 мың түсік жасалынған. Олардың ішінде 12 жастағы мектеп оқушыларының да түсік жасатқан дерегі бар. Негізінен, елімізде құрсақтағы баласынан безінгендердің белсенді тобы 17-25 жас аралығындағы бойжеткендер болып отыр. Байқағанымыз елде бедеулікке шалдыққандар да, баладан безініп, жасанды түсік жасатқандар да шамалас. Оған тосқауыл қоюдың жолын іздестірудің орнына суррогаттық «құрсақ ана» арқылы ақысын төлеп, сәби сатып алуды қолдайтындар көбейіп барады. Бүгінде елімізде 350 мыңға жуық отбасы бала сүю бақытынан айрылып отыр.

Ендеше тығырықтан шығудың жалғыз жолы-Суррогат ана. Адам баласы жаратылғаннан бері некенің басты мақсаттарының бірі балалы болумен үйлесім тапқан. Біздің барлық арман-мақсатымыз, үмітіміз сәбидің өмірге келуімен ұштасып жатыр. Алайда, әкелік, аналық бақытын сезіну барлығының маңдайына жазылмаған. Бедеулік – бұл жай ғана айтылатын сөз емес. Өкінішке қарай, ол көптеген отбасылық жұптар үшін нақты көкейкесті мәселе болып тұр. Бұл некенің бұзылуына және ауыр психологиялық зардапқа әкеліп соғады. Енді медицинаның репродуктивті технологиялар саласында бұрын байқалмаған жетістік балалы болудан көңілі қалған адамдарға үміт сыйлайды. Екінші жағынан алып қарасаныз, еліміздегі суррогатты ана болатын әйел адамдардың жұмысын қолдаймын. Себебі қазіргі таңда көптеген әйел түрлі себептермен ана бола алмай жатыр. Ал қазіргі таңда ешкім яғни туған туыстары баласын бермейді, ол заман қазір жоқ. Сондықтанда барлығы ана болуға құқылы, ең болмаса дәл осындай жолмен. Мен бұрын суррогат ана дегенге жабайы дүние ретінде қарайтын едім. Ал қазір соңғы үмітін ғана үкілеп келген әйелдерді, оларға «құрсақ ана» көмегіне ғана жүгінуден басқа жол жоқ екенін көргенде, әлемде осы әдістің бар екендігіне шүкір деймін. Өйткені осы жарық дүниеде отбасы үшін балалы болудан асқан бақыт жоқ.

Жоғарыда айтып өткеніміздей, қоғамда осы өзекті мәселеге қатысты көзқараста, айтылып жатқан пікірде көптеп кездеседі. Сонымен бірге осы мәселеге қатысты сұрақтарда жеткілікті. Қазақта «бала адамның бауыр еті» деген сөз бар. Ендеше, бізде заңды түрде суррогат ана болуға болады және оның арнайы келісім-шарты бар.

Заңға енгізілген өзгерістер отбасы бірлігін көздейді. Яғни, әрбір отбасының берекесі, ынтымағы, бірлігі мемлекетіміздің іргетасын берік нығайта түсетіні анық. Сондықтан, мемлекетіміз әрбір отбасының, әрбір адамның тағдырына, болашағына асқан жауапкершілікпен қарайды [1596].

Барлық нәрсе «сенімге» келіп тірелетіні анық. Біздің ұлан-ғасыр тарихымызда небір байлардың балаға зар болып, неше күн, неше түн Аллаға жалбарынып жатып, бір күткенін сұрап алатыны бар емес пе? Оған батырлар жырын айтсақ та жетеді. Құдайдан сұрап, киелі жерлерді түнеп, жатырына бала біткен талай аналарды естіп те, көріп те жүрген жоқпыз ба? Бәрін денсаулыққа тіреп, суррогат ана қызметіне салып қою қаншалықты мәдениеттілігімізді көрсетеді? Бала туған әйел қырық күн бойына тазалығын сақтаса,

барлық күнәсі кешіріледі деуші еді. Әсілі, ғасырлар тезінен сүрінбей өткен дәстүрлі қазақ отбасын қайта қалпына келтіру керек-ау. Сәби сүйгісі келген отбасылар тым болмаса туысқанының баласын асырап, өз бауырына басып жататыны белгілі. Қазақтың дәстүрлі отбасы институтында бұл үрдіс бұрын да болған, бүгін де бар. Бала көрудің бұдан асқан рухани жолы бар болса, қайсы? Заманауи деп суррогат анаға жүгінгенімізбен, небір сыннан алып шыққан ата салтын да ұмытпайық. Қазір суррогаттық ана болуды бизнеске айналдыру туралы көп жазылып жатыр. Әсіресе, суррогаттық ана мәселесін баланы саудаға салумен байланыстырады. Бұндай көзқарастардың болуы да негізсіз емес шығар. Қайткен күнде де, біз дүниежүзінде әрбір бесінші ерлі-зайыптылар денсаулықтарына байланысты балалы болу бақытына ие бола алмайтындығын ескеруіміз керек. Бедеулік мәселесі жанұялардың бөлінуіне, нәтижесінде жалғыз қалып, қасірет шегуіне себеп болатындығына дәлелдер көп. Сонымен қоса балалы бола алмайтын жалғызбасты әйелдер де бар. Кім балалы болып, ата-аналық сезімге бөленгісі келмейді? Кейбір жанұя бұл мәселені бала асырап алып шешеді. Ал кейбір жанұялар өздерінің генетикалық балалары болғанын қалайды. Бұл да – табиғи құбылыс және де балалы болу мүмкіншілігі – әр адамның негізгі құқығы. Сондықтан бұл мәселені шешуде мемлекет тарапынан іс-шаралар жасалуы керек. Біздің елімізде де осындай жағдайлар жасалса, демографиялық жағдай да жақсара түсер еді. Ал суррогаттық ана қызметіне сауатты түрде бару керек. Бұл қызметті атқарушыға қойылатын талаптар да аз емес. Әйелдің денсаулығынан бастап, оның өмір сүру стилі, ортасы, дүниетанымы үлкен рөл атқарады. Баланың дүниеге келуін қалайтын генетикалық ата-анасына қойылатын талап тіпті жоғары болуы керек. Жалпы, баланың құқығы толық қамтамасыз етіліп, барлық болуы мүмкін жағдайлар ескерілгені дұрыс. Бала өмірі бағаланбайтын, ең жоғары құндылық екендігін ұмытпауымыз керек.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Қазақстан Республикасының «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексі. 9 тарау. 54-59 бап.
- 2 Ағдарбеков Т., Әлайдар А., Алайдаров А. Құқық негіздері. - Алматы, 2012.
- 3 Қондыбай С.А. "Қоғамдағы өзекті мәселе" 9 том. - Алматы, 2011.
- 4 Дронова Ю.А. "Суррогат ана жайлы не білуіміз керек". - Алматы, 2007.
- 5 Сүлеймен М. Суррогаттық «құрсақ ана». - Азия информ. 2012.

ӘОЖ 347.3

ЕҢБЕКТІ ҚОРҒАУ ӘЛЕУМЕТТІК ЖҮЙЕ РЕТІНДЕ: ТҮСІНІГІ, ҚАҒИДАЛАРЫ, ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ

Кеңес Фариза - Абай атындағы ҚазҰПУ, Құқық және экономика институты

«Құқықтану» мамандығының 3 курс студенті

Ғылыми жетекші: қауымдастық профессор - **Мейірбекова Г.Б.**

Аңдатпа

Еңбек қауіпсіздігі мен еңбекті қорғауды қамтамасыз етудің әлеуметтік, экономикалық техникалық, емдік, санитарлық – эпидемиологиялық және құқықтық негіздемелерін анықтау және еңбекті қорғауды қамтамасыз ету бағытында мемлекеттік басқарудың құқықтық негіздерін анықтау, сондай-ақ, еңбек қауіпсіздігі стандарттар жүйесін анықтай отырып еңбекті қорғау саласындағы нормативтік құқықтық актілердің қолданылу ерекшелігін анықтау жайлы айтылады.

Түйін сөздер: Еңбек қауіпсіздігі, еңбекті қорғау, денсаулық, санитарлық, эпидемиологиялық, эргономика.

Нарықтық экономикадағы еңбек жекелеген адамдардың, сонымен бірге тұтастай қоғамдастықтардың, немесе жалпы алғанда бүкіл мемлекеттің өмірінде өзінің әлеуметтік маңыздылығы бойынша ерекше орын алады. Қазіргі кезеңнің адамдары өз өмірінің басым бөлігін өз әл-ауқаттарының көзі болып табылатын дәл осы жұмысқа, еңбекке арнайды. Осыған орай еңбекті қорғаудың маңыздылығы арта түседі және неғұрлым дәл және толық зерттеп, зерделеуді талап етеді, соның ішінде, құқықтық ғылым тұрғысынан.

Заң әдебиетінде еңбек қауіпсіздігі мен еңбекті қорғау ұғымы, маңызы мен мазмұны мәселесіне аз көңіл бөлінбеген, бірақ әлі де болса бұл мәселені шешілді деп есептеуге болмайды. Бұл тіпті мүмкін де емес шығар. Техникалық үдерістердің дамуы қызметкерлердің денсаулығына теріс әсер ететін еңбектің жаңа технологияларының және құралдарының пайдаланылуына алып келеді. Теория мен практика өзара тығыз байланысты. Бір-біріне үнемі ықпал ете отырып, олар өзара өз мазмұндарын өзгертулері мүмкін. Соған сәйкес, бұл мәселе, яғни, еңбекті қорғаудың мазмұны туралы мәселе даму үстінде қарастырылуы тиіс.

Әлеуметтік құбылыс ретіндегі еңбекті қорғауды еңбектің қолайлы жағдайларын жасауға, адамның өмірін, денсаулығын және жұмысқа қабілеттілігін сақтауға, еңбек қызметі салдарынан белгілі бір жарақаттар алған және денсаулығына зиян келтірілген қызметкерлерге жеңілдіктер мен өтемақылар беруге бағытталған мемлекеттің, қоғамдық ұйымдардың және азаматтардың қызметі ретінде сипаттауға болады, сондай-ақ бұл – еңбекті қорғау жөніндегі нормаларды бұзғаны үшін жауапкершілікті белгілеуге бағытталған қызмет [1, 26 б].

Еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау, қалай болғанда да, қоғамның әр индивидінің өмірінің бір бөлігі болып табылады. Барлық адамдар өз өмірінің ішінде бірнеше рет еңбек құқықтық қатынастарын, демек, еңбекті қорғау қатынастарын да өрбітеді. Мәселен, экономикалық белсенді халықтың саны, ҚР Статистика жөніндегі агенттігінің есебі бойынша, 2008 жылы 8 415 000 адамды, 2009 жылы 8 457 900 адамды, 2010 жылдың 1 тоқсанында 8 555 500 адамды, 2010 жылдың 2 тоқсанында 8 620 300 адамды құраған, ал жұмыспен қамтылған халықтың саны 2008 жылы 7 857 200 адамды, 2009 жылы 7 903 400 адамды, 2010 жылдың 1 тоқсанында 8 029 300 адамды, 2010 жылдың 2 тоқсанында 8 116 500 адамды құраған [2]. Көрсетілген сандардың талдауы, жыл сайын экономикалық белсенді халықтың саны артып келе жатыр деген тұжырымға әкеледі.

ҚР заңнамасына сәйкес, ұйымдарда өндірістік практикадан өтіп жүрген жоғары немесе орта кәсіби білім беру мекемелері студенттерінің; бас бостандығынан айыруға үкім кесілген және еңбек етуге тартылған адамдардың, және т.б. еңбегі қорғалуы тиіс екендігін есепке алу қажет. [3].

Сонымен бірге, еңбекті қорғаудың жалпы алғандағы қоғамның жай-күйіне айтарлықтай әсер ете алатындығын ерекше атап өткен жөн. Еңбектің қажетті жағдайларымен қамтамасыз етілмеген қызметкерлер, үнемі шамадан тыс жұмыс істеудің, шаршап-шалдығудың және жұмыспен байланысты проблемалар ауыртпалықтарының салдарынан өз денсаулықтарына, әрі тек денесінің ғана емес, сонымен қатар моральдық денсаулығына да көңіл бөле алмайды.

Денсаулық дегеніміз – адамның психикалық, дене және әлеуметтік әл-ауқаты. Ол адамның және жалпы алғандағы қоғамның ең үлкен құндылығы болып табылады. Еңбектің жағдайлары мен оны қорғауды жақсарту – еңбек етушілердің денсаулығын қамтамасыз етудің маңызды құралы [4, 5 б].

Осылайша, еңбекті қорғау әлеуметтік құбылыс болып табылады, ол еңбекті қорғау институтының жеке алғандағы әр адамға және жалпы алғандағы бүкіл қоғамға қатысты болатындығынан және ықпалын тигізетіндігінен көрінеді.

«Еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау» институтын қарастыру барысында біз осы ұғымға еңбек құқығының басқа институттарына немесе құқықтың басқа салаларына жататын нормалар кіретіндігін анықтадық. Мұндай нормалар қызметкерлердің өмірі мен денсаулығы үшін еңбектің қауіпсіз жағдайларын қамтамасыз етуге қаншалықты бағытталғандығына немесе жәрдемдесетіндігіне байланысты еңбекті қорғау институтына жатқызылады. Көрсетілген нормалар қатынастарды реттейді, немесе құқықтың еңбекті қорғауды қамтамасыз етуге (немесе жәрдемдесуге) бағытталған басқа салаларының зерттеу тақырыбы болып табылады.

Еңбекті қорғау институты салааралық институт болып табылады, себебі еңбек міндеттемелерін орындау кезінде қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласында пайда болатын қатынастарды реттеу, еңбек құқығының өзінен басқа, азаматтық, сақтандыру, қылмыстық, әкімшілік, әлеуметтік қамсыздандыру құқығы және, әрине, конституциялық сияқты құқықтың бірнеше салаларын реттеудің зерттеу тақырыбы болып табылады.

Еңбекті қорғауды жоғарғы органдардың жоспарлауы мен ұйымдастыруы жөніндегі қатынастар ұйымдастырушылық-басқарушылық қатынастар болып табылады, яғни, әкімшілік құқық саласына да жатады. Мұндай нормалардың мазмұнына ұйым әкімшілігінің еңбекті қорғау жөніндегі шараларды жоспарлауға міндеттілігі, осы мақсаттарға қаражаттар бөлу, осы шаралардың өткізілуін ұйымдастыру және бақылауды жүзеге асыру кіреді.

Жоғарыда көрсетілген құқық нормалары 2 түрлі болуы мүмкін: 1) еңбекті қорғау жөніндегі қатынастарды жалпы сипатта реттейтін нормалар (олар нақты еңбек және әкімшілік қатынастарының пайда болуының алғышарты ретінде бой көрсетеді); 2) еңбекті қорғау жөніндегі нақты шараларды өткізу міндетін тікелей қарастыратын нормалар. Әкімшілік құқыққа да, еңбек құқығына да сондай-ақ министрліктер мен оларға есеп беруге міндетті ұйымдардың қауіпсіздік қызметі органдарының (қауіпсіздік техникасы жөніндегі бөлімдерінің) еңбекті қорғауды ұйымдастыруларын реттейтін нормалар жатады.

Сондай-ақ еңбекті қорғау институты мен әкімшілік құқық нормалары еңбекті қорғау жөніндегі ережелерді бұзғаны үшін жауапкершілік (әкімшілік) тұрғысынан да түйіседі.

«Еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау» институты нормаларын реттеудің негізгі зерттеу тақырыбы қызметкердің денсаулығы мен өмірінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі қатынастар болып табылса, онда әлеуметтік қорғау құқығы азаматтардың қандай да бір себептермен жұмысқа қабілеттілігін жоғалтқанда (уақытша немесе тұрақты) немесе зейнеткерлік жасқа келгенде, оларды материалдық қамтамасыздандыру барысында қалыптасатын қоғамдық қатынастарды реттейді. Бұл қатынастар, әдетте, еңбек қатынастарымен тығыз байланысты. Азаматтардың материалдық қамтамасыздандырылуының көлемі бұл жағдайда олардың еңбек өтілдерімен еңбек қатынастары барысында алған еңбекақыларымен өлшенеді.

Еңбекті қорғау институтының салааралық сипаты еңбек қызметін зерттейтін психологиялық ғылымның бағыты, соңғы кезде зерттеу салаларының өзектілерінің бірі – эргономикамен байланысынан да көрінеді.

«Эргономика» терминін (грекше *ergos* – жұмыс, *nomos* – заң) Англияда 1949 жылы Эргономикалық зерттеу қоғамын құрған бір топ ағылшын ғалымдары қабылдаған. Америкада зерттеулердің бұл бағыты «адам инженериясы», ал ГФР-да «антропотехника» деген атауға ие болды [5]. Эргономика, адамның еңбек қызметін психология, физиология, әлеуметтану, сондай-ақ заң ғылымдары тұрғысынан зерттейтін кешенді құрылым бола отырып, еңбекті қорғау, қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін де айтарлықтай маңызға ие.

Осылайша, еңбекті қорғау құқықтық институты салааралық құрылым болып табылады, себебі қызметкерге келтірілген зиянның орнын толтыру, әлеуметтік сақтандыру мәселелерін реттеу кезінде түйісетін құқықтың көптеген салаларымен және олардың институттарымен, конституциялық құқықтармен және бостандықтармен, еңбекті қорғау жөніндегі шаралардың әкімшілік жоспарлануымен және ұйымдастырылуымен және т.б. байланысты. Осы қатынастардың барлығы бірнеше институттың нормаларының реттеу тақырыбы болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Еңбекті қорғау және тіршілік қауіпсіздігі. Оқулық. - Алматы, 2012.
- 2 www.enbek.kz/ - ҚР Еңбек Министрлігінің ресми сайты.
- 3 Қазақстан республикасының «Еңбек қорғау туралы» Заңы. 22.12.1993 №3000 – «Халық Кеңесі» газеті, 1993. - 25 ақпан.
- 4 «Ұйымдағы еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау қызметі жөніндегі үлгі ережені бекіту туралы» Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрінің 2007 жылғы 22 тамыздағы № 200 - бұйрығы 2007 жылы 17 қыркүйегінде № 4934 тіркелді.
- 5 Қазақстан Республикасының еңбек құқығы бойынша негізгі анықтамалық оқулық. - Алматы, 2002.

УДК 343.6. (574)

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО НОРМИРОВАНИЯ

Майлыбаева Н.А. –

студент 3 курса Института права и экономики КазНПУ имени Абая

Аннотация

В статье рассматриваются некоторые вопросы правового регулирования экологического нормирования в Республике Казахстан

Ключевые слова: экологическое нормирование, стандартизация, экологические стандарты, окружающая среда, экосистема, окружающая среда, нормативы.

Человечество столкнулось с противоречиями между растущими потребностями мирового сообщества и невозможностью биосферы обеспечить эти потребности. Богатства природы, ее способность поддерживать развитие общества и возможности самовосстановления оказались не безграничными. Возросшая мощь экономики стала разрушительной силой для биосферы и человека. При этом цивилизация, используя огромное количество технологий, разрушающих экосистемы, не предложила, по сути, ничего, что могло бы заменить регулирующие механизмы биосферы.

Экологическое нормирование с позиций устойчивого развития определяется как «научно-обоснованное ограничение воздействия хозяйственной и иной деятельности на ресурсы, обеспечивающие социально-экономические интересы и экологические потребности». Действительно современное общество не может существовать и развиваться, не воздействуя на природу. Объективно в процессе общественного развития человек не может не воздействовать на состояние окружающей среды. Так, он не может не извлекать минеральные ресурсы, не может не забирать воду и пока не может по экономическим и техническим соображениям не выбрасывать в природную среду загрязняющие вещества.

Антропогенное воздействие отрицательно сказывается на состоянии окружающей среды. Проблема заключается в том, чтобы при этом были определены научно обоснованные пределы таких воздействий исходя из долгосрочных общественных интересов в сохранении количественных и качественных свойств и характеристик природы. Достижению указанной цели и призваны служить экологическое нормирование и стандартизация. Предполагается, что экологические нормативы должны основываться на тех характеристиках экосистем, которые наиболее информативно реагируют на антропогенное воздействие, значимое для состояния данной экосистемы в целом. Подразумевается также, что, в свою очередь, установление нормативов предельно допустимых воздействий на экосистемы способствует регулированию загрязнения окружающей среды, изъятия природных ресурсов, ограничению антропогенной трансформации экосистем. При этом, исходя из положений устойчивого развития в процессе экологического нормирования, должны учитываться как интересы окружающей среды, так и человека.

Человек - не самый чувствительный из биологических видов, и принцип «защищен человек - защищены и экосистемы» следует считать неверным. Экологическое нормирование предполагает учет

такой допустимой нагрузки на экосистему, под воздействием которой отклонение от нормального состояния системы не превышает естественных изменений и, следовательно, не вызывает нежелательных последствий у живых организмов и не ведет к ухудшению качества среды.

Экологическое нормирование - нахождение граничных значений экологических нагрузок для того, чтобы можно было установить ограничения для управляющих воздействий на объект нормирования и достигнуть целей нормирования.

В природоохранной практике РК, как и во всем мире, нормирование и стандартизация с давних пор используются в качестве одной из основных мер или инструментов охраны окружающей среды. Будучи урегулированной в природоохранном законодательстве, такая мера становится правовой. Это означает, с одной стороны, что экологическое нормирование и стандартизация должны в обязательном порядке осуществляться уполномоченными государственными структурами. С другой стороны, правовой характер данной меры проявляется в том, что установленные экологические нормативы и стандарты должны соблюдаться всеми природопользователями.

Совокупность правовых норм, регулирующих отношения по разработке, принятию и обеспечению соблюдения экологических нормативов и стандартов, образует институт экологического права.

В Республике Казахстан имеется немало нормативных правовых актов, регулирующих отношения в области экологического нормирования и стандартизации.

Законом РК «О санитарно-эпидемиологическом благополучии населения» определяются требования к санитарно-гигиеническому нормированию в области охраны среды обитания.

Согласно Экологическому кодексу Республики Казахстан, в целях регулирования окружающей среды и установления допустимого воздействия на нее осуществляется ее нормирование, гарантирующее сохранение благоприятной окружающей среды и обеспечение экологической безопасности. В механизме экологического права данный правовой институт занимает особое место. Он содержит критерии правомерности поведения субъектов экологических правоотношений, определяет степень эффективности выполнения эколого-правового предписания.

Кодекс определяет экологическое нормирование как систему правил (норм) и содержащихся в них количественных и качественных показателей (нормативов) состояния окружающей среды и степени воздействия на нее. В природоохранной практике Казахстана, как и во всем мире, экологическое нормирование используется в качестве одной из основных мер или инструментов охраны окружающей среды. Разработка и принятие экологических нормативов представляет собой одно из направлений природоохранной деятельности уполномоченных государственных органов.

Применительно к использованию отдельных природных ресурсов и их охране нормирование регулируется соответствующим природоресурсным законодательством - земельным, водным, лесным, об охране атмосферного воздуха, о животном мире и др.

В системе нормативных правовых актов, регулирующих отношения в рассматриваемой области, имеется значительное число норм по экологическому нормированию и стандартизации, определяющих компетенцию государственных органов в данной сфере. Они содержатся, например, в положениях о конкретных государственных органах.

Экологическое нормирование ставит целью установление научно обоснованных предельно допустимых норм воздействия на окружающую среду, гарантирующих экологическую безопасность и охрану здоровья населения, обеспечивающих предотвращение загрязнения окружающей среды, воспроизводство и рациональное использование природных ресурсов.

Нормативы и нормативные документы в области охраны окружающей среды разрабатываются, утверждаются и вводятся в действие на основе современных достижений науки и техники с учетом международных правил и стандартов в области охраны окружающей среды.

В состав иных нормативов в области охраны окружающей среды следует включать санитарно-эпидемиологические нормативы, которые также играют важную роль в достижении целей устойчивого развития.

Система экологических нормативов и стандартов предопределяется практическими потребностями в использовании разных видов нормативов применительно к видам экологически значимой деятельности или продукции как инструментов для решения задач охраны окружающей среды.

Понятие «экологические стандарты» имеет в экологическом праве широкое значение. Прежде всего, оно включает собственно стандарты как формы нормативных документов, в которых определяются

отдельные экологические требования. Нормативы предельно допустимых концентраций загрязняющих веществ в окружающей среде (воде, атмосферном воздухе, почве) и нормативы предельно допустимых уровней вредных физических воздействий на нее также иногда рассматриваются в качестве разновидности экологических стандартов. Аналогами таких нормативов в ряде зарубежных государств (США, Японии и др.) являются именно стандарты - стандарты качества воздуха, стандарты качества воды, стандарты шума и др.

Государственные стандарты и иные нормативные документы в области охраны окружающей среды разрабатываются с учетом научно-технических достижений и требований, международных правил и стандартов.

В области экологического нормирования существует целый ряд проблем теоретического и практического характера, разрешение которых также важно для обеспечения устойчивого развития.

В последнее время широкое распространение получило установление наряду с нормативами предельно допустимых выбросов (ПДВ) и сбросов (ПДС) загрязняющих веществ также лимитов временно согласованных выбросов (ВСВ) для источников загрязнения, которые без совершенствования технологий не могут выполнить ПДВ и ПДС, на таких территориях не обеспечивается качество окружающей среды и право каждого на благоприятную окружающую среду. В этой связи представляется необходимым ужесточить требования, направленные на соблюдение этих нормативов, устанавливаемых сроком на 5-10 лет. Для этого следует создать правовые механизмы, обеспечивающие соблюдение такого режима, при котором в течение установленного срока должна быть модернизирована технология производства либо построены очистные сооружения при одновременном переходе предприятия именно в этот срок на соблюдение предельно допустимых нормативов (ПДВ и ПДС). Эти меры будут способствовать обеспечению качества окружающей среды при условии осуществления надлежащего государственного экологического контроля, эффективность которого на сегодняшний день отсутствует;

Во всем мире одним из действенных механизмов в защите экологии являются штрафы, платежи и налоги, начисляемые за вредные выбросы. Цель двудеяная. Во-первых, стимулировать недропользователей к соблюдению природоохранных требований, наказывать нарушителей. Во-вторых, собрать средства для реализации экологических проектов. Казахстан в этом ряду не составляет исключения.

Судя по сообщениям официальных органов, в том числе Министерства охраны окружающей среды, сумма экологических платежей и штрафов в Казахстане растет с каждым годом. Чего в этом больше — уровня раскрываемости или загрязнения — судить не станем. Но в 2009 году штрафы составили 97,4 млрд тенге, что на 30% выше, чем в 2008 году. Согласно данным МООС, принятие жестких мер позволило выполнить целевые показатели: выбросы в атмосферу снижены с 3,3 до 3,1 млн тонн (6,1%); сбросы загрязненных вод сокращены с 2,9 до 2,85 млн тонн (1,7%). При этом в суд было направлено 210 материалов о приостановлении хозяйственной деятельности.

Экологическое нормирование может изучаться и анализироваться в разных качествах: как правовые меры охраны окружающей среды, как правовой институт и как функции государственного управления в области охраны окружающей среды и рационального использования природных ресурсов.

Нормативы, ограничивающие вредное воздействие, устанавливаются и утверждаются специально уполномоченными государственными органами в области охраны окружающей природной среды, санитарно-эпидемиологического надзора и совершенствуются по мере развития науки и техники с учетом международных стандартов. В основе санитарно-гигиенического нормирования лежит понятие допустимой концентрации.

Система экологических нормативов и стандартов может быть классифицирована на нормативы качества окружающей среды; нормативы предельно допустимого вредного воздействия на состояние окружающей среды; нормативы использования природных ресурсов; экологические стандарты; нормативы санитарных и защитных зон. Конкретные показатели по каждому виду устанавливаются в широком круге законов и подзаконных актов различного уровня.

В современном экологическом нормировании имеются и некоторые проблемы. Несмотря на то, что экологическая безопасность связывается с состоянием защищенности, как природной среды, так и жизненно важных интересов человека от возможного негативного воздействия хозяйственной и иной деятельности, чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера, их последствий, в определении понятия и состава нормативов в области охраны окружающей среды (природоохранных

нормативов), предусмотренных этой же статьей, интересы человека не учитываются. Природоохранные нормативы определяются как установленные нормативы качества окружающей среды и нормативы допустимого воздействия на нее, при соблюдении которых обеспечивается устойчивое функционирование естественных экологических систем и сохраняется биологическое разнообразие. Между тем, исходя из положений устойчивого развития в процессе экологического нормирования, должны учитываться как интересы окружающей среды, так и человека.

Список литературы:

- 1 *Экологический кодекс РК (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.07.2013 г.)*.
- 2 *Закон Республики Казахстан от 04.12.2002 N 361-2 "О санитарно-эпидемиологическом благополучии населения"*.

УДК: 347.451.031.366.54 (574)

ЗАЩИТА ПРАВ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Омаров Н. - студент 3 курса Института права и экономики КазНПУ имени Абая

Элементы защиты прав потребителей встречаются уже в Законах Хаммурапи (XVIII в. до н. э.). Однако в отдельную группу эти нормы стали выделять относительно недавно.

15 марта 1962 года в США президент Джон Кеннеди ввел «Билль о правах потребителя». Этот документ установил, что потребительская общественность имеет право на защиту, информацию, выбор и, кроме того, она имеет право на то, чтобы быть выслушанной. Эта дата теперь ежегодно отмечается как Всемирный день защиты прав потребителей. Джон Кеннеди произнес в Конгрессе США речь, в которой он впервые охарактеризовал понятие «потребитель» и назвал шесть основных прав потребителя:

1. Право на информацию.
2. Право на безопасность.
3. Право на выбор.
4. Право быть услышанным.
5. Право на возмещение ущерба.
6. Право на потребительское образование.

Всемирная организация союзов потребителей (Consumer International — CI) дополнила список прав потребителей дополнительными двумя пунктами:

- право на удовлетворение базовых потребностей.
- право на здоровую окружающую среду.

Постепенно соответствующие законы о защите прав потребителей были приняты в большом количестве стран в том числе и в Республике Казахстан.

Одним из существенных факторов развития экономики, как это ни парадоксально, является законодательная, т. е. административная, уголовная, гражданская защита прав потребителей. Защита прав потребителей преследует две основные цели: первая — информировать потребителей об имеющихся на рынке товарах и услугах с тем, чтобы правильный выбор способствовал успешному формированию потребительского рынка, вторая - защищать потребителя в том случае, если его положение как слабой стороны ущемляется.

В наших условиях, когда идут процессы либерализации экономики, создан свободный рынок, конкуренция уже зародилась, а продавцы заинтересованы в полном удовлетворении запросов граждан, вопросы защиты прав интересов граждан-потребителей, а также организация надлежащей работы торговых предприятий и предприятий общественного питания независимо от форм собственности на основе специальных нормативных актов приобретают актуальное значение.

Права и гарантии каждого потребителя на обеспечение качественными товарами, работами и услугами защищены от опасностей для жизни и здоровья в соответствии с Законом Республики Казахстан «О защите прав потребителей». Права потребителя на справедливую цену по услугам от предприятий монополистов обеспечиваются Законом РК «Об естественных монополиях и защите конкуренции», в

соответствие с которым цены продуктов, услуг предприятий монополистов утверждаются антимонопольным органом. Все возрастающую роль в защите прав потребителей в наше время построения гражданского общества играют общественные организации, выступающие в качестве защитников прав потребителей путем проведения контрольных закупок в торговых учреждениях, проведения испытаний на соответствие требованиям по качеству и публикации сведений о товаре ненадлежащего качества в специальных печатных органах, также выступая защитниками и представителями потерпевшей стороны в контролирующих, надзорных органах, судах. Знание основных прав поможет Вам правильно вести себя в ситуациях нарушений этих прав.

Каждый потребитель имеет право на:

- безопасность продукции — Вы имеете право на то, чтобы товар (работа, услуга) были безопасны для жизни, здоровья, имущества потребителя и окружающей среды. Требования, которые должны это обеспечивать, являются обязательными и устанавливаются в порядке, определяемом законом (п.2 ст.12 Закона РК "О защите прав потребителей");

- свободное заключение договоров на приобретение товаров, использование работ и услуг;
- надлежащее качество продукции, работ и услуг;
- получение полной и достоверной информации на русском и государственном языках о цене, о стране происхождения товара и изготовителе, потребительских свойствах продукции; способах и правилах использования продукции и хранения, дате изготовления, сроке годности товара и гарантийном сроке.

Способы защиты прав потребителей

Для защиты своих прав потребитель может обратиться:

- с досудебным письменным заявлением к продавцу (исполнителю), нарушившему право;
- в уполномоченные государственные органы с жалобой на незаконные действия продавца (исполнителя);

- в общество защиты прав потребителей;

- в суд с исковым заявлением.

Досудебное разрешение потребительских споров

Законодательством о защите прав потребителей предусмотрен досудебный порядок рассмотрения споров как обязательная стадия процесса защиты прав потребителей - обращение потребителя или общества защиты прав потребителей с письменным заявлением к продавцу (исполнителю).

Письменная претензия потребителя должна содержать:

- Ф.И.О. и адрес заявителя;
- наименование и фактическое местонахождение продавца (исполнителя);
- обстоятельства, являющиеся основанием для предъявления претензии в свободной форме;
- основания отношений адресантов претензии: договор, гарантийное письмо;
- нарушенные права потребителя;
- условия обязательств, нарушение которых вызвало претензионное требование;
- обоснованная сумма материальных требований с расчетом;
- предупреждение о последующем обращении за защитой прав в суд в случае неудовлетворения претензии или нерассмотрения ее в установленном порядке.

Необходимо приложить копии документов, обосновывающих требования. Заявление необходимо отправить письмом с уведомлением. Продавец (исполнитель) в течение 10 дней обязан дать ответ на заявление.

Потребитель имеет право:

При приобретении товаров и услуг, потребителю должен быть выдан фискальный чек, так как на территории РК денежные расчеты, осуществляемые при торговых операциях посредством наличных денег производятся с обязательным применением контрольно-кассовых машин с фискальной памятью (п.1 ст.546 Налогового кодекса РК от 12.06.2001 г.).

Потребитель вправе обменять приобретенный им качественный непродовольственный товар в течение 14 дней, если он не удовлетворяет его потребностям или не обладает необходимыми свойствами (ст. 10 Закона «О защите прав потребителей»).

При обнаружении ненадлежащего качества товара в течение гарантийного срока, потребитель вправе по своему выбору потребовать соразмерного уменьшения покупной цены, безвозмездного устранения

недостатков товара, либо замены на товар надлежащего качества или расторжения договора с возмещением понесенных убытков (п.1. ст.14 Закона «О защите прав потребителей»).

В случае письменного отказа продавца в удовлетворении обоснованных требований потребителя, потребитель имеет права потребовать неустойку в размере 1 % в день от стоимости товара (п. 4 ст. 14 Закона «О защите прав потребителей»).

В заключении подведем итоги выше изложенному.

Закон о защите прав потребителей один из первых рыночных законов и имеющих прямое отношение к преобразованию экономики. Необходимость принятия специального закона была вызвана тем, что все действовавшее ранее законодательство основывалось на приоритете интересов изготовителя, а немногочисленные законодательные нормы, которые имелись в области охраны интересов потребителей были заблокированы ведомственными нормативными актами и практически не действовали.

Теперь закон значительно повысил ответственность производителей продавцов и исполнителей за качество своей работы и наряду с расширением прав потребителей установить для них ряд новых обязанностей.

Любой потребитель имеет право на: гарантированный уровень потребления; свободное приобретение товаров, использование работ и услуг; надлежащее качество продукции; полную и достоверную информацию о продукции; безопасность продукции; обращение в суд и другие уполномоченные государством органы; объединение в общественные организации потребителей; возмещение причиненного ущерба.

В целях защиты своих прав и законных интересов граждане имеют право обращаться по собственной инициативе с претензией к производителю или продавцу продукции (работ и услуг) ненадлежащего качества, либо реализуемой по завышенным ценам, случае отказа устранить нарушения и возместить причиненный ущерб в добровольном порядке потребитель имеет право обратиться с иском в суд.

Список литературы:

1 Гражданское право. Часть 2. /Под ред. Толстого, Сергеева. - М.: Проспект, 1998 г.

2 Закон Республики Казахстан «О защите прав потребителей» от 4 мая 2010 года № 274- IV ЗРК

УДК 342.41

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ БАҚЫЛАУДЫ ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Абжапбар Арайлым – *ал-Фараби атындағы ҚазҰУ,*
заң факультетінің 2 курс студенті,
Ғылыми жетекші - з.ғ.к., доцент - Жарболова А.Ж.

Аңдатпа

Мақалада конституциялық бақылау институтының мәні ашылып, оның Қазақстан Республикасын құқықтық мемлекет ретінде қалыптастырудағы маңызы сараланған. Тиісінше автор мақалада құқықтық мемлекет орнықтыруды мақсат еткен тұста конституцияның жоғарылығын қамтамасыз ету мәселесінің алдыңғы кезекке шығатынына тоқтала отырып конституцияның жоғарылығын қамтамасыз етудегі негізгі тетік - конституциялық бақылау институтына талдау жасап, оны жетілдіру қажеттігін негіздеген.

Түйін сөздер: конституция, конституциялық бақылау (қадағалау), конституцияның жоғарылығы, заңдылық, құқықтық мемлекет, мемлекеттік билік, референдум, заңнама, нормативтік құқықтық акт, саяси партия

Бүгінгі таңда қандай-да болмасын мемлекеттің құқықтық мемлекет ретінде танылуының мәнді бір белгісі болып онда конституциялық бақылау институтының орнығып, қызмет етуі табылады. Бұл негізсіз айтылған қорытынды емес. Себебі, конституциялық бақылау институты арқылы ең бастысы конституцияның жоғарылығы қамтамасыз етіледі. Конституцияның жоғарылығы конституцияның бұзылмауын, үстемдігін шамалайды. Ал, конституцияның бұзылмауы, сақталуы Қазақстан мемлекетінің құқықтық сипатын анықтайтын белгілердің сақталуын, жүзеге асырылуын анықтайды. Құқық (заң) конституцияға негізделетіндіктен, конституция бүкіл құқықтық жүйенің, заңнаманың өзегі болып өрілетіндіктен Қазақстан құқықтық мемлекет орнықтыруды мақсат етіп ұстанған тұста конституцияның жоғарылығы мәселесі алдыңғы кезекке шығады [1. 41б.].

Атап кеткеніміздей, конституциялық бақылау (қадағалау) институты конституцияның жоғарылығын қамтамасыз етеді. Мәні бойынша конституциялық қадағалау - бұл заңдар мен өзге актілердің Конституцияға сәйкестігін тексеруді, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын жоғары деңгейде қорғауды, билікті бөлу қағидасын орындауды қамтамасыз ететін демократиялық институт. Конституциялық қадағалау билік бөлінісі мен саяси және идеологиялық әралуандылық орын алған және жеке тұлғаның құқықтары мен бостандықтары кепілдендірілген құқықтық, демократиялық мемлекет үшін тән институт болып саналады. ҚР Конституциясына сәйкес Конституциялық Кеңес конституциялық қадағалауды жүзеге асырады. Конституциялық қадағалау органдарының тағайымы мемлекет пен қоғамның Негізгі заңын қорғауда болып табылады. Осы тұста конституцияның жоғарылығы мен оның қорғалуының мәні мен қажеттігін анықтап алу қажет. Конституциялық Кеңеске жүктелген міндет өте маңызды, себебі оның функцияларына тек белгілі бір аймақтың емес бүкіл мемлекеттің дамуы, өркендеуі тікелей байланысты. Ол мемлекеттік орган ретінде Республиканың бүкіл аумағында Қазақстан Республикасы Конституциясының жоғары тұруын қамтамасыз етеді. Мемлекеттік биліктің орнығуы мен оның жүзеге асуының легитимдігінің, адам, оның өмірі мен құқықтарының, бостандықтарының мемлекеттің жоғары құндылығы ретінде өз қолданымын табуының негізі. Елімізді дамыған демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік ел ретінде орнықтырып, танылуына қол жеткізу – ол конституцияның жоғарылығы мен оның тиісінше қорғалуына байланысты. Жалпы алғанда Конституцияны қорғау өзге мемлекеттік органдармен де жүзеге асырылуы мүмкін, бірақ құқықтың басты қайнар көзі ретінде оның жоғарылығын қамтамасыз ету – конституциялық қадағалау органдарының айрықша құзыры болып табылады [2. 247 б.]. ҚР Конституциялық Кеңесіне конституцияның жоғарылығын, оның нормаларының дұрыс ұғынылып, қатаң орындалуын қамтамасыз ету міндеті жүктелген. Тиісінше мұндай міндеттерді жүзеге асыру үшін оның өкілеттіктері мен мәртебесі оған сай болуы керек. Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес, ҚР Конституциялық Кеңесі Республика Президентінің, Сенат Төрағасының, Мәжіліс Төрағасының, Парламент депутаттары жалпы санының кемінде бестен бір бөлігінің, Премьер-Министрдің өкілші бойынша:

- Дау туған жағдайда республика Президентінің, Парламент депутаттарының сайлауын өткізудің дұрыстығы және республикалық референдум өткізу туралы мәселені шешеді.

- Парламент қабылдаған заңдардың Республика Конституциясына сәйкестігін Президент қол қойғанға дейін тексереді.

- Парламент және оның палаталары қабылдаған қаулылардың Республика Конституциясына сәйкестігін қарайды.

• Республиканың халықаралық шарттарын бекіткенге дейін олардың Конституцияға сәйкестігін қарайды.

• Конституцияның нормаларына ресми түсіндірме береді.

• Конституцияның 47-ші бабының 1-ші және 2-ші тармақтарында көзделген реттерде қорытындылар береді. Яғни Президенттің қызметінен мерзімінен бұрын босатылуы мен қызметінен кетірілуі жағдайында.

• Конституциялық Кеңес соттардың өтініштерін Конституцияның 78-ші бабында белгіленген реттерде қарайды. Егер сот қолданылуға тиісті заң немесе акт Конституциямен баянды етілген адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарына нұқсан келтіреді деп тапқан жағдайда [3. 72 б].

Конституциялық Кеңестің өкілеттіктерін бекітетін нормаларды саралау Конституциялық Кеңестің құқықтық мүмкіндіктері оның мақсатына, тағайымына толықтай жауап бере алмайтындығын көрсетеді. Ол туралы ғылымда жиі айтылып, бірқатар ғалымдар тарапынан тиісінше ұсыныстар білдіріліп жатыр.

Қазақстан Республиканың Конституциялық Кеңесінің құзыретіне нақтырақ тоқталатын болсақ, ол заңдардың, халықаралық шарттардың конституциялығын тексеруге қатысты негізінен алдын-ала бақылауды жүзеге асырады. Әрине алдын - ала бақылау дұрыс, оның құқық бұзушылықтың алдын алуына септігін тигізетіне кәміл сенемін. Бірақ, конституцияның бұзылмауы мен жоғарылығын қамтамасыз етуде ол толықтай тиімді болмайды. Себебі: Конституциялық Кеңес Парламент қабылдаған заңды Республика Президенті қол қойғанға дейін, халықаралық шарттарды белгілегенге дейін бір ай ішінде Конституцияға сәйкес екенін тексереді. Әрі бұл тексеру тек өтініш түскен кезде ғана жүзеге асады, алайда өтініш білдіруші субъектілердің шегінің тым шектелгені және олардың өтініш білдіруі міндетті емес екенін ескере отырып, бірқатар заңдар, халықаралық шарттар конституциялық бақылаудан сырт айналып кетуі мүмкін. Конституциялық бақылаудан сырт айналып кеткен заңдар, Конституцияға қайшы келетін актілердің бірі болып табылады. Сондықтан Парламент қабылдаған заңдар мен республикалық маңызды халықаралық шарттар тиісінше Президент қол қойғанға, бекіткенге дейін ғана емес кейін де конституциялық бақылау объектісі болу керек.

Қазақстанда кейіннен конституциялық бақылау тек соттардың өтініші негізінде ғана жүзеге асырылады. Соттардан басқа ешкім қолданымдағы нормативтік құқықтық актілердің конституциялығын тексеру жөнінде Конституциялық Кеңеске жолдана алмайды. Оның өзінде соттар тек бір жағдайда ғана – егер сот белгілі бір іс бойынша қолдануға тиісті заң немесе өзге де нормативтік құқықтық акт конституцияда баянды етілген адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын бұзса ғана Конституциялық Кеңеске өтініш білдіре алады. Конституцияда адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарынан бөлек Қазақстанның конституциялық құрылысына, мемлекеттік және жергілікті биліктің ұйымдастырылуы мен қызметіне, мемлекетіміздің саяси және экономикалық жүйесінің негіздеріне де қатысты қаншама маңызды, түбегейлі қағидаттар, нормалар бекітілген емес пе? Демек, қандай да бір нормативтік акт осы аталған мәселелерге қатысты Конституция нормаларын бұзса, оған қайшы келсе ол акт конституциялық бақылау объектісі болмайды. Жоғарыда айтылып кеткендей, Қазақстанда кейіннен конституциялық бақылау тек соттардың өтініші негізінде, оның өзінде сот қолдануға тиісті заң немесе өзге де нормативтік құқықтық акт Конституциямен баянды етілген адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарына нұқсан келтірген жағдайда ғана жүзеге асырылады. Мұның өзі соттардың тиісті актілердің конституциялығын тексеруге қатысты өтініш білдіру мүмкіндігін шектейді. Себебі, Республика соттары тек қарауындағы іске қатысты актілердің конституциялығын тексеру жөнінде өтініш бере алады. Қарауындағы қандай-да бір іске байланысты емес, Конституцияда баянды етілген адамдардың құқықтары мен бостандықтарын бұзатын нормативтік құқықтық актілерді байқаған жағдайда соттар қауқарсыз болып шығады.

Германия, Швейцария, Франция деген алып елдердің конституциялық бақылау органдарының функцияларын зерттеу елімізді, Конституциялық бақылаудың тиімділігін арттыру үшін және Конституцияның жоғарылығы мен бұзылмауын ары қарай да қамтамасыз ету үшін Қазақстандық заңнамада алдын-ала конституциялық бақылаумен қатар кейіннен жүргізілетін бақылаудың нысанын да жетілдіруді қажет ететінін көрсетеді [4].

Конституциялық Кеңес тек Парламент қабылдаған заңдарға ғана алдын-ала конституциялық бақылау жүргізе алады. Заңнамаға сәйкес Республика Президенті шығаратын заңдар, сондай-ақ заң күші бар жарлықтар, Үкімет қабылдайтын қаулылар және өзге де нормативтік құқықтық актілер конституциялық бақылау объекті бола алмайды. Бұл жерде Конституциялық Кеңеске Президенттің шығаратын заңдарының және жарлықтарының, Үкіметтің қаулыларын, Орталық сайлау комиссиясының шығарған қаулылары және Жоғарғы соттың актілерін де конституцияға сәйкестігін тексеру өкілеттігін Конституциялық Кеңеске беру қажет. Себебі билікті құрудың негізгі жолы мен адам құқықтары мен бостандықтарының сақталуы аталған актілерде көрініс табуы мүмкін.

Конституцияның 72-ші бабында Конституциялық Кеңеске өтініш білдірушілер шегі анықталған. Олар:

- 1) ҚР-ның Президенті
- 2) Сенат Төрағасы
- 3) Мәжіліс төрағасы
- 4) Премьер-Министр
- 5) Парламент депутаттары жалпы санының кемінде бестен бір бөлігі
- 6) Соттар

Конституциялық Кеңестің конституциялық бақылау қызметі тиісті субъектілердің өтінішіне тәуелді. Басқаша айтсақ, Конституциялық Кеңес аталған тұлғалардан өтініш білдірілген жағдайда ғана конституциялық бақылауды жүзеге асырады. Тиісті мәселеде Конституциялық Кеңестің өзіне бастамашылық берілмеген. Бірінші кезекте Конституциялық Кеңестің өзіне бастама беру керек деп санаймын, өйткені шығарылған кейбір заңдардың сапалығын белгілі бір деңгейге арттыруымыз қажет. Сонымен қатар Конституциялық Кеңеске өтініш білдіру субъектілер шегін едәуір кеңейту керек. Олардың қатарына: сот жүйесінде туындайтын мәселелер жөнінде Жоғарғы сот төрағасын, саяси партиялар мен қоғамдық бірлестіктердің және азаматтардың конституциялық мәселелер жөнінде Әділет Министрін, сайлау кезінде немесе референдумда туындаған кейбір даулар бойынша Орталық сайлау комиссиясының төрағасын, Бас Прокурор мен қоса өзге прокурорларды, ҚР Үкіметін, Ғылыми-зерттеу мекемелерін жатқызу керек. Себебі жоғарыда аталған субъектілер өз қызметін атқару барысында кейбір қайшылықтармен кездесуі мүмкін. Бұл жағдайда оларға тиісінше мүмкіндік беру Конституцияға қайшы актілердің күшін дер кезінде тоқтатуға септіктерін тигізеді деп санаймын [5. 318 б.]. Назар аудармауға болмайтын келесі өзекті мәселе ҚР Конституциясының 74-ші бабының 3-ші тармағында бейнеленген. Онда былай делінген: Конституциялық Кеңестің қорытынды шешімі ол қабылданған күннен бастап күшіне енеді, Республиканың барлық аумағында жалпыға бірдей міндетті, түпкілікті болып табылады және шағым жасауға жатпайды. Республика Конституциясының келесі ережесі аталғандай Конституциялық Кеңестің қорытынды шешімінің қабылданған күні күшіне енбеуі мүмкіндігін көрсетеді. Нақтырақ айтсақ, Конституциялық Кеңестің қорытынды шешіміне тұтастай немесе белгілі бір бөлігінде Республика Президентінің қарсылықтары енгізілуі мүмкін. Президенттің қарсылығын Конституциялық Кеңес мүшелері жалпы санының үштен екісінің даусымен еңсере алады. Республика Президентінің қарсылығы еңсерілмеген жағдайда, Конституциялық Кеңестің шешімі қабылданбады деп есептеледі және конституциялық іс жүргізу тоқтатылады. Бұл жағдай Конституциялық Кеңестің шешімінің қарсылық білдірілген жағдайда басқа мерзімде күшіне енуін немесе тіптен енбей қалуы мүмкіндігін (қарсылық еңсерілмесе) көрсетеді. Тиісінше бұл заңнаманың кемшілік тұсы болып табылады.

Еліміздің құқықтық мемлекет ретінде дамуы үшін, онда конституцияның жоғарылығының дұрыс әрі бірыңғай ұғынылуы маңызды. Республика Конституциясына нормативтік актілердің сәйкес келуі тұрғысында тиісті актілердің орыс және қазақ (мемлекеттік) тіліндегі мәтіндерінің арақашықтығын көреміз. Нақты айтсақ, ҚР Конституциясы қабылданғаннан бергі 18 жыл ішінде конституцияның жоғарылығы ретінде орыс тілінде мәтінделген Конституцияның жоғарылығы ұғылатындығын байқаймыз. Ашып айтсақ, бір мысал: мемлекеттік тілдегі Конституцияның 10 бабының 2 бөлімінде «Республика азаматын ешқандай жағдайда азаматтығынан ... айыруға болмайды» деп бекітілген. Ал, «Қазақстан Республикасының азаматтығы туралы» ҚР заңында 21 бапта Қазақстан Республикасы азаматтығынан айырылу жағдайлары қарастырылған. Яғни азаматтық туралы заңның 21 бабы Конституцияның 10-шы бабын бұзып тұр. Соған қарамастан мұндай Конституцияға қайшылық 18 жыл құқықтық кеңістікте қолданылып келеді, тиісінше депутаттар тарапынан қалыпты жағдай ретінде өз бағасын алып отыр. Заң шығарушылардың, заң жобасын түзушілердің мемлекеттік тілге деген немісқұрайлығы, заңдарды орыс тілінде қабылдап, сапасыз аудармаға жол беруі ақыр аяғында сонша жыл бойы мемлекеттік тілде жазылған Конституцияға қайшылық жағдайдың тұрақты орнығуына, тіптен еленбеуіне жеткізіп отыр. Ол өз кезегінде Конституцияның жоғарылығының «орталануына» негіз беріп келеді. Өкінішке орай, Парламент депутаттары мен Конституциялық Кеңес мүшелерінің мемлекеттік тілді қаншалықты меңгергені ескерілмейді. Осындай жағдайдың салдарынан, қазақша мәтіндегі актілердің Конституцияға қайшылық жағдайы заңдардың бірінші кезекте орыс тілінде қабылданып, кейіннен қазақ тіліне аударылуы, оның өзінде санасыз аударылуы - үйреншікті құбылысқа айналды. Мұндай ретгілік заңдардың әрқашан сапалы әрі дәйекті бола бермеу жағдайларын туғызады. Осы тұста Конституциялық Кеңес мүшелігіне кандидаттарға қойылатын талаптарға тоқталып кетсем: 1995 жылғы 29 желтоқсандағы ҚР Конституциялық Кеңесі туралы конституциялық заңының 4 бабына сәйкес Конституциялық Кеңестің құрамына отыз жасқа толған, Республика аумағында тұратын, жоғары заң білімі, заң мамандығы бойынша кемінде бес жыл жұмыс стажы бар Республика азаматы тағайындала алады. Өз тарапымынан бұл талаптарға бір тармақ, яғни Конституциялық Кеңес мүшелігіне кандидатқа мемлекеттік тілді жетік меңгеру мәселесін қарастыруды ұсынамын. Бұл талап қойылған жағдайда, аталған өрескел қателіктерге болашақта жол берілмейді деп үміттенемін [6].

Конституциялық Кеңестің негізгі тағайымы - Конституцияның басымдығын, жоғарғы заңдық күшін қамтамасыз ету. Осы жерде келесідей заңды сұрақ тууы мүмкін: Конституциялық Кеңес өзіне жүктелген аса маңызды міндеттер ауқымын қамти ала ма, жоқ па? Әрине, біз аз ғана нәрсе бере тұра, көп нәрсе сұрай алмаймыз. Сондықтан, Конституцияның жоғарылығы мен бұзылмауын қамтамасыз ету үшін Конституцияның жоғарылығының кепілі ретінде Конституциялық Кеңестің өкілеттіктерін кеңейту, оған тиісті мәртебе берумен қатар оған жолданушы субъектілер санын көбейту керек. Оған қоса конституциялық заңнамада орын алған өзге де кемшіліктерді түзеп, тиісті мәселеге ерекше назармен қайта қарау керек деп есептеймін.

Әдебиеттер тізімі:

1 Жарболова А.Ж. Конституцияның жоғарылығын қамтамасыз ету құқықтық мемлекет құрудың басты кепілі ретінде // «Қазақстан заңгерлер одағы» Республикалық қоғамдық бірлестігінің Алматы қалалық филиалы. Конституция – Қазақстан Республикасының адам және азамат құқығының негізгі мәртебесі. Ғылыми мақалалар жинағы. - Алматы, 2013. - 41-44 бб.

2 Баймаханова Д.М., Жарболова А.Ж. Қазақстан Республикасының Конституциялық құқығы пәні бойынша оқу-әдістемелік кешені. - Алматы: Қазақ университеті, 2008.

3 Қазақстан Республикасының Конституциясы. - Алматы: «Юрист», 2012. – 40 б.

4 Жарболова А.Ж. Конституцияның жоғарылығы - конституциялық заңдылық режимін қалыптастырушы фактор ретінде. // Қазақстандық халықаралық құқық журналы. - Алматы, 2011.- № 4. - 46-53 б.

5 Караев. А. А. Правовые основы охраны Конституции Республика Казахстан. – Алматы, 2009.- С.316-318

6 Интернет желісі: <http://www.constcouncil.kz>.

УДК 342.515

ҚР ПРЕЗИДЕНТІНІҢ ЗАҢ ШЫҒАРУ ҚЫЗМЕТІНІҢ РЕТТЕЛУІ ЖӘНЕ ЖҮЗЕГЕ АСЫРЫЛУЫ

Асқарова А.Қ. – ал-Фараби атындағы ҚазҰУ, заң факультетінің 2-курс студенті,
Ғылыми жетекші: з.ғ.к., доцент - **Жарболова А.Ж.**

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасында заң шығару өкілеттігін беру институтының негізінде Республика Президентінің заңдар шығару қызметінің мәні ашылып, оның маңызы қарастырылған. Сонымен қоса, тиісті институттың тәжірибеде орын алу жағдайлары сараланып, заң шығару өкілеттігін беру институтының реттелу жағдайына талдау жасалған, онда орын алған құқықтық кемістіктер қаралып, автордың жеке көзқарастары байдалған.

Түйін сөздер: Президент, Парламент, құқық шығармашылығы, заң, заң күші бар жарлық, жарлық, өкім, өкілеттік беру, құқықтық норма, құқықтық қатынас, конституциялық бақылау

ҚР Конституциясының 53 бабының 4 тармағына сәйкес палаталардың бірлескен отырысында Парламент Президентке оның бастамасы бойынша әр палата депутаттарының жалпы санының үштен екісінің даусымен бір жылдан аспайтын мерзімге заң шығару өкілеттігін беруге хақылы. Парламент заң шығару өкілеттігін берген жағдайда Республика Президенті заң шығару қызметін жүзеге асырады.

Президенттің заң шығару жөніндегі қызметінің мәні оның халықтың еркін білдіретін заңдарды қабылдау жөніндегі өкілеттіктерді жүзеге асыруында. Президенттің заң шығармашылығының нәтижесінде республика халқының еркі заңи сипатқа ие болады, құқық субъектілері арасында туындайтын негізгі қоғамдық қатынастарды реттеуге арналған жалпыға міндетті жүріс-тұрыс ережесіне айналады және ең бастысы ол заңдар республиканың құқықтық жүйесінің негізін құрауы мүмкін.

Президенттің заң шығаруымен қоса жалпы құқық шығармашылығы - жарлық, заң, заң күші бар жарлық, өкімдер шығаруы мәселесі бүгінде өзекті мәселелердің қатырынан орын алған. 1995 жылғы Конституция бойынша Президенттің құқық шығармашылығы маңызды, жалпы мемлекеттік маңызы бар қатынастарды қамтиды. Президенттің құқық шығару қызметінің арналымы - жарлық, заң, заң күші бар жарлық, өкімдер шығару болғандықтан, ал бұл актілер - саясатты байқатудың, экономиканы тұрақтандырудың және қоғамды басқарудың негізгі құралы болатындықтан Президенттің құқық шығармашылығы маңызды мәселесі болып табылады. Өйткені, Президенттің құқық шығармашылық қызметі мемлекеттік тәуелсіздік рухында, құқықтық және демократиялық мемлекетті қалыптастыру, экономиканы дамыту

мүддесінде актілерді шығаруға арналған. Өз кезегінде, мұндай актілер қоғамда, мемлекетте заңдылық пен конституциялық құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуге қол жеткізеді.

1995 жылғы ҚР Конституциясында бірінші рет заң шығару өкілеттігін беру негізінде Республика Президентінің заңдар шығаруы бекітілді. Бұл Конституцияда Президенттің заң шығаруы мәселесі конституциялық тұрғыда алған рет реттелгенімен, заң актісін шығаруға құқық беру қатынасы оған дейін де орын алған еді. Ашып айтсақ, 1993 жылы 10 желтоқсанда 12-шақырымдағы Жоғарғы Кеңес «ҚР Жоғарғы Кеңесінің өкілеттігін мерзімінен бұрын тоқтату туралы» заң қабылдады. Сондай-ақ, Жоғарғы Кеңес сол күні «ҚР Президенті мен жергілікті әкімдерге уақытша қосымша өкілеттік беру» туралы заң қабылдап, Республика Президентіне уақытша заң күші бар актілер шығару өкілеттігін берді. Президенттің заң күші бар актілер шығару құқығы мерзімінен бұрын өзін-өзі таратуына байланысты 12-шақырымдағы Жоғарғы Кеңестің өкілеттігі тоқтатылған сәттен басталып, 1994 жылы наурыз айында сайланған «13-шақырымдағы Жоғарғы Кеңестің» бірінші сессиясына дейін жалғасты. Алайда, оның заңсыз (нелегитимный) деп танылуына байланысты Президенттің заң күші бар жарлықтар шығару құқығының мерзімі әлі біткен жоқ деп есептелді және сол себепті Конституциялық Соттың 1995 жылдың 11 наурызындағы қосымша анықтамасы бойынша жаңа жоғарғы өкілді органның бірінші сессиясы жұмысын бастағанға дейін Президенттің аталмыш актілерді шығару құқығын жүзеге асыруды жалғастыруға құқылы болып танылды [1]. Байқап отырғанымыздай, тиісті актінің негізінде Республика Президенті екі рет заң шығару өкілеттігін иеленді. Осы екі рет заң шығару құқығына ие болған кезеңдерде Республика Президенті қысқа мерзім ішінде 188 заң күші бар актілер қабылдады. Сол тұста елде қалыптасқан өте күрделі ахуал құқықтық саладағы серпілістің қажеттілігін туындатты. КСРО мен Қазақ КСР-нің ескі заңдары жұмыс істемеді, өйткені, осы заңдар бағытталып жасалған сол кезеңдегі (90-жылдардың басында) әлеуметтік-саяси жүйе болған жоқ. Мемлекетіміз тығырыққа тірелген осы кезеңде Н.Ә. Назарбаев ел алдындағы, халық алдындағы, келешек ұрпақ алдындағы және тарих алдындағы дербес жауапкершілігін сезіне отырып, жоғарыда аталған 188 заң күші бар актілер қабылдауға тәуекел етті. Оның ішінде мынадай маңызды актілер болды: 1995 жылы 25 наурызда қабылданған «Республикалық референдум туралы» конституциялық заң күші бар жарлығы, 1995 жылы 1 наурыздағы «Қазақстан халықтарының Ассамблеясын құру туралы» заң күші бар жарлығы, «Азаматтардың тұрғын үйге құқығын қамтамасыз ету туралы» 5 сәуір 1994 жылғы заң күші бар жарлығы, 1994 жылғы 12 қыркүйектегі «Қазақстан Республикасындағы шетел азаматтарының құқықтық жағдайы туралы» заң күші бар жарлығы және т.б. Бұлардың ішінде ең бір маңыздысы ретінде «Республикалық референдум туралы» конституциялық заң күші бар жарлығын көрсетуге болады. Осы жарлық бойынша халық мемлекеттік билікке араласа алатын болды, яғни елде жүзеге асатын маңызды мәселелер референдум арқылы шешімін табатын болды. 1995 жылғы 1 наурыздағы «Қазақстан халықтарының Ассамблеясын құру туралы» заң күші бар жарлық этносаралық қатынастарды дамыту мәселелерін жоғары деңгейде шешуге мүмкіндік жасайтын әлемдік тәжірибедегі тың бағыт болып табылды. Ассамблея қызметінің арқасында Қазақстанда этностық немесе діни ерекшелігіне қарамастан әрбір азаматтың Конституциямен кепілдік берілген азаматтық құқықтары мен еркіндігі толығымен қолданылатын этносаралық және конфессияаралық келісімнің айрықша үлгісі қалыптасты. Қазақстанның көпэтностық бай кеңістігінде сенім, келісім мен өзара түсіністік үлгісі орнады. Президенттің осы аталған және өзге де заң күші бар жарлықтары Қазақстан Республикасының негізінің қалануына, билік жүйесінің орнығуына, елдің тұрақты экономикалық өсіміне, халықтың әл-ауқатын арттыруға, Отанымыздың аяқтан тұруына ықпал етті. Конституцияға сәйкес барлық әлеуметтік-экономикалық реформалар, мемлекеттің жаңа органдарын құруды қоса алғанда барлық саяси қайта құрушылықтар Президенттің өкілеттік беру негізінде шығарылған атылмыш актілер негізінде сәтті жүзеге асырылды. Бұл туралы «Заң шығару билігінде бос кеңістік пайда болған кезде мемлекеттегі барлық істер үшін жауапкершілікті Президенттің өз мойнына алуына тура келді. Парламент жоқ кезде заң күші бар Жарлықтармен құқықтық реттеу саласындағы кем-кетіктердің орнын толтыруға, нарық шаруашылығын қалыптастыру үшін аса қажет деген экономикалық заңдар пакетін қабылдауға тура келді. Соның нәтижесінде еліміздің шаруашылық кешенінің үзіліссіз жұмысы қажетті заңдылық негіздермен қамтамасыз етілді. Бұдан басқа, конституциялық нормаларды тезірек іске қосу мақсатында Президенттің жарлықтарымен конституциялық заңдардың басым көпшілігі қабылданды», - деген еді Президент [2. 411-412 бб.].

Заң шығару өкілеттігін беру институтының Қазақстанда реттелуіне келсек, бұл институт атап кеткеніміздей алғашқы рет 1995 жылы Конституцияда бекітіліп, онда Парламент Президентке оның бастамасы бойынша әр Палата депутаттары жалпы санының үштен екісінің даусымен бір жылдан аспайтын мерзімге заң шығару өкілеттігін беруге хақылы екендігі анықталды [3. 53-бап 4) тармақ]. 1996 жылы 20 мамырда қабылданған Парламент регламентіне сәйкес Президенттің бастамасы тиісті мәселе бойынша палаталадың бірлескен отырысын шақыратын Мәжіліс төрағасына енгізіледі және бастамасын қарау мерзімін Президенттің өзі анықтауға құқылы [4]. Байқап отырғанымыздай, өкілеттік берушіліктің

ерекшелігі мынада: берілген қызмет тиісті органға оның тікелей міндетіне орай тән болмайды. Кеңестік үлкен энциклопедияда заң шығару өкілеттігін берушілік Парламенттің өкілдігі бойынша үкіметтің заң күші бар нормативтік актілерді шығаруы ретінде анықталады. Олай болса, бұл дегеніміз заң қабылдау құқығы өзінің тиісті құзіретіне сәйкес заң шығару құқығына ие емес мемлекеттік органға немесе белгілі бір тұлғаға беріледі.

Заңнамада Президентке заң шығару өкілеттігін беру институтына қатысты жоғарыда аталғаннан өзге ешбір мән-жай анықталмаған. Тиісінше оның кемшілігі де осында, яғни толық реттелмеуінде. Президентке заң шығару өкілеттігін беру және оның негізінде Президенттің заңдар шығаруы қатынастарын реттеуде келесідей мәселелердің құқықтық реттеу аясынан тыс қалғанын көреміз: Президентке заң шығару өкілеттігін беру жағдайлары, Президенттің өкілеттік беру негізінде заңдар шығару қызметінің аясы, Президенттің заң шығару өкілеттігін жүзеге асыру кезінде Парламентпен арақатынасы, Президенттің заң шығаруына берілетін заңның нысаны (Конституцияға өзгерістер мен толықтырулар енгізу, конституциялық және жай заңдар), Президент шығарған заңдардың конституциялығын тексеру, Парламенттің Президентке заң шығару өкілеттігін беруде қабылдайтын актінің нысаны, т.с.с. Көріп отырғанымыздай Президентке заң шығару шығару өкілеттілігін беру жеткіліксіз, үстіртін реттелген. Өз кезегінде мұндай толық реттелмеушілік оған қатысты біраз сұрақтарды туындатып, оған жауап беруді талап етеді.

Анықтауды қажет ететін мәселенің бірі - Президентке заң шығару өкілеттігін беру жағдайлары. Біздіңше заңнамада Президентке тиісті өкілеттікті беру жағдайлары бекітілгені дұрыс. Себебі, бейбіт уақытта, қалыпты даму жағдайында Президенттің заң шығару қызметін жүзеге асыруы Парламент үшін, жалпы заң шығармашылығы қызметі үшін тиімді емес, Парламенттің Президентке бағыныштылық жағдайларын туындатуы мүмкін. Сол себепті де Президенттің заң шығару өкілеттігін жүзеге асыруы мүмкін деген жағдайларды анықтап алған жөн болар. Әрі бірінші жағдай ретінде соғыс жағдайы бекітілгені қажет. Себебі соғыс жағдайы мемлекеттік биліктің қызметіне, елдің құқықтық жүйесіне тікелей әсер етіп, түрлі заңдық қатынастарға қозғау болады. Сондықтан осындай кезде жылдам әрі жауапты қадамдар жасауда Президенттің халықтың қауіпсіздігін ескере отырып соғыс жағдайынан алып шығуға ықпал ететін әрі сол қиын кезеңге қатысты қажетті заңдарды дер кезінде қабылдағаны дұрыс.

Президентке заң шығаруға өкілеттік берудің келесі жағдайына мемлекетте төтенше жағдайдың енгізілуін жатқызуға болады. Төтенше жағдай кезінде республиканың демократиялық институттарына, тәуелсіздігі мен аумақтық тұтастығына, саяси тұрақтылығына, оның азаматтарының қауіпсіздігіне елеулі және тікелей қауіп төнгенде және мемлекеттің конституциялық органдарының қалыпты жұмыс істеуі бұзылған жағдайларда оларды жылдам реттеу үшін Президентке заң шығару өкілеттігін берген абзал. Оның төтенше жағдайда заң шығару өкілеттігіне ие болуы арқылы тиісті қатынастарды жылдам реттеуі ең бір дұрыс, қажетті шешім.

ҚР Президентінің заң шығару өкілеттігіне ие болуының тағы бір қажетті шарты - Парламенттің заң шығару арқылы реттелуді талап ететін қатынастарды бекітіп үлгермеуі және белгілі бір заң жобасы бойынша палаталардың келісімге келе алмауы, жобаның Парламент қабырғасында ұзақ жүруі.

Заңнамада реттеуді қажет ететін келесі бір мәселе – Президенттің тиісті мерзімде заң шығару қызметінің аясы. Конституцияда көрсетілгендей өкілеттік берілген жағдайда Президенттің заң шығару қызметі бір жылдан аспайтын уақытта жүзеге асырылады. Ал нақты қандай қатынастар бойынша Президент заң шығарады, ол мәселе көрсетілмеген. Олай болса, заңнамада бұл мәселе реттеліп, Президенттің тиісті мерзім аралығында заң шығаруының аясы нақтыланғаны дұрыс.

Жауапсыз, түсініксіз қалған, тиісінше реттеуді қажет ететін мәселенің келесісі - Президенттің заң шығаруына берілетін заңның нысаны, түрі. Бізге заңның үш түрі белгілі - Конституцияға өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы заң, конституциялық заң және жай заң. Президентке заң шығару өкілеттігін берудің қазіргі реттелу жағдайы оған аталған заңдардың қай түрін шығаруға құқық берілетіндігін анықтамайды. Тиісінше, Президент өкілеттік берілген жағдайда қандай заң қабылдайды деген сұрақ туындайды.

Президенттің өкілеттік беру негізінде заң шығаруы институтын реттеуде назардан тыс қалған негізгі маңызды мәселе – Президенттің шығарған заңдарының конституциялығын тексеру. Президенттің өкілеттік беру негізінде шығаратын заңдарының Парламенттің шығаратын заңдарындай заңдық күші бар, нормативтік құқықтық актілер иерархиясында екеуі қатар орналасқан. Конституциялық шектеушілік берілмегендіктен, Президент қабылдаған заңдар Парламенттің заң шығару өкілеттігінің барлық мәселелеріне қатысты болуы мүмкін (ҚР Конституциясы 61-бап). Егер Президент, заңнамада анықталған т.б. субъектілер Парламент қабылдаған заң конституцияға қайшы келеді деп есептесе, онда оның конституциялығын тексеру мәселесі бойынша Конституциялық Кеңеске жүгіне алады. Тиісінше Конституциялық Кеңес оны тексеріп, Конституцияға қайшы деп, анықтауы мүмкін. Ондай заңдар күшіне енбейді немесе қолданымдағы заң болса күшін жояды. Ал, Президент қабылдаған заңдардың Конституцияға сәйкес келмейтіндігі жөнінде мәселе бойынша қандай да бір субъектінің Конституциялық Кеңеске жүгіну мүмкіндігі қарастырылмаған. Себебі 72-бапта Президент шығарған заңдардың ҚР

Конституциясына сәйкестігін Конституциялық Кеңестің қарауы, тексеруі жайлы жазылмаған, ол тек Парламент қабылдаған заңдардың Конституцияға сәйкестігін қарай алады.

Сонымен, тиісті заңнаманы саралаудан байқайтынымыз: Президенттің өкілеттік беру негізінде заң шығару қызметі заңнамада толық реттелмеген. Президенттің заң шығару институтының маңыздылығы заңнамада орын алған кемістіктерді (пробел) толықтыруды қажет етеді. Бұл маңыздылығымен қоса қажетті шара. Себебі, Президент өкілеттік беру негізінде заңдар шығару арқылы мемлекеттің, қоғамның қажеттіліктерін қанағаттандырады, ең бастысы қоғамымыздың әлеуметтік-экономикалық дағдарысқа ұшырамауының, саяси жүйеде орын алуы мүмкін тоқыраушылықтың, мемлекеттік механизмде іркілістің туындауының алдын алады. Президенттің заң шығару қызметі маңызды, жалпы мемлекеттік маңызы бар қатынастарды қамтиды. Тиісінше, ол бүгінде өзекті мәселелердің қатарынан орын алған.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Кенжалиев З.Ж., Ким В.А. «Қазақстан Республикасында Конституциялық заңнаманың дамуы». Екінші бөлім. - Алматы, «Қазақ университеті», 2006.
- 2 Назарбаев Н.Ә. Тәуелсіздігіміздің бес жылы. – Алматы: Қазақстан, 1996.
- 3 ҚР 1995 жылғы 30 тамызда қабылданған Конституциясы. – Алматы: «Жеті жарғы», 2011.
- 4 Қазақстан Республикасы Парламентінің регламенті 1996 жылғы 20 мамырдағы қаулысымен бекітілген.

УДК 342.31

МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛДІҢ МӘНІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА РЕТТЕЛУІ МЕН ҚОЛДАНЫЛУЫНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мухтар Жандос Қайратұлы – *ал-Фараби атындағы ҚазҰУ*
заң факультетінің 3 курс студенті
Ғылыми жетекші - з.ғ.к., доцент - Жарболова А.Ж.

Аңдатпа

Мақала мемлекеттік тілдің мәнін ашып, оның Қазақстанда реттелуі мен қолданылуының кейбір мәселелерін қарастыруға арналған. Тиісінше мақалада мемлекеттік тіл ұғымының түсінігі талданып, оның мәні, реттелу жағдайы, өмірде жүзеге асырылу тәжірибесі сараланған. Автор мемлекеттік тілдің қолданылу аясына талдау жасай отырып оны жетілдірудің кейбір мәселелерін қарастырған.

Түйін сөздер: мемлекеттік тіл, ресми тіл, азаматтық парыз, заң шығару тілі, сот ісін жүргізу тілі, мемлекеттік орган, жергілікті өзін-өзі басқару органы, заң шығару қызметі

Қазақстан Республикасындағы тіл туралы заңның 4 бабының 2 тармағына сәйкес мемлекеттік тіл – мемлекеттің бүкіл аумағында қоғамдық қатынастардың барлық саласында қолданылатын мемлекеттік басқару, заң шығару, сот ісін жүргізу және іс қағаздарын жүргізу тілі. Мемлекеттік тіл Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының, ұйымдарының және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының жұмыс және іс қағаздарын жүргізу тілі болып табылады, орыс тілі ресми түрде қазақ тілімен тең қолданылады /1. 8-бап/. Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі – қазақ тілі болып табылады. Қазақ тілінің мәртебесі мен қолданылуы еліміздің конституциясымен ерекше аталып өтілген.

Мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілінің реттелу және қолданылу мәселесі мемлекетімізде өзекті мәселелердің қатарынан орын алған. Қазақ тілінің бүгінде өзектіленуі оның шын мәнінде мемлекеттік тіл мәртебесін иеленуімен ғана шектелмейді. Ең алдымен, қазіргі қазақ тілінің ахуалының өзі, оның дамуы мен қолданылуы жағдайы, оған байланысты туындаған проблемалар ғалымдардың, мамандардың, жалпы қоғам тарапынан айрықша көңіл бөлуді қажет етеді.

Әдетте, мемлекет негізін құраушы әрі жердің байырғы иесі болып саналатын халықтың тілі мемлекеттік тіл болып бекітіледі. Бірақ ұзақ уақыт отар болып, өз тілін ұмыта бастаған кейбір елдерде отарлаушы елдің тілі мемлекеттік тіл болып бекітілген /2/. Мысалы: Үндістанда мемлекеттік тіл ағылшын тілі болса, хинди тілі тек тұрмыстық тіл деңгейінде қалып қойған. Марокконың, Алжирдің мемлекеттік тілі араб тілі болғанымен, ресми тіл ретінде француз тілі онымен бірдей дәрежеде қолданылады. Үш ғасырға жуық Ресейдің қол астында болып келген қазақ елінде де мемлекеттің негізін құраушы ұлттың тілі - қазақ тілі тұрмыстық деңгейге түсіп, ұмыт қалудың аз-ақ шегінде қалған еді.

Қазақстанда мемлекеттік тіл мәртебесін мемлекеттің этникалық бөлігі - қазақ ұлтының тілі – қазақ тілі иеленеді. Қазақ тілінің мемлекеттік тіл мәртебесін иеленетіндігі мемлекеттің Негізгі Заңы – Конституцияда, тілдер туралы заңда анық та нақты бекітілген. Қазақ ұлты, қазақ тілі – Қазақстан

Республикасы мемлекеттігінің басты белгісі. Олай дейтін себебіміз, Қазақстан мемлекеті өзге де мемлекеттер секілді тарихи тұрғыдан алғанда қазақ этникалық қауымының мемлекеті ретінде пайда болды. Тиісінше, біздің еліміз Қазақстан қазақ елі болғандықтан, оның тілі – мемлекеттік тіл болып табылады. Қазақ КСР-інің 1937, 1978 жылғы Конституцияларында қазақ тілі туралы әңгіме жабулы қалпында қалды. Еліміз КСРО деп аталатын үлкен Одақтың қалың құрсауынан босап, егемендігін жариялап, тәуелсіз ел атанып, шет мемлекеттерімен дербес қарым-қатынасқа емін-еркін түсе алатын жағдайға жеткеннен кейін ғана тілімізді өркендетіп, әлемдік аренаға танытуға мүмкіндік туды.

1993 жылы қабылданған тәуелсіз Қазақстанның тұңғыш Конституциясында қазақ тілі мемлекеттік тіл болып бекітілді. 1995 жылғы 30 тамыздағы Конституциямен қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретінде мәртебесі танылды, сонымен қатар, орыс тілі де ресми түрде қазақ тілімен тең қолданылатын тіл мәртебесін иеленді. 1996 жылы 4 қарашада Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен «Қазақстан Республикасының тіл саясаты тұжырымдамасы» мақұлданды. Қазір Қазақстан барлық ғылым-білім, мәдениет, техника салаларын мемлекеттік тілге көшіру кезеңін бастан өткеруде /3/.

Әлемде қалыптасқан заңдылық бойынша «мемлекеттік тіл» мәртебесін иеленген тілдің шынайы түрде мемлекеттік тіл ретінде жан-жақты дамуы үшін және оның қолдану аясын кеңейту үшін мемлекет тарапынан белгілі бір уақытқа жоспарланған жан-жақты бағдарламалар жасалады. Әрі мемлекеттік тіл әрдайым мемлекеттің қорғауында және оның қамқорлығында болады. Демократиялық қоғамда белгілі бір тілге мемлекеттік мәртебеге беру оның басқа тілдерге қысымшылық көрсету болып табылмайды.

«Мемлекеттік тіл» деген ұғымның мәніне тоқталар болсақ, ол тиісті тілдің өз елінде, өз жерінде кең қанат жаюымен, сол елдің азаматтарының осы тілде толық 100%-ға сөйлеп, оны құрметтеуімен, мемлекеттік билік тармақтарында мемлекеттік тілді толық меңгерген басшылардың болуымен, шекпенді шенеуніктердің сол елдің азаматтарының алдында мемлекеттік тілде жауапкершілікте болуымен және т.б. белгілерімен сипатталады. Мемлекеттік тіл – ол көпұлтты (көптілді) мемлекетте халықтың ұлттық құрамына қарамай іс қағаздарын, мектеп пен жоғары оқу орындарында оқыту, мәдениет, баспасөз бен байланыс (почта, телеграф т. б.) орындарында, құқық қорғау мен әскер бөлімдерінде, сот істерін жүргізуде, т.б. міндетті деп саналатын саяси-құқықтық қасиеті бар мәртебелі тіл. Ең алдымен, мемлекеттік тіл - осы мемлекеттің барлық заң актілері қабылданатын тіл. Бұл – ресми шараларда, қызметтік хат-хабарда, іскерлік қарым-қатынаста қолданылатын міндетті тіл. Мемлекеттік тіл елдегі сот ісін жүргізудің негізгі тілі болып табылады. Бұған қоса жеке және заңды тұлғалар арасындағы жазбаша түрде мәмілелердің барлығы міндетті түрде мемлекеттік тілде жазылуы қажет. Мемлекеттік тілде елдің дипломатиялық өкілдіктерінің қызметі жүзеге асырылады, халықаралық шарттар жасалады, ресми қабылдаулар өткізіледі. Мемлекеттік бұқаралық ақпарат және коммуникация құралдарында мемлекеттік тілдің қолданылуы міндетті болып табылады. Қазіргі қазақ тілінің құқықтық жағдайы Конституцияда нақты реттелгенімен, оның қолданылу аясының, өкінішке орай, өсуі байқалмай келеді. Еліміздің тәуелсіздік алғанына 20 жылдан асып кетсе де, мемлекеттік тіліміздің мәртебесі «ресми түрде қазақ тілімен тең қолданылатын» тілдің көлеңкесінде қалып келеді. Ұзақ жылдар бойы шешімін таба алмай келе жатқан мемлекеттік тіліміздің мәселесі қазіргі қоғамдағы ең қордаланып қалған мәселенің біріне айналып отыр.

Мемлекеттік тіл туралы сөз болғанда, ол мемлекетті құрайтын оның барлық құрамдас бөліктерімен бірге қаралу керек, олардан бөле жара оқшаулап қарауға болмайды өйткені, солармен бірігіп және жарасымды әрі бір бағыт пен бір мақсатта жұмыс істегенде ғана мемлекеттік тіл өзінің қажетті орнын таба алады және бүкіл мемлекетке және қоғамға пайдалы қызмет атқара алады. Осы тұрғыдан алғанда «мемлекеттік тіл» ұғымы – осы мемлекеттің ойлау, сөйлеу және жазу тілі деген мағынаны береді. Мемлекетте жүріп жатқан және болашақта іске асатын барлық іс-шаралар мемлекеттік тілде жоспарланып, ой елегінен өткізіліп, сөздік баламасын иеленіп, қағазға түсіп жазылуы тиіс. Профессор З.Ж. Кенжалиев атап кеткендей, мемлекеттік тілдің төл мағынадағы ұғымы осы /4/.

Қазақстан Республикасының тіл туралы заңында қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі мәртебесі және оның қолданылу аясымен қоса мемлекеттік тілді меңгеру - Қазақстан Республикасының әрбір азаматының парызы болып табылатындығы және Үкімет, өзге де мемлекеттік, жергілікті өкілді және атқарушы органдар: Қазақстан Республикасында мемлекеттік тілді барынша дамытуға, оның халықаралық беделін нығайтуға; Қазақстан Республикасының барша азаматтарының мемлекеттік тілді еркін және тегін меңгеруіне қажетті барлық ұйымдастырушылық, материалдық-техникалық жағдайларды жасауға; қазақ диаспорасына ана тілін сақтауы және дамытуы үшін көмек көрсетуге міндетті екендігі реттелген /1.4 бап/.

Тіл туралы заңның осы бабы қазақ тіліміздің мәртебесін айқындай түседі. Бірақ осы бапта көрсетілген міндеттер мен талаптар толығымен орындалып жатыр ма деген заңды сұрақ туындайды. Мемлекеттік басқару, заң шығару, сот ісін жүргізу саласында мемлекеттік тіліміздің қолданылуы толық 100%-ға іске асып жатыр ма? Мысалға алып қарайтын болсақ, біздегі заң шығарушы орган – Парламент заңды қай тілде қабылдайды? Әрине, орыс тілінде. Кезінде Мәжіліс депутаты Оразкүл Асанғазы мемлекеттік тілдің күйіне қарап «Тәуелсіздігінің 20 жылдығын тойлаған Қазақстанда бірде-бір заң қазақ тілінде жазылған

жок!» – деп ашына айтқан еді. Қазақстанда мемлекеттік тілде заңның қабылданбауы ащы да болса шындық. Заң шығару мемлекеттік тілде жүзеге асуы керек болса, онда парламенттегілердің мемлекеттік тілде заңдар қабылдамауы Конституцияға қарсы әрекет істегені ме? Тәуелсіз еліміздің 22 жыл ішінде заңдарын мемлекеттік тілде емес, орын тілінде қабылдауы тіліміздің өз жерінде өгейдің күйін кешкенін көрсетеді. Мемлекеттік тілді білу – Республика азаматтарының парызы болып саналса, онда не себепті көпшілік халық әлі күнге дейін мемлекеттік тілді 20 жылдан астам уақыт ішінде меңгере алмай келеді?! Мемлекеттік басқару, заң шығару, сот ісін жүргізу саласында отырған мемлекеттік тілді меңгермеген лауазымды тұлғалар мемлекеттік тілді дамытуы, қамқорлықпен қарауы тиіс болса, онда қандай жолмен бұл міндеттерін жүзеге асыра алады?

Еліміздің тәуелсіздік алғанына 20 жылдан асып кетсе де мемлекеттік тіл мәселелерінің толыққанды шешілмеуінің кесірінен, орыс тіліне ресми түрде тең қолданылатын тіл мәртебесі берілуі әсерінен, конституциямызда қазақ тілі мемлекеттік тіл мәртебесін иеленсе де қоғам мемлекеттік тілдің шынтуайтында қай тіл екенін толыққанды ұғынбай келеді. Атап кеткеніміздей конституциямызда орыс тілі мемлекеттік ұйымдарда және жергілікті өзін-өзі басқару органдарында ресми түрде қазақ тілімен тең қолданылады деп көрсетілген. Осы «тең қолданылады» деген бірауыз сөздің әсерінен қоғам орыс тілін екінші мемлекеттік тіл деп қате түсінуде.

ҚР-сы Конституциялық Кеңесінің 2007 ж. 23 ақпандағы қаулысында Конституцияның 7 бабының 2-тармағы (... орыс тілі ресми түрде қазақ тілімен тең қолданылады деген норма) «орыс тіліне екінші мемлекеттік тіл мәртебесі берілетінін білдірмейді» деп анықталған болатын. Қаулыда «Негізгі Заң қазақ тіліне жария-құқықтық маңыз бере отырып, оның мәртебесінің үстемдігін айғақтайтындығы» нақтыланды. Біздіңше барлық проблема ҚР Конституциялық Кеңесінің тиісті қаулысының тиісті нормасының талаптарының әлі күнге дейін жүзеге аспауында, әлі күнге дейін мемлекеттік тілдің жария-құқық саласында қолданылуының айрықшылығы не басымдылығын бекітетін заң қабылданбағандығында. Егер мұндай заң қабылданған болса, онда тілдер туралы Конституция нормасы мен қағидаларын жүзеге асыруға байланысты туындап отырған барлық проблемалар мен пікір-таластарды болдырмауға немесе жоюға болар еді /2. 70 б./.

Мемлекеттік тіліміздің реттелуі үшін мемлекеттік заңдарымызды баршаға түсінікті етіп қабылдап, мемлекеттік тіліміздің мәртебесін көтеруіміз керек. Барлық деңгейдегі мемлекеттік органдар мен оның басшылары қазақ тілінің мемлекеттік мәртебесін іске асыруда негізгі жауапкершілікті өз мойнына алулары керек. Қазақ тілін білу, оны қолдану мен насихаттау өкімет органдары тарапынан көтермеленіп отыруға тиіс. Өйткені қазақ тілін меңгеру – қазақстандық патриотизмнің құрамдас бөлігі /3. 217б./.

Қазақстан Республикасының тіл туралы Заңының 18-бабында: «Баспасөз бен бұқаралық ақпарат құралдарының тілі Қазақстан Республикасы баспа басылымдары мен бұқаралық ақпарат құралдарында мемлекеттік тілдің, басқа да тілдердің қолданылуын қамтамасыз етеді. Қажетті тілдік ортаны жасау және мемлекеттік тілдің толыққанды қолданылуы мақсатында, олардың меншік нысанына қарамастан, телерадио арналары арқылы берілетін мемлекеттік тілдегі хабарлардың көлемі уақыт жағынан басқа тілдердегі хабарлардың жиынтық көлемінен кем болмауға тиіс» деп көрсетілген. Алайда, отандық телеарналардың ішінде орыс тілді арналар қазақ тілді арналардан көптігі жағынан басымдылық деңгейде. Тек «Қазақстан», «Мәдениет» арналары ғана таза мемлекеттік тілде ақпарат таратады. Демек, тіл туралы заңның 18-бабындағы ережелер толығымен орындалып жатыр деп айтуға негіз жоқ.

Жоғарыда атап өткендей Қазақстан Республикасының Конституциясының 7-бабының 2-ші тармағында: «Мемлекеттік ұйымдарда және жергілікті өзін-өзі басқару органдарында орыс тілі ресми түрде қазақ тілімен тең қолданылады» деп көрсетілген. Өркениеті дамыған көптеген елдердің мемлекеттік тілімен ешқандай тіл тең дәрежеде қолданылмайды. Өйткені ондай елдердің мемлекеттік тілдері біреу-ақ! Ал біздің конституциямыз мемлекеттік тілмен қоса басқа да тілді тең дәрежеде қолдануға мүмкіндік береді. Еліміздегі орыс тілді халық орыс тілін екінші мемлекеттік тіл ретінде бағалауда. Осы жағдайлардың кесірінен мемлекеттік тіліміз өз жерінде толыққанды қолданылмай келеді. Біздің мемлекеттік тіліміз біреу болса, онда не себепті басқа да тілдер онымен тең дәрежеде қолданылуы керек?! Сондықтан, конституциядағы «орыс тілі ресми түрде қазақ тілімен тең қолданылады» деген сөздері алынып тасталуы керек деп есептеймін! Жоғарыда атап өткендей, қазақ тілі - мемлекеттік басқару, заң шығару, сот ісін жүргізу және іс қағаздарын жүргізу тілі. Сондықтан, осы аталған мемлекеттік билік тармақтарында мемлекеттік тілді толық меңгерген лауазымды тұлғалар болуы тиіс. Мемлекеттік қызметке міндетті түрде мемлекеттік тілді меңгерген азаматтардың қабылдануы туралы талаптар мемлекеттік заңдарда көрініс табуы керек. Бұл қазақ тіліне деген құрметтің бір көрінісі болар еді. Сонымен қатар, мемлекеттік тілдің тиісті жерде, әрі дұрыс қолданылуын бақылайтын мемлекеттік бақылау органдары құрылуы керек деп есептейміз.

Қорытындылай келгенде, барша Қазақстан халқы конституциямен белгіленген мемлекеттік тілімізді 100%-ға меңгеріп, құрмет тұтуы керек. Мемлекеттік тілді барлық азаматтардың арнайы белгіленген көлемде меңгеруі үшін жағдай туғызу керек. Осы мақсатта халық топтарының этникалық, демография-

лық, кәсібі ерекшеліктеріне сәйкес мемлекеттік тілді міндетті және ақысыз оқыту орталықтарын ұйымдастыру қажет. Барлық мемлекеттік және мемлекеттік емес мектеп жасына дейінгі мекемелерде, жалпы білім беретін мектептерде, арнаулы орта және жоғары оқу орындарында мемлекеттік тілді оқытудың тиісті деңгейін қамтамасыз ету керек, мұның өзі жеке адамдар арасындағы қарым-қатынасты, іскерлік қарым-қатынастағы және қазіргі заманғы іс жүргізуді жүзеге асыруға мүмкіндік береді /5. 430 б./.

Мемлекетімізде ертеден бері өмір сүріп келе жатқан қожайыны, әрі байырғы халқы қазақ ұлты болғандықтан, сол ұлттың тілі мемлекеттік тіл мәртебесін иеленуі заңды нәрсе. Біз, қазақ жастары, мемлекетіміздің келешегі, болашағы ретінде патриоттық сезімімізді көрсете отырып, қазіргі қазақ тіліміздің шешімін таба алмай келе жатқан көптеген мәселелерін дұрыс шешілуіне, тіліміздің қолданылу аясының кеңеюіне атсалысуымыз керек. Оның ең қарапайым, әрі ең әуелгі жолы – қоғамдық ортада барынша қазақша сөйлеу, орыс тілді ағайындарымызды қазақ тіліне баулу. Мемлекеттен тілімізді өркендету үшін бөлініп жатқан миллиондаған қаржының тиісті мақсатта жұмсалып, жымқырылмауына мемлекеттің өзі бақылау орнатуы тиіс. Тілі жоғалған елдің мемлекеті де жоғалады. Сондықтан, мемлекетіміздің ең бірінші нышаны – мемлекеттік тілімізді сақтау, оны құрметтеу барша қазақстандықтардың қасиетті парызы.

«Мемлекеттік тілді игеру - мемлекет азаматы болып өмір сүруді үйрену деген сөз, өзің өмір сүріп отырған мемлекетке және сол мемлекетті құрған халыққа «азаматпын» деп берген уәденді орындау деген сөз», - дейді профессор З.Ж. Кенжалиев. Ол өз пікірін келесідей жалғастырады: «Ал, мемлекет азаматы болып өмір сүру – есті әрі құқық және әрекет қабілеттігі толық орнаған адамның Алла алдындағы, мемлекет алдындағы және өзгелерге берген уәделерін орындау деңгейінде және шеңберінде өмір сүру деген сөз... Аллаға деген сенімнің бойыңа сіңіп, иман тілін меңгерсең, онда Жаратқан алдындағы пенделік уәденді орындағаның, ал, ана тілінді меңгергенің – ата-ана, ұлтың, туған жер – Отаның, одан қалды отбасың, үрім-бұтағыңның алдындағы борышыңа берік болғаның. Мемлекет тілін меңгеруің – осы мемлекеттің азаматы болған кезде берген уәденді орындауың. Әрине, азаматтардың көбісі өздерінің осындай уәделері бар екендігін ... анық біле де бермеуі мүмкін, білсе де толық мәніне бара бермейтіндігі және сондықтан, орындауға құлықсыз келетіндігі айқын. Бірақ, берген уәденді білмеу не ұмыту – оны орындаудан ешкімді азат етпейді. Сондықтан, құрметті Қазақстан мемлекетінің азаматтары, уәденің аты уәде, уәдемізді орындайық» /4/.

Әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасындағы тіл туралы 1997 ж. 11 шілдедегі №151-І Қазақстан Республикасының заңы (2013.03.07 берілген өзгерістер мен толықтыруларымен). // Источник: ПАРАГРАФ, 26.09.2013.

2 «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия. Бас редактор Ә. Нысанбаев. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы. – 1998.

3 Саяси түсіндірме сөздік. – Алматы, 2007.

4 Зайлағи Кенжалиев. Конституцияның тіл туралы талаптары немесе ашық хаттың астарына үңілсек // Заң газеті. - 23 қыркүйек. - 2011 ж.

5 Орысша-қазақша түсіндірме сөздік: Ғылымтану. Жалпы редакциясын басқарған э.ғ.д., профессор Е. Арын - Павлодар: ҒӨФ «ЭКО», 2006. - 430 б.